

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță**

EUROPA MODERNĂ

PARTEA I

**Autor: Prof.univ.dr. Corneliu-Gabriel BĂDĂRĂU
Titular: Lect.univ.dr. Gabriel LEANCA**

PARTEA a II-a

**Autor: Conf.univ.dr. Aurel FILIMON
Titular: Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI**

**ANUL II
SEMESTRUL I
2016-2017**

PARTEA I

(Prof.univ.dr. Corneliu-Gabriel BĂDĂRĂU)

EUROPA MODERNĂ (I)

(Note dintr-un curs de *Istorie modernă europeană*, jum. sec. al XVI-lea – începutul sec. al XIX-lea, an univ. 2013-2014)

N o t a

Aceste fragmente de *Note de curs* au la bază o documentație diversă, printre care, lucrările redactate cu „bold” în bibliografia selectivă atașată *Programei analitice a Cursului* (v. *Sumare recomandări bibliografice*) au oferit substanțiale informații, folosite cu prioritate. Atrag atenția că textul de față nu a fost elaborat cu respectul deplin al regulilor de redactare științifică (mai ales, în ceea ce privește aparatul critic), dat fiind interesul limitat urmărit – cel de a pune la dispoziția studenților minime informații în legătură cu respectivele teme, informații pe care studenții pot să le completeze prin extinderea efortului propriu de documentare

C U P R I N S

I. Europa în prima parte a perioadei moderne / 4

Aspecte introductive / 4

II. „ÎNTRU-ÎNCEPUT A FOST REVOLUȚIA” / 8

Preponderența spaniolă în Europa și Revoluția din Țările de Jos.

Implicații internaționale / 8

III. Altfel de „revoluții”: Umanismul și reformele religioase / 20

Răspândirea umanismului / 20

Posibile cauze, justificări, explicații și spiritul reformelor / 21

Reformele protestante / 21

Reforma catolică (contrareforma) / 22

IV. Dezvoltarea Angliei în secolele XVI-XVIII. Revoluția și reformele constituționale / 23

Parlamentarismul britanic și instituirea monarhiei constituționale ca formă politică a statului modern. Anglia (Marea Britanie) mare putere a lumii / 23

Restaurația / 32

„Glorioasa” revoluție / 33

Prima revoluție agrară și industrială / 36

V. Războaiele religioase și Războiul de 30 de ani / 37

Războiul de treizeci de ani început / 39

Tratatele westphalice / 40

VI. Imperiul Romano-German, de la Pacea westphalică, la desființare (1648-1806) / 42

VII. Situația din teritoriile Casei de Habsburg, de la Pacea westphalică, până la crearea Imperiului Austriei (1806) / 44

VIII. Aspecte din istoria Ungariei, de la Mohacs, la Revoluția franceză (1526-1789) / 47

IX. Aspecte din istoria statelor nordice (Suedia, Danemarca) în secolele XVII-XVIII / 50

X. Aspecte din istoria Poloniei, de la Pacea westphalică, la dispariția acesteia ca stat (1648-1795) / 54

XI. Aspecte din istoria Rusiei (în secolele XVII-XVIII) / 59

XII. Material documentar referitor la Revoluția franceză / 65

I. Despre monarhia absolută franceză. Vechiul regim și cauzele Revoluției / 65

II. Aspecte din desfășurarea evenimentelor / 79

III. Revoluția și Europa / 85

IV. În loc de concluzii și alte aprecieri calificate despre Revoluția franceză / 90

SUMARE RECOMANDĂRI BIBLIOGRAFICE / 91

EUROPA MODERNĂ (I) (Sec. al XVI-lea, începutul sec. al XIX-lea)

Aspecte introductive

În istoriografie, se apreciază, ca o firească teză predominantă, că progresul societății se realizează, cu precădere, prin performanțele spiritului uman. Dar acestea sunt susținute și de schimbările care se produc în structura economico-socială și politică. Ele au loc, de obicei, în perioade îndelungate de timp, în mod lent, evolutiv. ***Intervențiile conștiente în acest proces organic sunt numite reforme.***

Dar aceleași schimbări se produc, uneori, în timp scurt și cu violență, prin lupte pentru acapararea pârghiilor puterii între două state sau mai multe, ori mai multe grupuri social-politice din interiorul aceluiași stat. Sunt convulsiile numite ***revoluții***.

În istoria Europei, **între mijlocul secolului al XVI-lea și primele două decenii ale celui de al XX-lea, s-au declanșat mai multe asemenea fenomene, explozive sau pașnice, cu consecințe notabile nu doar în istoria spațiului circumscris, în care s-au produs, ci și a întregului continent, (chiar a întregii lumi).**

Este, astfel, delimitată o nouă perioadă (etapă) istorică în evoluția omenirii. Este intervalul istoric numit, în istoria universală, perioada (epoca) modernă.

„Borna temporală” luată, de regulă, ca reper delimitativ în preocuparea generală de periodizare a Istoriei universale, a reprezentat-o, tocmai, producerea („consumarea”) unor astfel de evoluții, lente sau explozive, reforme sau revoluții, în respectiva perioadă (ani).

Deși există, în istoriografia specială, și opinii contrare (vezi, de exemplu, Martyn Rady, *De la REVOLTĂ la INDEPENDENȚĂ: ȚĂRILE DE JOS, 1550-1650*, Ed. All, București, 2001), **în general, se apreciază că întâia veritabilă revoluție politico-socială din istoria europeană a fost aceea izbucnită în Țările de Jos, la 1566.** Antecedentele și contextul istoric se cer a fi evocate (măcar rezumativ, vezi mai jos), pentru a reda conjunctura explicativă, întotdeauna necesară.

Desigur, trecutul istoric nu este cunoscut decât în parte, tot mai complet și în timp, dar niciodată deplin, în totalitate (de fapt, nici nu se poate, nici ... nu interesează !). Nouă ne rămâne să explicăm cauzele, să determinăm, cât mai exact, circumstanțele, „ ierarhia” responsabilităților și să le așezăm, într-o dovedită și cunoscută, ordine cronologică, să le subliniem importanța și semnificațiile.

Chiar și așa, cunoașterea noastră rămâne inclopetă. În acest sens, cunoscutul istoric, Lucian Boia, afirma că **„de la o epocă la alta și de la un istoric la altul, toate evenimentele, toate evoluțiile au fost judecate în fel și chip, cu deosebiri de diverse grade, mergând până la teze perfect cotradictorii”**. Firește, afirma, mai departe, profesorul, ***această condiție nesigură a istoriei, nu ne împiedică în proiectul de a reconstitui, cât mai fidel și de a încerca să-i deslușim, pe cât posibil, itele, ...***

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Europa a fost confruntată cu probleme discordante în raport cu ordinea politică tradițională. În Evul mediu, se încercase organizarea lumii pe dublul principiu, **al unității creștine și al ierarhiei puterilor**. Papa și împăratul trebuiau să vegheze la unitatea lumii creștine și să-și exercite autoritatea spirituală și temporală, ei constituind instanțele supreme, care judecau abuzurile savârșite de miile de atentatori la suveranitatea fărâmițată de regimul feudal. În realitate, papa, deși găsisse o putere considerabilă în sancțiunile religioase, datorită intensității credinței, și-a văzut știrbită autoritatea, inclusiv morală, din cauza

abuzurilor repetate ale membrilor ierarhiei ecleziastice (la fel, și-n Răsăritul continentului) și a amestecului în conflictele internaționale.

La rândul-i, rareori împăratul a dispus de o putere reală asupra celorlalți suverani, dar și mai rar de voința necesară, pentru a face să domnească ordinea și justiția peste pasiunile feudale. Renașterea a reînviat vechile teorii ale antichității asupra suveranității de stat, distrugând, pentru totdeauna, idealul Bisericii romano-catolice de unire a popoarelor europene într-o **monarhie universală** (*Republica Christiana sau Ecclesia Universalis*). Pe ruinele „Republicii Creștine” s-au ridicat, mai târziu, statele moderne (Franța, Anglia și Spania etc, de exemplu) sub forma monarhiilor naționale centralizate și unificate.

Condamnată de **Renaștere și Reformă**, unitatea religioasă și politică a Europei medievale a fost desființată, definitiv, prin națiuni, ceea ce, față de situația Evului mediu, a însemnat o „**revoluție politică**”.

Renașterea, Reforma, încheierea relațiilor capitaliste au exercitat o influență profundă asupra vieții diferitelor țări, pregătind trecerea spre perioada modernă a istoriei.

La sfârșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor, noi puteri intrau în arena politică europeană.

Astfel, în Occident, statul spaniol a înglobat, într-un singur bloc monarhic, Castilia și Aragonul, iar formarea Imperiului hispano-german, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, va pune sub semnul întrebării destinul pașnic al Europei.

Extraordinara putere politico-economică a împăratului Carol Quintul (1519-1556), constituind, prin forța lucrurilor, o tentativă târzie pentru realizarea ideii medievale a „monarhiei universale”.

Din Orient, Imperiul otoman al lui Selim I (1512-1520) și Soliman Magnificul (1520-1566), amenința lumea creștină cu o nouă invazie a islamului; tot atunci, Imperiul moscovit, caruia teoria succesiunii Imperiului bizantin (*translatio imperii*), îi dădea o semnificație universală, face primele încercări de a pătrunde în „concertul european”.

Descoperirea Americii și a drumului maritim direct din Occident spre India accelerează deplasarea centrului de greutate al comerțului mondial de la est la vest (din Mediterana și Baltica în Oceanul Atlantic), declanșând, totodată, expansiunea spre alte continente a unor state ca Spania, Portugalia, Anglia (ulterior, Marea Britanie), Franța. Consecințele acestor profunde mutații au determinat decăderea unor state și ridicarea celor situate în apropierea noilor drumuri comerciale (Portugalia, Spania, Țările de Jos, Franța, Anglia), iar alcătuirea marilor imperii coloniale (portughez, spaniol și, apoi, anglo-britanic) va avea urmări nebanuite asupra echilibrului de forțe pe continentul european. Cu toate acestea, până în secolul al XVIII-lea, nu expansiunea colonială a reprezentat dominanta diplomației europene, ci expansiunea unor puteri europene la „ele acasă”, pe continent. Vreme de încă două secole, marile puteri au consumat o însemnată parte a potențialului lor economic și militar în războaiele de cucerire în Europa, chiar dacă aici acaparările teritoriale s-au dovedit, de cele mai multe ori, efemere.

Un alt fenomen (proces) important pentru lume și Europa s-a inițiat de pe „bătrânul continent”, mai ales partea occidentală, care a început să ofere modelul dominant în știința și tehnologia vremii și de viitor (dar „tot la timpul trecut”, din perspectiva istoricului!) modelele de învățământ, politice și culturale, de receptare și răspândire a unor valori perene – egalitate, drepturile omului ș.a.

Ca de obicei în istorie, acest proces de „implementare” și dezvoltare a noii perioade a durat peste patru veacuri, transformările petrecându-se, treptat, la scara întregului continent și, ulterior, la scara întregii planete.

De atunci, ca întotdeauna, ritmul evoluției generale s-a accelerat, fiind presărat cu respectivele reforme, evenimente și revoluții.

Astfel, de la primul înconjur al lumii – expediția lui Magellan (1519-1522), care a necesitat trei ani, lumea începea – vorbind despre evoluții și evenimente asemănătoare, în aceiași termeni de timp și spațiu, să constate că fenomene și evenimente asemănătoare se petreceau în mai puțin de doi ani. Spre confirmare și comparație cu cele precizate mai sus, la 1873, eroul lui Jules Verne s-a angajat să facă *ocolul Pământului în optzeci de zile. Și, se pare, a reușit!*

Pe scurt, sintetic, **perioada modernă** (numită, adeseori, și „epoca modernă”) a **istoriei europene (universale)** s-a caracterizat prin desfășurarea următoarelor procese („fenomene”, „evoluții”, prin „decantarea” următoarelor trăsături caracteristice):

I.- din punct de vedere politic – democratizare, (prin reformare sau revoluție, prin adoptarea de constituții);

II.- din punct de vedere religios – toleranță și secularizare (după crâncene și costisitoare războaie);

III.- economic – capitalism (prin comerț intern și extern, prin producerea primelor revoluții industriale și agricole, prin manufacturare și începutul industrializării);

IV.- social-cultural – raționalizarea activităților umane (prin dezvoltarea științelor, învățământului, cunoștințelor și artelor etc.).

Despre toate acestea, în prima parte a istoriei Europei moderne

I. Aspecte introductive

În istoriografie, se apreciază, ca o firească teză predominantă, că progresul societății se realizează, cu precădere, prin performanțele spiritului uman. Dar acestea sunt susținute și de schimbările care se produc în structura economico-socială și politică. Ele au loc, de obicei, în perioade îndelungate de timp, în mod lent, evolutiv. Intervențiile conștiente în acest proces organic sunt numite *reforme*. Dar aceleași schimbări se produc, uneori, în timp scurt și cu violență, prin lupte pentru acapararea pârghiilor puterii între două state sau mai multe grupuri social-politice din interiorul unui stat. Sunt convulsiile numite *revoluții*. În istoria Europei, între mijlocul secolului al XVI-lea și primele două decenii ale celui de al XX-lea, s-au declanșat mai multe asemenea fenomene explozive, cu consecințe notabile nu doar în istoria spațiului circumscris, în care s-au produs, ci și a întregului continent, chiar a întregii lumi.

Deși există, în istoriografia specială, și opinii contrare (vezi, de exemplu, Martyn Rady, *De la REVOLTĂ la INDEPENDENȚĂ: ȚĂRILE DE JOS, 1550-1650*, Ed. All, București, 2001), în general, se apreciază că întâia veritabilă revoluție politico-socială din istoria europeană a fost aceea izbucnită în Țările de Jos, la 1566. Antecedentele și contextul istoric se cer a fi evocate (măcar rezumativ, vezi mai jos), pentru a reda conjunctura explicativă, întotdeauna necesară.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Europa a fost confruntată cu probleme discordante în raport cu ordinea politică tradițională. În Evul mediu, se încercase organizarea lumii pe dublul principiu, al unității creștine și al ierarhiei puterilor. Papa și împăratul trebuiau să vegheze la unitatea lumii creștine și să-și exercite autoritatea spirituală și temporală, ei constituind instanța supremă care judeca abuzurile savârșite de miile de atentatori la suveranitatea fărâmițată de regimul feudal. În realitate, papa, deși găsisse o putere considerabilă în sancțiunile religioase, datorită intensității credinței, și-a văzut știrbită autoritatea, inclusiv morală, din cauza abuzurilor

repetate ale membrilor ierarhiei ecleziastice (la fel, și-n Răsăritul continentului) și a amestecului în conflictele internaționale.

La rândul-i, rareori împăratul a dispus de o putere reală asupra celorlalți suverani, dar și mai rar de voința necesară a face să domnească ordinea și justiția peste pasiunile feudale. Renașterea a reînviat vechile teorii ale antichității asupra suveranității de stat, distrugând, pentru totdeauna, idealul Bisericii romano-catolice de unire a popoarelor europene într-o monarhie universală (*Republica Christiana* sau *Ecclesia Universalis*). Pe ruinele „Republicii Creștine” s-au ridicat, mai târziu, statele moderne Franța, Anglia și Spania sub forma monarhiilor naționale centralizate și unificate. Condamnată de Renaștere și Reformă, unitatea religioasă și politică a Europei medievale a fost desființată definitiv prin națiuni, ceea ce, față de situația Evului mediu, a însemnat o „**revoluție politică**”.

Renașterea, Reforma, încheierea relațiilor capitaliste au exercitat o influență profundă asupra vieții diferitelor țări, pregătind trecerea spre perioada modernă a istoriei.

La sfârșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor, noi puteri intră în arena politică europeană. În Occident, statul spaniol a înglobat, într-un singur bloc monarhic, Castilia și Aragonul, iar formarea Imperiului hispano-german, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, va pune sub semnul întrebării destinul Europei, extraordinara putere a împăratului Carol Quintul (1519-1556), constituind, prin forța lucrurilor, o tentativă târzie pentru realizarea ideii medievale a „monarhiei universale”.

Din Orient, Imperiul otoman al lui Selim I (1512-1520) și Soliman Magnificul (1520-1566), amenința lumea creștină cu o nouă invazie a Islamului; tot atunci, Imperiul moscovit, caruia teoria succesiunii Imperiului bizantin (*translatio imperii*), îi dădea o semnificație universală, face primele încercări de a pătrunde în concertul european.

Descoperirea Americii și a drumului maritim direct din Occident spre India, accelerează deplasarea centrului de greutate al comerțului mondial de la est la vest (din Mediterana și Baltica, în Oceanul Atlantic), declanșând, totodată, expansiunea spre alte continente a unor state, ca Spania, Portugalia, Anglia (ulterior, Marea Britanie), Franța. Consecințele acestor profunde mutații au determinat decăderea unor state și ridicarea celor situate în apropierea noilor drumuri comerciale (Portugalia, Spania, Țările de Jos, Franța, Anglia), iar alcătuirea marilor imperii coloniale portughez și spaniol va avea urmări nebănuite asupra echilibrului de forțe pe continentul european. Cu toate acestea, până în secolul al XVIII-lea, nu expansiunea colonială a reprezentat dominanta diplomației europene, ci expansiunea unor puteri europene la „ele acasă”, pe continent. Vreme de încă două secole, marile puteri au consumat o însemnată parte a potențialului lor economic și militar, în războaiele de cucerire în Europa, chiar dacă aici acaparările teritoriale s-au dovedit, de cele mai multe ori, efemere.

Pe scurt, sintetic, **perioada modernă** (numită, adeseori, și „epoca modernă”) a **istoriei europene** s-a caracterizat prin desfășurarea următoarelor procese („fenomene”, „evoluții”, prin „decantarea” următoarelor trăsături caracteristice):

I.- din punct de vedere politic – democratizare, (prin reformare sau revoluție, prin adoptarea de constituții);

II.- din punct de vedere religios – toleranță și secularizare (după crâncene și costisitoare războaie);

III.- economic – capitalism (prin comerț intern și extern, prin producerea primelor revoluții industriale și agricole, prin manufacturare și începutul industrializării);

IV.- social-cultural – raționalizarea activităților umane (prin dezvoltarea științelor, învățământului, cunoștințelor și artelor etc.).

II. „ÎNTRU-NCEPUT A FOST REVOLUȚIA”

Preponderența spaniolă în Europa și Revoluția din Țările de Jos. Implicații internaționale

Cu un an înainte de excomunicarea lui Luther de către papă, trei competitori candidau pentru coroana imperială, după moartea, în ianuarie 1519, a împăratul Maximilian: regele Spaniei, regele Franței și prințul-electoral de Saxa.

Carol de Habsburg (viitorul Carol Quintul), născut la Gent/Gand în 1500 și crescut în Flandra, era prinț burgund de limbă franceză. Cărmuitor al Țărilor de Jos și al provinciei Franche-Comte, iar din 1516, la moartea bunicului său dinspre mamă și din cauza incapacității mamei sale, Ioana Nebuna, el devine rege al Aragonului, Castiliei, Siciliei, Neapoleului și suveran al coloniilor spaniole din America, a căror cucerire abia începuse. În sfârșit, moartea bunicului său dinspre tată, Maximilian, îi asigură posesiunile ereditare ale familiei Habsburg: Austria, Ducatele alpine, Landgrafiatul Alsaciei. Astfel, regele Spaniei (termenul devine, din acel moment, curent) nu e câtuși de puțin un prinț german; cel puțin, faptul de a fi capul Casei de Austria îi asigură un anumit avantaj, având în vedere că, din 1438, cei șapte prinți-electori au ales întotdeauna împăratul din această Casă.

Pe de altă parte, Francisc I, regele Franței, născut în 1495, e suveranul celui mai puternic regat din Europa. A obținut, în 1515, strălucitoarea victorie de la Marignano, care, după cei douăzeci de ani de război purtat în Italia de predecesorii săi, asigură prezența franceză la Milano și în Italia de nord, în timp ce spaniolii dețin Neapole și sudul peninsulei. Candidatura lui se explică, în același timp, prin preocuparea de a asigura prestigiul coroanei imperiale și prin teama de a vedea puterea regelui Spaniei întărită de același prestigiu.

În ce-l privește pe prințul-electoral de Saxa, el e singurul candidat german, dar șansele sunt neînsemnate în comparație cu mijloacele puse în joc de Carol și Francisc, pentru cumpărarea voturilor celor șapte electori. În cele din urmă, cumpărați de aurul bancherilor Függer, din serviciul regelui Spaniei, ei îl aleg pe acesta din urmă ca împărat, la 27 iunie 1519, sub numele de Carol V sau Carol Quintul.

Puterea noului împărat, pe posesiunile căruia „soarele nu apune”, pare considerabilă, justificând o ambiție exprimată elocvent de deviza „*Plus oultre*”. Carol Quintul își propune mai întâi să recupereze resturile moștenirii burgunde, anexate de Ludovic al XI-lea, la moartea lui Carol Temerarul (Burgundia, Picardia) și să-i alunge pe francezi din Italia. Mai mult, visează, cel puțin până spre 1530, să realizeze „**monarhia universală și creștină**”, scumpă lui Erasmus, acel *imperium mundi* pe care-l presupune titlul său imperial, și să exercite, astfel, alături de puterea spirituală a papei, puterea temporală pentru binele lumii creștine. Acest vis medieval al celor două puteri devenise însă anacronic, în Europa începutului de secol al XVI-lea, fapt de care-și va da curând seama.

În cele din urmă, ros de gută, epuizat de neîncetatele călătorii, profund decepționat de eșecurile pe care le suferise, conștient de imposibilitatea de a governa singur posesiuni atât de dispersate și eterogene, Carol Quintul hotărăște, în 1555, nu numai să renunțe la putere, ci să-și împartă „împărăția”.

În septembrie 1555-ianuarie 1556, renunță la suveranitatea ținuturilor burgunde (Țările de Jos, Franche-Comté) și la coroanele spaniole în avantajul fiului său Filip, care devine Filip al II-lea, regele Spaniei. În septembrie 1556, renunță la demnitatea

imperială în favoarea fratelui său Ferdinand, deja suveran al domeniilor austriece și rege al Boemiei și Ungariei. E adevărat că, de-a lungul lungii sale domnii, dificultățile nu l-au ocolit.

Apariția pe harta Europei, la începutul secolului al XVI-lea, a formidabilului complex politic hispano-german (după cum am arătat imediat mai sus, în 1519, regele Spaniei, Carlos I, a fost ales și împărat al Germaniei, sub numele de Carol Quintul. El moștenise de la bunicul său, Maximilian de Habsburg, domeniile ereditare ale Habsburgilor - Austria, Carintia, Carniolia și Stiria -, de la bunica sa, Maria de Burgundia, Țările de Jos; ca rege al Spaniei stăpânea coloniile americane și posesiunile italiene - Sicilia, Sardinia, Neapole - , iar ca împărat german deținea suveranitatea asupra statelor imperiului, ceea ce răsturna echilibrul forțelor în favoarea Habsburgilor, planurile de dominație universală ale acestora fiind foarte aproape de realizare. Obsedat de ideea politică a monarhiei universale, legată de coroana imperială, Carol Quintul și-a sleit imperiul în războaie interminabile și simultane). Născut din contopirea a doua state, care nu aveau nici un fel de interese comune, Imperiului germano-spaniol i-a lipsit unitatea organică necesară marilor înfăptuiri, națiunea atașată „libertăților germanice”, nezezitând să denunțe servitutea spaniolă, în vreme ce poporul spaniol a rămas mult timp refractar ideii imperiale.

Încercarea lui Carol Quintul de a restabili vechiul imperiu universal a constituit o „utopie pură”, deoarece, acțiunea era tardivă și se dorea realizată într-o Europă răscolită de ideile Renașterii și de disputele religioase, iar principiul comunității egalitare a națiunilor libere înlocuise conceptul politic medieval al ierarhiei regatelor, depășit de evoluția istorică. În aceste împrejurări, „monarhia universală” apare ca o reminiscență feudală, în totală contradicție cu statele moderne, constituite la sfârșitul Evului mediu. Tocmai de aceea, cauza profundă a rivalității dintre Imperiu și Franța trebuie căutată în incompatibilitatea politicii dinastice a lui Carol Quintul, cu politica națională a lui Francisc I.

Împotriva încercărilor repetate ale Habsburgilor de a reface unitatea creștină, Franța - direct amenințată și, în același timp, ca monarhie națională mai puternică și mai încheagată - declanșează războaiele italiene (1494-1559), ridică coaliție după coaliție, iar în cele din urmă, apelează la ajutorul Sublimei Porți și, în ciuda protestului unanim al suveranilor Europei, Franța s-a aliat fățiș, în februarie 1536, cu Imperiul otoman contra amenințătoarei puteri a lui Carol Quintul.

Alianța cu Poarta a reprezentat mai mult decât o simplă diversiune a lui Francisc I împotriva Imperiului germano-spaniol, deoarece, pentru prima oară, interesele statului au avut prioritate, în mod deschis, față de interesele religioase și, din punct de vedere al relațiilor internaționale, acest act semnifică sfârșitul Evului mediu.

Apropierea franco-turcă a fost dictată de interesele ambelor state, amenințate, deopotrivă, de uriașa putere a lui Carol Quintul. Este adevărat că interesul Franței a prevalat, Francisc I având de ales între desființarea regatului sau alianța cu Imperiul otoman, dar și Soliman Magnificul a întrezărit multiplele avantaje pe care le putea obține din aceasta combinație. În primul rând, Carol Quintul, obligat să lupte pe mai multe fronturi, trebuia să-și disperseze forțele, slăbind astfel capacitatea de apărare a Imperiului și, implicit, facilitând penetrația otomană spre centrul Europei; în al doilea rând, Franța se găsea la o asemenea distanță de Imperiul otoman, încât nu exista riscul apariției unor divergențe în privința rezultatului. Nu poate fi contestat însă faptul că marele beneficiar al alianței a fost Franța, chiar dacă n-a reușit să preia inițiativa militară pe frontul din apus. Diversiunea otomană i-a permis să pună capăt războaielor cvasiinterminabile cu Habsburgii și să semneze, la Cateau-Cambresis (3 aprilie 1559), o pace - dacă nu glorioasă, cel puțin onorabilă. Nevoită să renunțe la orice pretenții asupra

Italiai, Franța își păstra portul Calais și orasele Tours, Metz și Verdun; în schimb, planurile de dominație universală ale Habsburgilor erau nimicite pentru totdeauna. Lipsa de unitate internă, reforma protestantă din Germania, lungile războaie cu Franța și Imperiul otoman au măcinat și, în cele din urmă, au rupt unitatea dinastică a Habsburgilor. Pe ruinele monarhiei lui Carol Quintul s-a ridicat Spania, un adevărat „imperiu”, care, timp de un secol (1559-1659), va dirija afacerile importante ale Europei, amenințând grav libertatea popoarelor și securitatea Franței.

Cu toate că tatăl său, Carol Quintul, nu-i lăsase, în 1556, nici domeniile austriece și nici coroana imperială, Filip II rămâne suveranul cel mai puternic al vremii sale. În afară de Spania, el posedă Țările de Jos și Franche-Comté, fapt ce-i permite să continue să amenințe virtual Franța. El domină Peninsula Italică, prin faptul că posedă la nord Ducatul Milanez, la sud Regatele Neapolelui și al Siciliei. Dincolo de fruntariile Europei, trei sferturi ale Americii sunt spaniole (Brazilia e portugheză), ca și arhipelagul Filipinelor. În afară de aceasta, Filip II devine, în 1580, regele Portugaliei (vezi mai jos!); nu e vorba decât de o uniune personală a două coroane, regele făgăduind să respecte libertățile portughezilor; se realizează, astfel, unirea nu numai a Peninsulei Iberice, ci și a celor mai mari două imperii coloniale existente la acea dată.

Suveran cvasiabsolut, Filip își propune să întărească unitatea politică și religioasă a Spaniei și să apere interesele spaniole în întreaga Europă, de la Marea Nordului până la Marea Mediterană, țel ce ajunge să se confunde cu însăși apărarea catolicismului, amenințat de protestanți și turci în același timp. Așa se și explică, nu fără o constantă ambiguitate generată de însăși această confuzie, relațiile sale conflictuale cu Anglia protestantă, care duc la eșecul Armadei trimise împotriva insulelor britanice în 1588, precum și intervențiile sale în Franța în perioada ultimelor episoade ale războaielor religioase, participarea la lupta împotriva turcilor, mai ales cu ocazia victoriei creștine de la Lepanto, din 1571. E adevărat că regele dispune de mijloace la înălțimea ambițiilor sale. Nu numai că Țările de Jos și Ducatul Milanez sunt regiunile cete mai bogate și cele mai active din întreaga Europă (fără a mai vorbi de strălucirea civilizației lor), dar Lumea Nouă devine pentru regele Spaniei un adevărat izvor de bogăție. Tone de argint de la Potosi sosesc la Sevilla începând cu 1545, iar regele, care încasează a cincea parte din aceste transporturi, poate face astfel față parțial enormelor cheltuieli pe care le presupune o diplomatie foarte activă și, mai ales, întreținerea celei mai bune armate și a celei mai bune flote din Europa.

Lunga sa domnie (1556-1598) se înscrie în întregime în ceea ce s-a numit „Secolul de Aur” spaniol (între anii 1530 și 1640). Expresia se referă nu doar la înflorirea civilizației (Teresa din Avila, Juan de la Cruz, Cervantes, El Greco), ci și la prosperitatea economică (cel puțin, până spre 1590). Această prosperitate se datorește precumpănitor Castiliei, care produce cereale și lână, care, fie că se prelucrează intern, fie că e exportată spre Flandra ori Italia, în timp ce marele comerț maritim cu Europa și America îmbogățește orașele Cadiz și Sevilla. Dar, în pofida deschiderii Spaniei lui Carol Quintul spre curente venite din întreaga Europă, se constată, în societatea spaniolă, o tendință de încremenire și închistare. Noțiunea de „puritate a sângelui”, în avantajul „vechilor creștini”, se generalizează. Statul și Biserica ajung să controleze îndeaproape opinia publică. Se urmărește extirparea fără milă a oricăror disidențe religioase, mai ales prin tribunalul Inchiziției: creștini suspectați de luteranism; conversos sau evrei convertiți oficial; mauriscos din vechiul regat al Granadei, musulmani convertiți care se împotriveau oricărei asimilări și care, în urma unei revolte înăbușite în sânge (1568-1571), sunt dispersați în întreaga Spanie. În schimb, în Țările de Jos, Filip II suferă eșecul cel mai dureros.

Preponderența spaniolă a generat în lume o permanentă fierbere și a aprins pretutindeni războaie civile. De la Cateau-Cambresis până la „pacea Pirineilor”, lupta

pentru putere dintre Spania și Franța explică aproape toate complicațiile politice și militare ale Europei.

După semnarea păcii cu Franța, Spania atinge apogeul puterii sale, iar anexarea Portugaliei (în anul 1578, tânărul rege al Portugaliei, Sebastian, a întreprins o cruciadă în Maroc, însă, în bătălia de la Alcazar-el-Kebir, armata i-a fost distrusă, iar el și-a pierdut viața. Prin dispariția regelui, care nu lasase moștenitori direcți, Regatul portughez rămâne la discreția Spaniei. Filip al II-lea avea drepturi legitime asupra succesiunii, dar nici poporul, nici puterile străine - Franța, Anglia - nu voiau să-l accepte ca suveran. Regele Spaniei a înfrânt, însă, opoziția cu ajutorul armelor și Portugalia a fost alipită Regatului spaniol. În fața Cortesurilor întrunite la Thomar (1581), Filip al II-lea a promis respectarea instituțiilor și privilegiilor autohtone și a jurat că unirea Portugaliei cu Spania nu era decât pur personală. Portugalia a continuat să rămână, în ciuda dominației spaniole, un stat distinct de Spania și imensul său imperiu colonial, deși, câțiva ani mai târziu, același monarh extinde teritoriile controlate de spanioli pe cea mai mare parte a globului.

Când Filip al II-lea (1556-1598) s-a urcat pe tronul „regilor catolici” era, într-adevăr, cel mai puternic și bogat suveran din Europa: căsătoria cu Maria de Tudor (1554) i-a pus la dispoziție - deși pentru scurtă vreme și mai mult teoretic - forțele Angliei și un important punct de sprijin pentru combaterea Franței; stăpânirea Neapolului și Milanului îi deschidea drumul spre Germania; Țările de Jos faceau din el stăpânul celor mai bogate și înfloritoare regiuni din Europa; Spania îi asigura superioritatea militară, iar coloniile americane îi furnizau nenumarate bogatii.

După cum se va mai vedea, Filip al II-lea și-a completat moștenirea colonială - Mexic, America Centrală, Venezuela, Columbia, Peru, Chile, Rio de la Plata, Antile, aproximativ 3 milioane km² - cu noi achiziții: Florida (1565), necesară protejării marelui port Havana; Filipinele (1565-1571); Noul Mexic (1583) și Jamaica (1590). La rândul lor, portughezii cuceresc Angola și Ceylonul, iar expedițiile trimise să caute mine de aur anexează noi teritorii Mozambicului ș. a. În anul 1576, cosmograful și istoricul spaniol Juan Lopez de Velasco, atașat al Consiliului Indiilor, aprecia domeniul colonial al Spaniei la următoarele dimensiuni: 200 de cetăți sau orașe, dintre care aproximativ 100 în America de Sud; 160 000 de coloniști spanioli la ferme și pe plantații; 8-9 000 de sate în Indiile Spaniole, din care 1,5 mil. de băștinași, între 15-60 ani, plateau tribut (aceasta însemna, cu aproximație, o populație de indigeni de 5-6 mil.)

Pe bună dreptate, contemporanii puteau să spună că pe imensele domenii ale monarhului spaniol, „soarele nu apunea niciodată”.

Triumful absolutismului spaniol a coincis cu victoria catolicismului în urma ofensivei Contrareforme, dar reprimarea sângeroasă a opoziției și a devierilor de la catolicism, nu au însemnat lichidarea conflictului, ci doar atenuarea lui. În curând, lupta dintre catolici și reformați va reîncepe cu și mai mare violență în Germania și Țările de Jos, iar Franța devine un adevărat câmp de bătăie între Biserica catolică și forma cea mai agresivă a protestantismului, calvinismul.

Reacțiunea împotriva Țărilor de Jos, combaterea Angliei și amestecul în războaiele civile din Franța au fost încercări menite să asigure preponderența Spaniei, dar eforturile unite ale lui Wilhelm de Orania (supranumit „Taciturnul”, 1533-1584), fiul contelui Wilhelm al VIII-lea de Nassau-Dillenburg, crescut la Curtea lui Carol Quintul, devine, în 1555, guvernator al Olandei. Revoltat de metodele spaniole de guvernământ, a preluat conducerea mișcării de eliberare a Țărilor de Jos, dovedind mari calități de diplomat și organizator. În 1572, va fi ales *stathuder* al provinciilor calvine Olanda și Zeelanda (el însuși convertindu-se la noua confesiune protestantă, calvinismul) și, cu sprijinul Elisabetei I și Henric al IV-lea, a triumfat asupra diplomației și armatelor lui Filip al II-lea.

Strălucirea Imperiului spaniol a fost grav compromisă și de situația financiară precară moștenită de la Carol Quintul, lungul efort militar obligându-l pe împărat să perceapă impozite exagerate, să recurgă la expediente prea puțin onorabile (vânzarea de slujbe și titluri nobiliare), să contracteze împrumuturi fabuloase (între 1504 și 1539, datoria publică crescând în Spania de la 18 milioane la 99 milioane de maravedis). La începutul domniei, Filip al II-lea a reușit să lichideze datoriile contractate de împărat la bancile Függer, Welser, ori la bancherii florentini și genovezi, grație argintului și aurului din colonii. Afluența de metale prețioase în Spania, comparată plastic cu „o grindină ce cade pe un acoperiș de tablă” a avut pentru ea consecințe mai mult negative, datorită sistemului economic neperformant. În primul rând, a diminuat valoarea cumpărăturilor cu numerar, urmarea fiind un haos general al prețurilor. În al doilea rând, iluzia izvorului nesecat al bogățiilor de peste mari a condamnat, o mare parte din populație, la inactivitate și, implicit, la sărăcie. În sfârșit, Filip al II-lea, continuând politica războaielor neîntrerupte și simultane, cărora însă nu le-a putut face față numai cu resursele sale, a fost nevoit să recurgă la împrumuturi înrobitoare. Rezultatul a fost dependența tot mai strânsă a statului de bancheri și creșterea spectaculoasă a balanței deficitare (*Cf. istoriografiei speciale, prima bancrută a statului spaniol a avut loc între 1557 și 1560, a doua între 1574 și 1575, iar a treia în 1579*). În 1557, Filip al II-lea a suspendat plățile, creditorii fiind obligați să renunțe la concesiunile obținute asupra monopolurilor statului și să se mulțumească cu o rentă de 5%. Pentru moment, această soluție i-a permis regelui să facă față greutăților financiare, însă modul în care și-a tratat creditorii îl vor lipsi, în viitor, de subvențiile necesare pentru întreprinderi de amploare. Mai mult, falimentele succesive ale Spaniei lui Filip al II-lea vor pune capăt alianței dintre capitalismul privat și politica monarhică.

Declanșarea **Revoluției** („revoltei”, în opinia unor istoriografi) **în Țările de Jos** (1566) a agravat și mai mult starea financiară a Monarhiei spaniole, producând, totodată, o fisură iremediabilă în grandiosul edificiu social-politic al „precatolicului” Filip al II-lea. Nu numai că statul spaniol a fost privat de bogatele contribuții provenite din aceste provincii sub forma de impozite, dar el s-a văzut nevoit să depună serioase eforturi financiare pentru echiparea și întreținerea trupelor de represieune.

Din punct de vedere politic, **semnificația acestei revoluții burgheze, prima de pe continentul european**, este și mai profundă, ea sancționând triumful relațiilor capitaliste. **Apariția Republicii Provinciilor Unite (Olanda), cu strălucitul lor elan economic și cultural, va marca începuturile istoriei moderne, având implicații profunde asupra evoluției relațiilor internaționale.**

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Țările de Jos erau, din punct de vedere social-economic, regiunea cea mai dezvoltată din Europa. Carol Quintul legiferase, printr-o *Pragmatica Sanctiune*, constituirea lor într-un corp politic unitar, sub suzeranitatea unui singur principe. Administrate de către autohtoni, aceste provincii beneficiaseră de o mare libertate și de o perioadă de pace favorabilă tuturor afacerilor. În pofida impozitelor substanțiale percepute de împărat, prosperitatea lor susținând, în mare măsură, creditul acestuia și i-a permis să-și ramburseze datoriile, în ciuda dobânzilor, care se ridicau între 12 și 50%.

„Țările de Jos” era numit pe atunci teritoriul actualelor state Olanda, Belgia și Luxemburg. El era compus din 17 provincii autonome, care, la sfârșitul secolului al XV-lea au ajuns sub stăpânirea Casei imperiale de Habsburg, domnitoare în Imperiul Romano-German, iar de la 1516 și în Spania. Sub dominația habsburgică, sau chiar ceva mai înainte, s-au introdus pe rând unele instituții politice, comune celor 17 provincii. În timpul domniei lui Carol Quintul, Țările de Jos se compuneau din: Artois, Brabant, Flandra, Hainaut, Limburg, Luxemburg, Olanda, Zeelanda, Franche-Comte, Namur,

Anvers, Malines, Geldren, Groningen, Overijssel, Frisia și Utrecht. La începutul veacului al XVI-lea, un ambasador venețian estima populația Țărilor de Jos la trei milioane de locuitori, iar un recensământ din 1557, indica o densitate de 40 locuitori/kmp. Harnici și întreprinzători, locuitorii Țărilor de Jos, supranumiți „cărăușii mărilor”, controlau o mare parte din comerțul Spaniei cu propriile ei colonii. Porturile Anvers și Amsterdam, cele mai importante centre financiare din Europa, erau mari antrepozite, iar orasele Gand, Bruges, Louvain și Bruxelles furnizau vestitul postav de Flandra.

Încă din plin Ev mediu, caracteristica acestui teritoriu a fost intensă dezvoltare economică, în toate ramurile, dar mai cu seamă în meserii și comerț. Textilele și dantelăriile din provinciile Flandra și Brabant erau comercializate în toată Europa. Vestite erau șantierul naval din provinciile nordice, iar negustorii din acea zonă erau intermediari ai comerțului european pe toate mările din nordul și din vestul continentului. Viața urbană era, în consecință, foarte dezvoltată. Nicaieri în Europa vremii nu se întâlneau atâtea orașe, într-un spațiu atât de restrâns, și nici un număr așa de mare de orașeni și de ocupații specifice lor. Țările de Jos erau, pentru secolul al XVI-lea, ceea ce s-ar numi astăzi o „zonă industrializată” sau „dezvoltată”. Pentru a confirma aceste, amintesc doar că, numai între 1551 și 1558, Țările de Jos au contribuit la cheltuielile militare ale Spaniei cu suma enormă de 17 milioane de ducati. În timp de pace, provinciile vărsau în tezaurul spaniol 1,5 milioane de ducati pe an, din care, o mare parte erau folosiți pentru întreținerea trupelor spaniole. Dar, o condiție necesară desfășurării ocupațiilor urbane era libertatea politică și libertatea individuală a celor ce le practicau.

Renunțarea lui Carol Quintul la Țările de Jos în favoarea lui Filip al II-lea, la 15 octombrie 1556, a însemnat transformarea definitivă a acestei moșteniri burgunde în posesiune spaniolă, ajungându-se, astfel, la o situație politico-juridică extrem de delicată, ce reclama o soluționare grabnică și anume: ori noul suveran recunoștea vechiul statut al Țărilor de Jos și, deci, libertățile existente, ori provinciile trebuiau să lupte pentru a-și păstra individualitatea.

Spre deosebire de tatăl său, destul de receptiv față de interesele poporului flamand, Filip al II-lea nutrea pentru acesta o profundă antipatie și, din momentul când a dispus de soarta lui, a ținut, cu orice preț, să-l supună unui regim politic și religios similar cu cel din Spania, el neînțelegând, niciodată, că locuitorii Țărilor de Jos alcauiau o națiune distinctă și, în bună parte, de o altă confesiune, ce nu putea fi integrată vastului său imperiu.

Provinciile cele mai dezvoltate economiceste, mai urbanizate, mai „burgheze” și mai libere ca tradiție a regimului lor intern, au intrat, astfel, sub dominația unei monarhii absolutiste, arhicatolică, intolerantă, aristocratică și cu o economie predominant agrară.

Cum am mai arătat mai sus, întinsele posesiuni coloniale ale acesteia din America erau exploatare irațional, prădalnic, în perspectiva unei îmbogățiri imediate și fără a se constitui, la nivel decizional, o concepție coerentă de politică economică.

Monarhia spaniolă a încercat să-și extindă sistemul de guvernare și asupra Țărilor de Jos. Opoziția netă de structură, de ocupații, de interese dintre locuitorii acestora și regatul Spaniei a dus inevitabil la conflict.

Nobilimea autohtonă din Țările de Jos era nemulțumită, pentru că Spania o înlătura de la funcțiile politice din provincii, încredințându-le unor demnitari spanioli. Ea s-a grupat într-o partidă de opoziție moderată, sub conducerea amintitului deja Wilhelm de Orania. Când reprezentanții acestui grup s-au prezentat în audiență oficială la guvernatoarea spaniolă, pentru a-i expune revendicările lor, un nobil din anturajul acesteia a exclamat cu dispreț: „*Ce vor acești calici!*?”. Jigniți de tratament, ca și de

respingerea cererilor lor, membrii opoziției nobiliare au început organizarea unei rezistențe antispaniolă, adoptând, în chip ostentativ, spre a sublinia umilința la care fuseseră supuși, porecla de *calici* (*gueux, Geusen*).

În 1566, acțiunea lor a fost devansată de o revoltă populară spontană, având un caracter antispaniol și anticatolic. A fost violentă mai ales în orașe, unde fierbea nemulțumirea și împotriva impozitelor grele aruncate de spanioli asupra veniturilor provenite din comerț.

Filip al II-lea concepuse un proiect de supunere a respectivelor provincii prin intermediul unui cler dependent direct de autoritatea sa, suveranitatea urmând să și-o exercite cu ajutorul unor funcționari docili, fără a mai apela la concursul obișnuit al adunărilor reprezentative, respectiv al Statelor Generale. Din punct de vedere politic și militar, proiectul rezerva Țărilor de Jos rolul unei citadele înaintate împotriva Franței și al unei baze de operații, necesară menținerii supremației spaniolo în nordul Europei. În practică, politica monarhului spaniol s-a lovit de rezistența îndârjită a poporului flamand. Războiul dus de Carol Quintul și, apoi, de Filip al II-lea împotriva Franței, până la pacea de la Cateau-Cambresis, agravase considerabil fiscalitatea și, implicit, mizeria populației. Aceasta vedea cauza tuturor nenorocirilor sale întruchipată în monarhia spaniolă și, cum catolicismul era sprijinul moral al guvernanților de la Madrid, ca pretutindeni în Europa aceluși timp, nemulțumirea a îmbrăcat și haina religioasă a protestantismului. A fost suficient ca Filip al II-lea să introducă unele legi împotriva „ereziei calvine”, ca protestul să ia forme violente.

Imensa corespondență din timpul revoluției dintre Filip al II-lea și guvernatorii Țărilor de Jos relevă, cu lux de amănunte, cauzele revoltei provinciilor, scopurile răsculaților, mobilurile intervenției străine și, mai ales, formele și amploarea măsurilor represive luate de puterea suverană.

Trebuie precizat de la început că, din momentul în care flăcările insurecției antispaniolă s-au aprins în Flandra, la 11 august 1566, provinciile Țărilor de Jos s-au împărțit în două grupuri cu interese contradictorii, în funcție de atitudinea pe care înțelegeau s-o adopte față de puterea suverană și de modul cum trebuia dusă lupta armată. Dacă provinciile din sud – predominant catolice! - s-au pronunțat deschis pentru înlăturarea dominației spaniolo cu ajutorul armatelor străine, provinciile din nord, după câteva experiențe nefericite, vor prelua pe cont propriu lupta de eliberare, angrenând în focul rezistenței toate categoriile sociale.

În realitate, cele două grupe alcatuiau două popoare distincte, despărțite de adânci diferențe de temperament, religie și interese, relevate de marea criza politico-religioasă din secolul al XVI-lea.

Cum am arătat mai sus, cauzele imediate ale declanșării revoluției în Țările de Jos au fost: înlăturarea nobilimii autohtone de la conducerea provinciilor, introducerea Inchizitiei și proclamarea legilor excepționale împotriva ereziei. Demersurile repetate ale opoziției nobiliare, în frunte cu Wilhelm de Orania, amiralul Hoorne și Egmond, pentru ameliorarea situației n-au avut nici un ecou la Madrid, în ciuda angajamentelor pe care guvernatoarea Țărilor de Jos, Margareta de Parma, a fost nevoită să și le asume în 1564, prin „compromisul de la Breda” (abolirea legilor speciale împotriva ereziei) și prin rezoluția favorabilă pusă pe petiția nobililor în aprilie 1566 (desființarea Inchizitiei, libertatea cultului calvin, amnistie pentru nobili etc.).

Politica conciliatoare a Margaretei de Parma a fost, însă, discreditată de voința inflexibilă a suveranului spaniol, care nu înțelegea să renunțe câtuși de puțin la planul său inițial. O armată spaniolă, în frunte cu neînduplecatul duce de Alba (Fernando Alvarez de Toledo, duce de Alba –1507-1582 -, catolic intolerant, trufaș, nepăsător și crud, se remarcase ca un mare general și un excelent diplomat. Investit cu puteri

dictatoriale, el a sosit, în 1567, la Bruxelles cu misiunea să restabilească ordinea și supunerea absolută a Țărilor de Jos față de voința suveranului) este trimisă în Țările de Jos cu misiunea de a lichida pentru totdeauna germenii revoluției.

Eroarea lui Filip al II-lea, declanșând o represiune violentă, va avea aceleași consecințe asupra Spaniei ca și războaiele religioase din Germania pentru Imperiul lui Carol Quintul. Prezența unei armate spaniole în Țările de Jos era nu numai inoportună, dar, mai ales, o mare greșeală politică, având în vedere că Margareta de Parma reușise să restabilească situația, profitind de excesele calviniștilor. Zelul nemăsurat al ducelui de Alba în înăbușirea revoltei, instituirea tribunalului extraordinar „Consejo de los tumultos” (supranumit și „tribunalul sângeros”), arestările și execuțiile masive, introducerea impozitului „alcabala” (pentru burghezia Țărilor de Jos, introducerea impozitului „alcabala” - de 10% pe vânzarea bunurilor mobiliare - a însemnat o lovitură cumplită dată circulației mărfurilor. Opoziția față de acest impozit a fost atât de categorică, încât ducele de Alba a trebuit să ceară lui Filip al II-lea desființarea lui), au reaprins flăcările insurecției și au grăbit cristalizarea scopurilor revoluției. Dorința arzătoare a lui Filip al II-lea de a face din înăbușirea revoluției și stârpirea protestantismului în Țările de Jos triumful reacțiunii catolice în Europa a alarmat serios puterile străine și, în primul rând, Franța și Anglia. Numai luptele dintre hughenoții și catolicii francezi și tulburările din Irlanda și Scoția au oprit intervenția fațișă a puterilor amintite.

Cucerirea portului Briel (aprilie 1572) de către calviniștii refugiați în străinătate și transformarea lui în prima bază navală a răsculaților au însemnat începutul fazei hotărâtoare a războiului de eliberare a Țărilor de Jos de sub dominația Spaniei (**război care, treptat, mai ales prin *Declarația de la Haga*, va deveni prima revoluție social-politică din Europa!**). Concomitent, s-au răsculat mai multe orașe, iar Mons și Valenciennes și-au deschis porțile trupelor de hughenoți francezi, conduse de Ludovic de Nassau și La Noue. Intervenția neoficială a acestora era consecința tratatului defensiv franco-englez încheiat la Londra, în 29 aprilie 1572. Având o mare influență asupra regelui Carol al IX-lea (1560-1574), Caterina de Medici se opusese mult timp acestei alianțe, nedorind să rupă relațiile cu Spania catolică. Intențiile ei au fost dejucate însă de intrarea în Consiliul Regal (1571) a șefului hughenoților, amiralul Coligny, promotorul unei acțiuni comune franco-engleze în sprijinul Țărilor de Jos. Așa se face că unul din motivele masacrării hughenoților în noaptea St. Bartolomeu (24 august 1572) trebuie căutat în dorința Caterinei de Medici de a împiedica un război cu Spania, zădărniciind, astfel, manifestarea solidarității protestante.

Excluderea influenței partidului hughenot și revenirea Franței la o politică catolică s-au resimțit imediat asupra relațiilor franco-engleze și franco-flamande. Deși nobilimea din Țările de Jos a continuat să facă apel la ajutorul principilor străini, calviniștii nu puteau ierta regilor Franței noaptea St. Bartolomeu. Gruparea condusă de Wilhelm de Orania, care s-a impus tot mai mult în dirijarea afacerilor răsculaților, rămâne consecventă în privința ajutorului francez, însă cea mai mare parte a nobilimii și burgheziei s-a pronunțat hotărât pentru intervenția Angliei.

Multă vreme, guvernul englez a fost atent să nu compromită Anglia în conflictele religioase și politice de pe continent. Neavând încă litigii serioase cu Spania, Anglia a întreținut cu ea relații bune, în ciuda câtorva incidente minore. Raporturile au devenit brusc încordate în 1568, când Inchiziția spaniolă a condamnat pe toți marinarii englezi care participaseră, sub conducerea lui John Hawkins, la jefuirea orașului Vera Cruz. Drept represalii, Elisabeta I a pus embargo pe vasele genoveze care transportau spre Țările de Jos solda trupelor ducelui de Alba și se refugiaseră în apele engleze, ca să scape de urmărirea corsarilor din La Rochelle (sediul rezistenței protestante, în Franța). În afara protestului diplomatic, Spania nu a reacționat în nici un fel, dar pentru

Filip al II-lea acesta a fost prilejul ca să conceapă planul fantastic de invadare a Angliei, prin surprindere. La 4 august 1571, el a ordonat ducelui de Alba să pregatească, în secret, un corp expediționar destinat debarcării în Anglia la momentul oportun. Îndrăzneala acestui proiect l-a uimit până și pe temerarul duce, care nu și-a ascuns îndoiala față de rege în privința rezultatului. Încercând să sporească șansele întreprinderii, Alba a propus suveranului său o acțiune comună hispano-franceză, însă argumentele experimentatului general nu au putut birui resentimentele lui Filip al II-lea față de Franța.

Amestecul lui Filip al II-lea în afacerile interne ale Angliei și complicitatea ambadorului său, don Guerau de Espes, la complotul ducelui de Norfolk, a determinat diplomația engleză să-și schimbe radical poziția față de Spania și să se apropie tot mai hotărât de Franța. Se împlinea, astfel, previziunea ducelui de Alba cu privire la o înțelegere anglo-franceză, dacă nu printr-o alianță matrimonială, cel puțin printr-un tratat politic și comercial (1572).

Noua orientare a politicii franceze după noaptea St. Bartolomeu a obligat Anglia să-și revizuiască obiectivele politicii externe, ea singură neputând să înfrunte colosul spaniol. Atâta timp cât balanța forțelor înclina categoric în favoarea lui Filip al II-lea, Elisabeta I era nevoită să menajeze Spania, tratatul de la Bristol (august 1574) restabilind, pentru ultima oară, înainte de 1604, bunele raporturi dintre cele două state.

Renunțarea diplomației engleze și franceze la intervenția în favoarea Țărilor de Jos a survenit chiar în momentul când revoluția intrase într-o fază decisivă. Încălcând autoritatea guvernatorului general și nesocotind puterea suverană, **Stările Generale din Olanda, întrunite la Dordrecht, au ales, în iulie 1572, ca stathuder pe Wilhelm de Orania, fapt ce poate fi interpretat ca o veritabilă declarație de independență a provinciei.**

Negocierile dintre provinciile revoltate și Spania sânt reluate (în ianuarie 1577), după ce, în prealabil, Filip al II-lea numise un alt guvernator general, în persoana lui Don Juan de Austria. Prin abile manevre diplomatice, învingătorul de la Lepanto a reușit să convingă majoritatea provinciilor să accepte împacarea de la Bruxelles (februarie 1577). „Decretul veșnic”, sancționat de Filip al II-lea cu acel prilej, se baza pe concesii reciproce (recunoașterea de către Spania a „pacificației de la Gand”, retragerea trupelor spaniole din Țările de Jos, renunțarea provinciilor la trupele de mercenari străini, recunoașterea solemnă a suveranității Spaniei etc.) și putea fi socotit ca o bază solidă pentru viitoarele tratative în vederea normalizării relațiilor dintre beligeranți.

Pentru suveranul spaniol „împacarea” era sortită să ramână în limitele unei manevre diplomatice, până când Spania putea să dea lovitura de grație provinciilor răsculate. Singurul care a bănuț - mai precis, a cunoscut (dat fiind faptul că o mare parte a corespondenței diplomatice dintre Filip al II-lea și Don Juan de Austria a fost interceptată de Henric de Navarra și pusă la dispoziția lui Wilhelm de Orania) - gândurile ascunse ale spaniolilor a fost Wilhelm de Orania, iar dezvăluirea lor în fața Stărilor Generale a însemnat mobilizarea tuturor forțelor pentru bătălia decisivă.

Filip al II-lea și-a dezvăluit adevăratele intenții atunci când a ordonat armatei din Italia, comandată de ducele de Parma, Alessandro Farnese (strălucit militar și abil diplomat, fiul Margaretei de Parma a profitat de opoziția dintre olandezi - de religie protestantă - valoni și flamanzi - atașați catolicismului -, pentru a distruge uniunea provinciilor proclamată la Gand și a institui autoritatea regelui Spaniei) să invadeze Țările de Jos. La 31 ianuarie 1578, Farnese a sfârșit, dintr-o singură lovitură, la Gembloux, forțele Stărilor Generale și unitatea provinciilor proclamată la Gand. Ultima speranță era intervenția Angliei sau a Franței, însă ambele puteri încercau să evite amestecul fățiș în afacerile Țărilor de Jos. **La 26 iulie 1581**, după succese și insuccese

atât militare cât și diplomatice, Stările Generale ale Uniunii de la Utrecht au proclamat – prin *Declarația de la Haga*, (document cu o valoare simbolică deosebită, pe care o voi sublinia mai jos, preluând, desigur, și din istoriografia specială, care valorizează corespunzător documentul respectiv!) -decăderea lui Filip al II-lea din drepturile sale de suveran al provinciilor din nord, ceea ce a echivalat cu o nouă declarare a independenței. Concomitent, arhiducele Matei - acuzat că avea legături cu Guvernul spaniol - a fost îndepărtat definitiv din provincii.

Astfel, în sistemul statelor europene și-a făcut apariția **Republica Provinciilor Unite**, cum s-a intitulat noul stat, îndeobște cunoscut sub numele de Olanda.

Declarația de la Haga a fost – după cum s-a subliniat deja în istoriografie - un act politic cu semnificații deosebite în evoluția gândirii politice. În plină dezvoltare a doctrinei și practicii monarhiei absolute, pentru întâia dată în istorie (cf.aprecierii lui Camil Mureșanu), un stat înlătura, din proprie voință, pe suveran, motivând gestul prin dreptul poporului de a depune pe un conducător „tiran”.

În acest sens, cu peste 200 de ani înainte de fi „sanctificat” prin cunoscuta *Declarație a drepturilor omului și cetățeanului* a Revoluției franceze (vezi mai jos), se afirmă dreptul natural al supușilor de a se opune opresiunii și de a înlătura pe conducătorul opresor: *„După cum toată lumea știe - spuneau autorii documentului justificativ - principele unei țări a fost statornicit de Dumnezeu spre a-i apăra și ocroti pe supuși ... precum datorია păstorului este de a-și ocroti oile sale. Iar supușii - continua documentul - n-au fost creați de Dumnezeu de dragul principelui, pentru a-i asculta poruncile ... și a-l sluji ca niște sclavi, ci, dimpotrivă, principele a fost statornicit de dragul supușilor (căci, fără ei, n-ar putea fi principe), pentru a-i governa potrivit cu legea și cu înțelepciunea ...și dacă nu face așa, ci ... încearcă să-i oprime și să-i chinuiască, lipsindu-i de vechile lor libertăți, privilegiile și obiceiuri, supunându-i poruncilor, și folosindu-i ca pe niște sclavi, atunci el nu mai trebuie privit ca principe, ci ca un tiran. Drept aceea, supușii lui, ... nu mai sunt obligați să-l recunoască de principe și, fără a cădea în greșală (mai ales când hotărârea e luată de Adunarea Stărilor țării, cum arată autorul citat), el poate fi depus, iar în locul său ales un altul ..”.*

În gândirea europeană, documentul de mai sus face trecerea de la doctrina politică întemeiată pe preceptele religioase, la aceea a drepturilor naturale. Acest caracter de „tranziție” este pus în evidență și de înseși rezultatele Revoluției din Țările de Jos. Ea a fost, deopotrivă, un război de independență, care a creat un stat nou, Republica Provinciilor Unite, sau a Olandei. N-a modificat însă structura societății și relațiile de proprietate, și n-a făcut decât să confirme rolul vechilor instituții politice ale provinciilor, cu atribuțiile lărgite, dobândite „ipso facto” prin statutul de independență, în locul celui anterior, de autonomie locală. Ea a consolidat, de asemenea, vechile „libertăți”, printre care libera inițiativă economică, datorită căreia Olanda va deveni, în secolul al XVII-lea, cea mai mare putere comercială și maritimă a lumii, „prima națiune capitalistă” - cum i s-a spus. A instaurat libertatea religioasă și, în general, o mai largă libertate a conștiinței și a cuvântului, care au făcut din Olanda, în secolul al XVII-lea, țara cu o bogată producție intelectuală. Ea a fost frecventată sau aleasă ca loc de azil de gânditori și literați cu idei avansate, „nonconformiste” față cu regimurile monarhice absolutiste și cu intoleranța religioasă.

Dar, până atunci, Revoluția din Țările de Jos trebuia să înfrângă încă multiplele adversități.

Provinciile nordice au acționat într-o conjunctură diplomatică favorabilă, după ce, în prealabil, se asiguraseră de sprijinul financiar și diplomatic al Angliei și de concursul Franței.

Tendințele acaparatoare ale Franței, asasinarea lui Wilhelm de Orania (la 10 iulie 1584, ceea ce a provocat ruperea relațiilor comerciale dintre Provinciile Unite și Spania și izbucnirea unei crize economice fără precedent). Profitând de conjunctură, Filip al II-lea a pus în aplicare un plan mai vechi, prin care spera să ruineze Provinciile Unite, ordonând confiscarea tuturor navelor olandeze din porturile spaniole; Provinciile Unite au replicat în același mod, lăsând, în plus, mână liberă corsarilor lor să coopereze cu cei englezi împotriva vaselor spaniole. Pentru moment, actul lui Filip al II-lea a lovit crunt Olanda, care a pierdut, dintr-o dată, lâna spaniolă, atât de necesară nenumăratelor sale manufacturi și întreg comerțul Spaniei cu coloniile sale, însă, pe lângă marile prejudicii, ea a avut și de câștigat, fiind obligată să caute noi debușee. Astfel se explica prezența activă a olandezilor în Mediterana și Baltică, la sfârșitul secolului al XVI-lea, crearea, în 1584, pe țărmul Marii Albe, la Arhanghelsk, a unui comptuar pentru comerțul cu Rusia și fundarea Companiilor Indiilor de Est și de Vest, în 1602 și, respectiv, 1609; activitatea acestor companii și a celor similare din Anglia a pus repede capăt monopolului iberic, dar, mai ales, ocuparea de către Farnese a Anversului și a tuturor pozițiilor controlate de revoluționari în sudul Țărilor de Jos, a pus capăt ezitărilor Elisabetei.

Tratatul de alianță cu Provinciile Unite este semnat la 20 august 1585, iar un corp expediționar de 6 000 de soldați, în frunte cu contele de Leicester, debarca în Olanda (Intervenția militară a Angliei în Țările de Jos a reprezentat o decizie îndrazneată a Elisabetei, întrucât exista posibilitatea unei alianțe franco-spaniole pentru întronarea Mariei Stuart; marele avantaj al Angliei a fost războiul religios din Franța și posibila succesiune a unui rege protestant, după moartea lui Henric al III-lea). Însă, împotriva dorinței Elisabetei, Stările Generale l-au proclamat pe Leicester guvernator general, dar incompetența și incapacitatea acestuia de a stăpâni situația a determinat ca intervenția Angliei să fie sortită eșecului. Olandezii au înțeles, în sfârșit, că trebuiau să renunțe pentru totdeauna la patronajul unui suveran străin și să pretindă suveranitatea pentru propriile lor Stări Generale.

Amestecul Angliei în Revoluția Țărilor de Jos a ascuțit și mai mult antagonismul anglo-spaniol, care nu era numai de natura politico-religioasă, ci și economică. În timpul Elisabetei, expansiunea comercială a Angliei luase un mare avânt, în detrimentul puterii spaniole; pe lângă măsurile oficiale de construire a unei importante flote care să elimine concurența Spaniei, regina sprijinea - în ascuns - expedițiile corsarilor englezi împotriva „flotelor de argint” spaniole. Adeseori ea a investit capitaluri serioase în acest tip de întreprinderi, prin care trebuie să mai înțelegem și comerțul cu negrii de pe coastele Guineei.

Anexarea Portugaliei la Regatul spaniol (în 1581, în condițiile pe care le-am arătat mai sus), urmată imediat de ocuparea Azorelor (1582-1583), va pune însă succesele Angliei sub semnul întrebării. Stăpâni pe două poziții strategice de maximă importanță, spaniolii au putut să lupte cu succes în Atlantic împotriva corsarilor și piraților englezi. Mai mult, ca răspuns la expediția contelui de Leicester, Filip al II-lea a instituit, în mai 1585, embargo asupra tuturor navelor engleze aflate în porturile spaniole și portugheze, sporind concomitent și ajutorul dat catolicilor englezi și Mariei Stuart (După cum se știe, în timpul domniei sale în Scoția, între anii 1561 și 1568, Maria Stuart a încercat să înăbușe Reforma și să consolideze autoritatea regală pe o bază catolică, ceea ce a provocat revolta nobilimii; înfrântă la Langside - 13 mai 1568 -, ea s-a refugiat în Anglia, sub protecția reginei Elisabeta. Intrigile pentru detronarea acesteia, relațiile cu ducele de Guise și cu complotul lui Francis Throckmorton -1583 -, dar mai

ales scrisorile trimise ambasadorului Mendoza, prin care își ceda toate drepturile lui Filip al II-lea - scrisori interceptate de Walsingham - o vor duce, în cele din urmă, pe Maria Stuart la eșafod)..

Actele represive ale lui Filip al II-lea, dar mai ales politica sa catolică și amestecul în treburile interne ale Regatului englez au incitat națiunea engleză și i-au accentuat orientarea spre protestantism. Spania găsisse în Irlanda și Scoția puncte de sprijin prețioase pentru propaganda catolică împotriva Elisabetei, prin intermediul cărora Filip al II-lea a creat serioase dificultăți suveranului englez. Cedând presiunilor spaniole, papa Pius al V-lea a excomunicat-o pe regină, însă Parlamentul englez a votat o severă legislație anticatolică, care considera trădare orice act ce recunoștea autoritatea pontificală.

Moartea moștenitorului lui Henric al III-lea, ducele d'Anjou, survenită la 10 iulie 1584, antrena deschiderea sigură a succesiunii la tronul Franței, după stingerea ultimului Valois, urmaș prezumtiv fiind conducatorul „Uniunii protestante”, Henric de Navarra. În fața acestei situații, lui Filip al II-lea nu-i mai rămânea decât să-l sprijine, fără rezerve, pe ducele de Guise, așa ajungându-se la **Tratatul secret de alianță dintre Spania și Liga Catolică**, semnat la 2 ianuarie 1585, la Joinville. Bazându-se pe ajutorul Spaniei, partidul catolic l-a obligat pe regele Henric al III-lea să adere la Ligă, iar prin **Tratatul de la Nemours** (7 iulie 1585), să-i cedeze o parte din putere. Vremelnic, „Sfânta Ligă Carolică” va fi un stat în stat, impunând regelui conducătorii, programul și armatele sale. La 18 iulie 1585, un edict regal interzicea exercitarea cultului reformat în tot regatul, urmarea fiind dezlănțuirea unui nou război civil între hughenoti și catolici.

Dacă tratatul de la Joinville i-a permis lui Filip al II-lea să intervină direct în afacerile Franței, în Anglia amestecul său se va limita doar la intrigile (eșuate) în jurul Mariei Stuart, de-abia decapitata a acesteia, la 8 februarie 1587, servindu-i drept pretext pentru vechiul proiect de invazie a insulelor britanice.

La 20 mai 1588, **Invincibila Armada (130 de vase, din care 64 de linie, cu 8 000 de marinari și 19 000 soldați) a părăsit Lisabona, aventurându-se într-o expediție plină de riscuri. Slăbită de furtună, urmărită de pirați și corsari și înfrântă de flota engleză, cea mai mare escadră din secolul al XVI-lea a revenit după trei luni în patrie total lipsită de glorie, dezastrul Invincibilei Armade însemnând prăbușirea proiectelor lui Filip al II-lea și începutul declinului supremației spaniole.**

Politica Spaniei a eșuat pe toate fronturile. Cu toate că războiul din Țările de Jos a continuat și după moartea lui Alessandro Farnese (1592), armata Provinciilor Unite, bine organizată de Mauriciu de Nassau, va recuceri treptat toate regiunile și orașele ocupate de ducele de Parma. Stările Generate au știut să profite de pe urma războiului franco-spaniol (1595-1598), care a divizat forțele lui Filip al II-lea, pentru a prelua inițiativa operațiunilor militare.

În 1598, Filip al II-lea s-a resemnat provizoriu cu pierderea părții de nord a Țărilor de Jos, și, pentru o mai bună asigurare a pozițiilor din sud, a cedat provinciile meridionale fiicei sale Isabella, căsătorită cu arhiducele Albert de Austria; această renunțare, deși apărea ca o posibilitate de autonomie, a fost vehement contestată, atât de olandezi, cât și de spanioli (în scurtă vreme, regele spaniol va și muri).

Victoria flotei olandeze la Gibraltar (1607) și necesitatea presantă de pace a obligat, în cele din urmă, Spania să încheie cu Provinciile Unite un armistitiu pe 12 ani (9 aprilie 1609) și să le recunoască independența. Totodată, Spania a recunoscut olandezilor liberul acces la toate marile. Cele două state își garantau reciproc libertatea comerțului, cu rezerva ca, în coloniile iberice, olandezii să nu efectueze nici un trafic fără încuviințare.

Armistițiul, încheiat la 43 de ani de la izbucnirea revoltei care a devenit revoluție, însemna, deci, recunoașterea „de facto” a independenței Provinciilor Unite (Olandei). Recunoașterea de drept a acestui statut se va realiza prin **Tratatele de pace din Westphalia**, din anul 1648, care puneau capăt îndelungatului conflict internațional numit „războiul de treizeci de ani” (1618-1648).

III. Altfel de „revoluții”: Umanismul și reformele religioase

Răspândirea umanismului

Din 1539, cuvântul francezesc *humaniste* (ce provine din latinescul renescentist *humanista*) se aplică erudiților, mai întâi italieni, care, din secolul al XIV-lea până la începutul celui de al XVI-lea, redau vechea faimă studierii directe a literaturilor antice - ebraică, greacă, latină -, pe care își întemeiază concepția despre om și lume. În pofida certitudinii lor că trăiesc o „renaștere”, o epocă total nouă, umaniștii rămân tributari moștenirii Evului mediu și, în primul rând, creștinismului. Oricât de mare ar fi fost admirația lor față de înțelepciunea antică și de oricâtă independență spirituală ar fi dat dovadă, ei sunt, aproape toți, profund religioși și, firește, creștini, fapt ce presupune greutăți, chiar contradicții. Umanismul se caracterizează, într-adevăr, prin optimismul său fundamental: omul, măsură a tuturor lucrurilor, este, în centrul universului, o creatură privilegiată, chemată să realizeze scopurile lui Dumnezeu, prin rațiunea ajutată de harul divin. Această intervenție a harului, dăruit tuturor, nu pune stavilă libertății umane, căci omul este în mod fundamental bun, liber și responsabil. **Libertate, fericire, frumusețe, respect de sine, iată marile valori ale unei morale individuale direct legate de o morală colectivă întemeiată pe toleranță și pe pacea între oameni.** O asemenea morală nu se prea potrivește cu dogma păcatului originar, părând să fie în contradicție cu unele dintre fundamentele creștinismului; după umaniști însă, acesta trebuie reformat pentru a se reveni la puritatea Scripturilor și a mesajului evanghelic.

Mișcarea apare în Italia prin Petrarca (1304-1374), afirmându-se în secolul al XV-lea, mai ales la Florența, capitală a umanismului în epoca lui Lorenzo de Medici (1449-1492), care strânge în jurul lui câteva din marile spirite ale timpului, ca, de pildă, Marsilio Ficino și Pico della Mirandola. Inventarea tipografului de către strassburghezul Gutenberg, în 1455, oferă umaniștilor un incomparabil instrument de difuzare: **în 1500, două sute treizeci și șase de orașe europene posedă una sau mai multe tipografii.** Vehiculate de latină, limba comună a tuturor europenilor cultivați, ideile umaniste se răspândesc, dincolo de orașele italienești, pe întregul continent, din Spania până în Ungaria, din Anglia până în Polonia. Erasmus din Rotterdam (1469-1536) este cel care ilustrează cel mai bine, prin viața și opera lui, idealul umanist: filolog, s-a ocupat de publicarea a numeroase texte vechi; dar e și moralist, teolog, sfetnic al suveranilor.

Cu toate acestea, la moartea lui Erasmus, în 1536, acest ideal este, în privința unui aspect esențial, implacabil dezmințit de fapte. În locul revenirii la Evanghelia pe care o propovăduia în pace și toleranță, e momentul rupturii unității creștine și începutul războaielor religioase, cu rugurile și masacrele lor. Pe un alt plan, bilanțul umanismului apare negativ. Admirația nețărmată față de marii savanți ai Antichității, de la Aristotel la Ptolemeu și Galenus, are efecte paralizante, condamnând de la bun început orice ipoteză ori concluzie contrară aserțiunilor anticilor. De asemenea, idealismul excesiv al unora poate duce la neglijarea observării lumii sensibile. De aceea, secolul al XVI-lea nu e marcat de mari descoperiri științifice, oricât de importante ar fi intuițiile unui Leonardo da Vinci. Doar heliocentrismul lui Nicolaus Copernic (1473-1543), care

merge împotriva geocentrismului lui Ptolemeu și al Scripturilor, reprezintă un progres decisiv; e însă condamnat de teologi și recuzat de savanți.

În sfârșit, importanța tot mai mare a limbilor și literaturilor naționale constituie, până la un anumit punct, un eșec al umanismului. Desigur, marii scriitori care, în mai multe țări europene, hotărăsc să se exprime în limba „poporului” nutresc aceeași admirație pentru moștenirea Antichității, considerându-i pe autorii greci și latini nu numai maeștri în arta de a gândi, dar și modele de compoziție și stil, cu care se străduiesc să rivalizeze. Dorința lor de a se întemeia pe o limbă și o cultură naționale marchează însă o ruptură cu cosmopolitismul umanistilor, legați de un ideal comun, dar și de un limbaj comun, latina. Ariosto și Machiavelli în Italia (după Dante, Petrarca și Boccaccio, în secolul al XIV-lea), Rabelais, Ronsard, Montaigne în Franța, Camoens în Portugalia, Cervantes în Spania, Shakespeare în Anglia apără și dau strălucire limbii „vulgare” din țările lor. Cu toate acestea, dacă umanismul, în parte, a încetat brusc în secolul al XVI-lea, esențialul metodelor și idealurilor sale a pătruns în învățământul din universități și, cu precădere, în colegii: studiile umaniste vor constitui, până în secolul al XX-lea, ucenicia obligatorie a oricărui european cultivat.

Posibile cauze, justificări, explicații și spiritul reformelor

Începând cu mijlocul secolului al XIV-lea, lumea creștină occidentală a fost zguduită de un șir de dezastre și încercări. Marea ciumă din 1318 și numeroasele epidemii care-au urmat-o, „Războiul de o sutăde ani” și cortegiul lui de suferințe, nenorocirile care au lovit Biserica la nivelul papei însuși, cu schisma din sânul Bisericii catolice și conflictele dintre papi și concilii au apărut multora ca pedepse ale lui Dumnezeu și semne ale unor nenorociri și mai mari. Mai mult decât în oricare altă perioadă a istoriei, își face apariția un climat de teamă colectivă: frica de ciumă, în fața căreia oamenii se simțeau cu desăvârșire dezarmați; frica de Satana și de vrăjitori, vânduți lui; mai ales frica de moarte, de Judecata de Apoi și de infern. Apar pretutindeni o profundă neliniște religioasă și o mare dorință de a reforma Biserica. Pentru a pune capăt schismei din sânul Bisericii catolice și pentru a declanșa reformele dorite, în secolul al XV-lea au fost reunite mai multe concilii. Ele au restabilit unitatea sub autoritatea unui papă unic. În schimb, nici conciliile, și nici papa n-au reușit să realizeze reformarea Bisericii.

Or, la începutul secolului al XVI-lea, aceasta apărea din ce în ce mai necesară. Papei i se reproșează luxul și impozitele foarte grele la care supunea întreaga lume creștină apuseană, episcopilor absenteismul prea frecvent, multor membri ai clerului simplu ignoranța. Dar ceea ce reclamă cu precădere cei mai valoroși creștini, ca Erasmus ori Martin Luther, este un cler ai cărui membri să nu fie doar distribuitori de sacrameinte, ci oameni capabili să propovăduiască Cuvântul lui Dumnezeu și să răspundă, astfel, neliniștilor și preocupărilor timpului.

Reformele protestante

Martin Luther (1483-1546), călugăr la mănăstirea germană de la Wittenberg, în Saxonia, dobândește convingerea, citind anumite scrieri ale Sfântului Pavel și ale Sfântului Augustin, că faptele omenești (și cu deosebire indulgențele) nu joacă nici un rol în mântuirea individuală; doar credința în Dumnezeu îl poate face pe om drept și-l poate izbăvi. El răspunde, astfel, așteptării multora dintre contemporanii săi. Consideră, de asemenea, că toți creștinii sunt egali prin botez, fiind așadar cu toții preoți (e vorba de sacerdoțiul universal). Recuză, astfel, superioritatea spirituală a papei, a episcopilor

și a clerului în general. În sfârșit, recunoscând că *Tradiția* are o anumită valoare, afirmă că *Revelația* e conținută în întregime în Biblie.

Ca urmare a acestor trei principii, pentru care papa îl excomunică în 1520, Luther respinge rolul clerului: pastorii, care nu sunt constrânși la celibat, sunt simpli credincioși, a căror funcție este de a propovădui Cuvântul lui Dumnezeu. El neagă rolul de intermediari al Fecioarei și al sfinților. În sfârșit, nu păstrează decât două sacramente, simple rituri exterioare, fără efecte prin ele însele: botezul și împărtășania (admite prezența reală, dar cu consubstanțiatune, nu transsubstanțiatune). Ideile sale sunt formulate în mod sistematic în 1530 de unul dintre discipoli, Melancton, în **Confesiunea de la Augsburg**, credo al luteranilor. Luteranismul se răspândește în Germania cu sprijinul unui număr de principii - al căror prim gest este de a desființa clerul și de a-i seculariza bunurile -, cărora Luther le recunoaște drepturi foarte ample, ce fac din ei, într-un fel, conducători spirituali ai statului lor. În afara Germaniei, reforma luterană pătrunde în țările scandinave (și în Ungaria, în Transilvania, inclusiv).

Spre 1520, și alți reformatori dezvoltă, pornind de la *iustificatio* prin credință (act prin care Dumnezeu determină trecerea sufletului din starea de păcat în starea de grație), idei mai mult sau mai puțin inspirate din cele ale lui Luther. E cazul lui Bucer, care introduce reforma la Strassburg/Strasbourg în 1523, și, mai ales, Zwingli, care o instituie la Zürich. Preot și umanist, Zwingli se deosebește de Luther în privința sacramentelor (el neagă prezența reală). Cât despre anabaptism, care se dezvoltă cu începere din 1523, acesta e nu atât o încercare de a reforma creștinismul, cât o aspirație religioasă, legată de anumite curente milenariste medievale.

În 1536, francezul Jean Calvin (1509-1564) publică în latinește, apoi în limba franceză, în 1541, *Institutio religionis christianae (Institution de la religion chretienne)*, în care expune esența doctrinei pe care a elaborat-o încetul cu încetul sub influența ideilor lui Luther. Ca și acesta, el întemeiază religia creștină pe anularea prin credință a vinovăției, pe sacerdoțiul universal și autoritatea *Bibliei* și numai a ei, dar modificând într-câtva aceste trei principii. Pentru el, *iustificatio* prin credință postulează predestinarea, adică "sfatul veșnic al lui Dumnezeu, prin care a stabilit ce voia să facă cu fiecare om în parte". De altminteri, *Biblia* fiind singura păstrătoare a *Revelației*, fiecare credincios trebuie să poată avea acces la ea printr-o lectură directă și zilnică. În sfârșit, Calvin organizează temeinic fiecare Biserică locală: dacă nu există un cler special, există funcții preoțești, adică slujbe diverse convenite de drept diferitelor persoane însărcinate cu cultul. În împărtășanie, prezența reală nu trebuie înțeleasă decât într-un sens pur spiritual. De la Geneva, unde se stabilește Calvin în 1541, calvinismul se răspândește în Germania, Europa Centrală, Scoția, Anglia și Franța. În Anglia, anglicanismul, instituit de Elisabeta I (1559-1563), este un compromis între calvinism și catolicism. În Franța, răspândirea ideilor lui Calvin se lovește de o violentă presiune.

Reforma catolică (Contrareforma)

În pofida aspirațiilor credincioșilor și a câtorva reușite izolate, Biserica romană s-a dovedit incapabilă să promoveze și să realizeze ea însăși profunda reformă religioasă atât de așteptată: ea are loc în afara și împotriva ei. Cu toate acestea, Roma se hotărăște în sfârșit să ia atitudine, începând cu 1540. Din această cauză, acțiunea întreprinsă este în același timp **contrareformă și reformă catolică**: contrareformă, adică reacție de apărare (nu numai doctrinară, dar deseori violentă) față de pozițiile adoptate de cei pe care-i numim, începând din 1530, **protestanți**; reformă catolică, adică răspuns original dat așteptării credincioșilor și comparabil în această privință diferitelor reforme protestante.

În afara creării **Companiei lui Isus** de către Ignacio de Loyola, partea cea mai importantă a acestei opere e realizată de conciliul de la Trento, reunit în 1545, la inițiativa papei Paul III. Conciliul, care-și ține ultima sesiune în 1563, după mai multe întreruperi și reluări, definește mult mai limpede decât până atunci punctele dogmei puse în cauză de protestanți, condamându-i pe aceștia fără echivoc. El reafirmă rolul faptelor în mântuire, locul **Tradiției**, alături de **Biblie**, ca element al **Revelației**, caracterul sacru al membrilor clerului, existența a șapte sacramente, valoarea cultului sfinților, mai ales cel al Fecioarei. În privința disciplinei, condamnă abuzurile, cum sunt nonrezidența episcopilor ori cumulul mai multor funcții episcopale, menține celibatul ecleziastic și latina ca limbă liturgică, recomandând, mai ales, întemeierea câte unui seminar în fiecare dioceză pentru formarea morală, intelectuală și religioasă a viitorilor clerici, cu scopul de a-i face mai apti să transmită credința prin catehism și predică.

Condamnarea fără drept de apel a protestantismului pronunțată de conciliu și autoritatea sporită pe care o dobândește papalitatea în urma succesului înregistrat de acesta sfârșesc prin **consacrarea divizării lumii creștine occidentale. Spre 1600, unei Europe rămase catolice, i se opune - în afara unei Europe ortodoxe la est - o Europă protestantă, sub formă fie luterană, fie calvinistă, fie anglicană.** Această divizare se menține în veacurile următoare, în pofida încercărilor de reunire, marcând profund sensibilitatea colectivă a popoarelor europene - după cum trecuseră la protestantism ori rămăseseră credincioase Romei.

IV. Dezvoltarea Angliei în secolele XVI-XVIII. Revoluția și reformele constituționale

Parlamentarismul britanic și instituirea monarhiei constituționale ca formă politică ale statului modern. Anglia (Marea Britanie) mare putere a lumii

A doua revoluție modernă, în ordine cronologică (sau chiar prima, în opinia unei bune părți a istoriografiei de specialitate), s-a desfășurat în Anglia, între 1640 și 1660.

Avântul economic și tehnic, creșterea producției și schimbului, intensificarea circulației banesti, destrămarea structurilor societății feudale, au făcut să apară într-o serie de zone ale Europei Apusene relații capitaliste (Țările de Jos, unele state italiene, Anglia). Uni istorici (vezi *Bibliografia*) apreciază că doar Revoluția din Anglia a fost prima revoluție burgheză de anvergură europeană, care a exercitat o influență puternică pe plan mondial, în sensul subminării regimurilor feudale, Revoluția franceză fiind aceea care a dus la victoria deplină a capitalismului în majoritatea statelor de pe continent.

Revoluțiile începute la 1642 și, respectiv, 1789, nu au constituit doar o „revoluție engleză” și una „franceză”; ele au fost revoluții europene cu influențe universale. Ele nu au constituit doar victoria unei anumite categorii a societății asupra vechii predominante politice, ci au marcat trecerea definitivă la pasajul modern în dezvoltarea societății europene. În aceste revoluții burghezia a ieșit biruitoare, dar victoria burgheziei a însemnat atunci victoria capitalismului, victoria proprietății burgheze asupra celei feudale, a națiunii asupra provincialismului, a concurenței asupra sistemului breslelor, a principiilor dreptului modern asupra privilegiilor medievale.

Și în Anglia, datorită poziției sale insulare, s-a dezvoltat comerțul maritim, ceea ce a determinat modificări în structura socială: întărirea orășenimii, formarea în interiorul nobilimii a unei pături cu interese lucrative, comercial-capitaliste; abolirea

relativ timpurie a dependenței personale (șerbiei) țărănești, ascensiunea unei pături de țărani liberi, proprietari, iar la polul opus al societății rurale - creșterea numărului țăranilor fără pământ, simpli lucratori agricoli.

„Apărați față de vecinii lor continentali de apa mării și eliberați, mulțumită ei, de orice temeri care au paralizat în Franța atâția oameni de stat, ei (englezii-n.ns.) au putut, fără a întâmpina mari primejdii, să-și organizeze pe îndelete instituții originale”, s-a afirmat și se afirmă ca un loc comun în istoriografie.

Politica monarhiei absolutiste, sub dinastia Tudorilor (1485-1603), corespundea într-o măsură destul de largă intereselor nobilimii noi și a burgheziei. Proprietarii și arendașii de ferme foloseau, alături de noua nobilime, munca lucrătorilor agricoli salariați, încât, la sfârșitul secolului al XVI-lea, Anglia posedea deja o clasă de fermieri capitaliști bogăți pentru condițiile de atunci. Dacă regii Franței, Spaniei și Austriei și-au găsit aliați în biserica de la Roma, pentru a crea monarhii absolute, regii Angliei și-au aliat Biserica proprie, Parlamentul și burghezia spre a bara pretențiile de universalitate ale Bisericii catolice.

Tradiția revoluționară inaugurată de Wyclif, influența lui Erasmus și a umaniștilor englezi în a critica abuzurile bisericii au creat un climat favorabil rupturii. Prilejul s-a ivit când Henric al VIII-lea (1509-1547), după 18 ani de viață conjugală, a fost cuprins de scrupule, că se căsătorise cu văduva fratelui său, Ecaterina de Aragon, mătușa împăratului Carol Quintul. Deoarece papa nu i-a aprobat anularea căsătoriei, Parlamentul votează „Actul de supremație”(1534), proclamând pe rege protector și șef suprem al Bisericii care devine anglicană. Au fost desființate ordinele călugărești, secularizate averile acestora, circa 1000 de mănăstiri închise, iar bunurile acestora împărțite protejaților regelui.

O caracteristică specifică în evoluția feudalismului englez a fost pătrunderea timpurie a raporturilor capitaliste în agricultură. Din punct de vedere juridic, majoritatea țăranilor erau liberi, dar dependenți de obligația posesiunii lotului.

Sintetizând detaliile cuprinse în istoriografia specială, situația se prezenta astfel:

- copyholderi*** - deținători ai lotului pe temeiul unei copii din registrul manorial (document de evidență a țăranilor ce dețineau un lot dintr-o moșie – manor – cu importante obligații față de proprietar);
- freeholderi*** - deținători liberi (obligațiile față de mării proprietari erau mai ușoare);
- cotteri*** - țărani fără lot, cel mult posedau o casuță și eventual grădină (cottage - casa de la țară, colibă);
- yeomenii*** - partea înstărită a freeholderilor, țăranii liberi, superiori foștilor vilani (ar corespunde la noi răzeșilor sau moșnenilor); au cel puțin 40 de șilingi venit, dar nu ating 20 lire, ca să facă din ei gentelmeni. Filosoful și omul de litere englez Francis Bacon (1561-1626) îi definea ca o ***clasa intermediară între gentelmeni și țărani***. Mai târziu, Cromwell pe aceștia își va baza puterea. Lor nu le era frica nici să muncească cu brațele și nici să lupte. În parte, și Tudorii și-au sprijinit pe ei edificiul statal, dar mai ales pe gentry și pe comercianți. Gentry constituia totalitatea gentelmenilor care trăiau la țară. El cuprindea și pe descendentul cavalerului, cât și pe comerciantul bogat, ca și pe avocatul celebru care, cumpărându-și o bucată de pământ, devenea și proprietar funciar. Această clasă avea ca limită inferioară un cens funciar de 20 livre venit, care odinioara dădea dreptul la titlu de cavaler, iar din secolul al XIV-lea să devină judecător de pace.

Marea proprietate agrară - manor - aflată în posesiunea nobilimii, a bisericii și a coroanei regale este tot mai subminată de relațiile capitaliste. Noua nobilime a profitat îndeosebi de secularizarea și scoaterea la licitație a averilor ecleziastice, cât și de declinul vechii nobilimi, obținând noi terenuri în condiții avantajoase.

Deși încep să se cultive culturi noi: sfecla, trifoi, hamei, cartof etc. creșterea cererii de lână pe piața internă, cât și pe cea externă, duce, pe de-o parte, la exproprierea

forțată a țăranilor de pe pământurile pe care le lucrau, cât și la creșterea suprafețelor de pășunat. Structura socială a Angliei cunoaște schimbări deosebit de importante. Noua nobilime se completează în permanență cu elemente provenite din alte stări (arendăși, negustori, orașeni, țărani înstăriți), iar o parte din vlăstarele aristocratice fac drumul invers ajungând în alte stări. În târguri și sate - unde se practica atât agricultura cât și industria-, o parte din locuitori erau meșteșugari calificați. Ucenicia - consemnează G.M. Trevelyan – „era cheia vieții naționale”.

Prin *Statutul meseriașilor* - aprobat și intrat în vigoare pe timpul Elisabetei I, nimeni nu-și putea deschide prăvălie, ca meșter, sau intra ca lucrător, până nu făcea 7 ani de ucenicie. Astfel, tineretul țării căpăta educația tehnică și disciplina socială - care compensau lipsa sistemului de educație școlară pe scara națională. Deosebirea dintre meșter și lucrător era de rang, nu de clasă și erau frecvente cazurile când ucenicul londonez se mândrea ca este mai nobil decât patronul.

Iar în privința instrucțiunii, fiii micilor nobili de țară formau un element important nu numai în școli, dar și în universități. Aristocrația considera că din moment ce secretarii lor terminaseră Oxford-ul sau Cambridge-ul, ei își pot limita cultura la ceea ce învățaseră în copilărie cu percepatori particulari la castel și la întrecerile de la turniruri.

În sfârșit, societatea engleză pe timpul Tudorilor - și mai ales pe timpul Elisabetei (1558-1603) - era întreprinzătoare, iar flota comercială engleză, cât și corsarii puteau fi vazuți tot mai des navigând pe mări și oceane.

Politica Tudorilor corespundea, în largă măsură, intereselor noii nobilime și burgheziei.

Însă lucrurile se schimbă, prin urcarea pe tron - după moartea Elisabetei (1603) - a regelui Iacob al VI-lea al Scoției, sub numele de Iacob I (1603-1625). Cult, amabil, nerăz bunător, era cu totul ignorant în privința cunoașterii Angliei. Iacob al VI-lea era fiul Mariei Stuart (vezi mai sus), dar principiul „Rex est Lex”, cu care guvernase Scoția, era cu totul incompatibil la Londra și însemna o ofensă la adresa Camerei Comunelor. Iacob I era un rege pacifist și îi displăceau oamenii de arme. De altfel, îi lipseau și banii ca să se înarmeze; dar nici Parlamentul nu era dispus să-l sprijine. În 1603, regele a adus Angliei un frumos dar, care îi aparținea: unirea cu Scoția. Însă acestui scoțian, care își putea permite la Edinburg să ia hotărâri de unul singur, în Palatul Whitehall i se opunea rezistență - mai întâi voalată, apoi mai fațișă.

Burghezia și noua nobilime ajunseseră atât de puternice sub aspect financiar, încât nu mai aveau nevoie de protecția unui regim absolutist. Deși a convocat Parlamentul în 1604, regele mărturisea că nu-i putea suferi, pentru că nu-i vota dreptul de a percepe noi impozite.

Iacob I a neglijat complet flota, în timp ce micuța Olandă strângea averi fabuloase din căraușie, Portugalia avea o colonie numai în America de Sud, care își depășea metropola de circa 90 de ori (Brazilia), iar Spania și Franța o amenințau și pe cale navală. Pirații arabi din zona Magherbului (Alger, Maroc, Tunis) au avut îndrăzneala să facă raiduri în zona Canalului Mânecii, englezii fiind eliminați de olandezi și din comerțul cu Rusia, prin Marea Albă.

În 1618 a izbucnit războiul de 30 de ani (1618-1648), în care s-au confruntat majoritatea statelor europene, iar Anglia, practic, a fost o simplă spectatoare.

În ciuda liniei Casei Regale, oameni dârzi deschideau colonizării engleze America de Nord, Compania Engleză a Indiilor Orientale își înarma corăbiile pentru luptă, iar prin diplomație, la Curtea feudalilor localnici indieni era înlăturat monopolul otoman; totodată creșteau și acțiunile în Orientul Apropiat. **În 1607 a fost întemeiată Virginia (Jamestown), prima așezare permanentă engleză din America de Nord - zona unde, în decurs de un secol, vor fi organizate cele 13 colonii.**

Pe plan intern, ambițiosul Buckingham, devenit confident al regelui, avea practic puterea în mână; totuși, ultimul Parlament (al 4-lea) al lui Iacob I l-a trimis în fața justiției pe ministrul de finanțe Middlesex care, de asemenea, era un intim al suveranului.

În locul regelui, decedat, în 1625, a urcat pe tron fiul acestuia, în vârsta de 25 ani, Carol I (1625-1649), care părea serios, distins, curajos și înclinat spre științe și arte frumoase. În practică, manifesta curajul și încăpățânarea timizilor, dorind să conducă autocrat. Până în 1629, a dizolvat patru parlamente, care i-au opus rezistența în vederea perceperii unor noi impozite, iar în perioada 1629-1640 a condus fără Parlament, îndepărtând astfel orice control constituțional asupra faptelor sale.

Buckingham, favoritul său atotputemic, inițiasă o serie de acțiuni razboinice pripite și nereușite împotriva Spaniei și în sprijinul hughenotilor de la La Rochelle. În 1628, Buckingham este ucis de un fanatic puritan, locotenentul Felton, spre satisfacția opiniei publice engleze.

În perioada 1629-1640, regele va exercita puterea sprijinindu-se pe două personaje care au jucat un rol nefast: arhiepiscopul Laud și Thomas Wentworth (ulterior, conte de Stradford, executat în 1641).

Regalitatea a căutat să înlăture mișcările protestatere, persecutând pe puritani, dizolvând, în repetate rânduri, Parlamentul și arestând căpeteniile opoziției.

Profitând de dificultățile regelui Carol I Stuart în politica externă, în anul 1628 (7 iunie) Parlamentul, făcând uz de prerogativele sale fiscale, a refuzat să aprobe noi impozite, până când regele nu avea să semneze actul intitulat **The Petition of Right** („*Petiția Dreptului*”), prin care el se angaja, din nou, să respecte libertatea individuală și drepturile Parlamentului.

Regele a semnat actul, dar, după scurtă vreme, a dizolvat Parlamentul, cu intenția de a nu-l mai reconvoca și a aduce astfel Anglia la un regim absolutist total

Înainte de a primi ordinul de dizolvare, Parlamentul a mai avut răgazul de a vota o lege care prevedea că toți aceia care vor institui - sau vor consimți să plătească - un impozit neaprobat de Parlament se vor face vinovați de crimă împotriva libertăților și drepturilor poporului englez (martie 1629).

Cu tot acest boicot fiscal, regele a căutat să guverneze fără Parlament. Dar după 11 ani, în 1640, confruntat - din propria sa vină - cu un conflict armat cu Scoția, a ajuns într-o situație financiară (și militară) atât de grea, încât s-a văzut silit să convoace iarăși Parlamentul și să încerce un compromis cu opoziția.

Aceasta, având majoritatea în Parlament și conștientă de poziția avantajoasă în care o plasau erorile și greutățile regelui, s-a arătat intransigentă. Drept condiție prealabilă a colaborării, ea a cerut condamnarea la moarte a miniștrilor care dăduseră regelui concursul lor în timpul celor 11 ani de guvernare fără Parlament. A impus, apoi, regelui să semneze o serie de legi care, în ansamblu, îi limitau drastic puterea și instituiau supremația politică a Parlamentului în stat.

Regele nu s-a putut resemna cu diminuarea prerogativelor sale. În ianuarie 1642, după o încercare nereușită de-a aresta căpeteniile opoziției, a rupt relațiile cu Parlamentul și a plecat din Londra în centrul Angliei, de unde, printr-un manifest, a chemat poporul - fără ca acesta să i se alăture - la luptă împotriva „rebeliunii” Parlamentului. ***Astfel, în Anglia a izbucnit războiul civil.***

Taberele care s-au înfruntat erau compuse, de partea regelui, din marea nobilime, clerul anglican și unele grupuri ale burgheziei, iar de partea Parlamentului din nobilimea provincială, cea mai mare parte a burgheziei și țărani liberii.

Burghezia, nobilimea provincială cu ocupații și interese burgheze, și țărani liberi au constituit, treptat, un bloc social care a ajuns să formuleze revendicări politice comune: limitarea absolutismului regal, lărgirea drepturilor parlamentului, a libertăților

economice, civile, politice și de conștiință, un sistem fiscal concordant cu interesele și posibilitățile tuturor păturilor sociale și profesionale. Absolutismul regal, chiar practicând consultarea periodică a Parlamentului, devenise un cadru strâmt, incomod, nu mai corespundea cu noul raport al forțelor sociale din Anglia.

Un semnal al maturizării acestor tensiuni l-a constituit pătrunderea în țară a calvinismului, nuanța radicală a Reformei religioase, subminând dominația spirituală a anglicanismului și, implicit, a șefului acestei confesiuni - regele. Calviniștii din Anglia au fost numiți „puritani”, din cauza programului lor de purificare a Bisericii anglicane de elementele păstrate din catolicism. Ei au jucat în evenimentele care au zguduit țara, la mijlocul secolului al XVII-lea, un rol așa de preeminent, pe plan ideologic, politic și militar, încât mulți istorici britanici numesc aceste evenimente „revoluția puritană”.

John Knox, un discipol al lui Calvin, a asigurat triumful acestei confesiuni (variantea presbiteriană) în secolul al XVI-lea, în Scoția. Liturghia catolică a fost desființată, sărbătorile - în afară de duminici - suprimate, averile bisericesti confiscate. Biserica a fost organizată după modelul celei din Geneva, organizându-și școli în fiecare parohie și comunitatea răspunzând de purtarea credincioșilor.

Arhiepiscopul englez Williams Laud, dorind să aducă cele două biserici la același numitor, a elaborat o *Carte de rugăciuni comune* (*Common Prayer Book*), spre a unifica ritul. Scoțienii, văzând în această o știrbire a autonomiei și-au ridicat la luptă, iscălimd „*Convenant national*”, care urmărea păstrarea și apărarea bisericii presbiteriene.

Practic, revolta scoțiană (1638-1640) a fost începutul revoluției engleze (viitor, britanice), pentru că, până la înfruntarea cu arma în mână a scoțienilor, englezii nu aveau potențial militar să-i opună regelui.

Carol I, înfrânt în 1639, a fost nevoit să semneze pacea cu scoțienii la Berwick, recunoscându-le drepturile în materie politică și religioasă. Dar ambițiosul Stuart vedea în pacea încheiată numai un răgaz, pentru înarmarea și întreținerea unei armate, însă, avea nevoie de bani. Iar ca să procure bani, era necesar de data aceasta să cedeze în fața englezilor și să convoce Parlamentul. Și astfel, după 11 ani de abuzuri regale, se întrunea Parlamentul, în aprilie 1640.

Nobilii, pătrunși de lealism față de rege, iar burghezia obsedată de a restabili legalitatea, nenutrirind alte gânduri ascunse față de rege, voia doar să exploateze impasul în care se afla Carol I, în urma înfrângerilor suferite din partea Scoției. Întrunit la 13 aprilie 1640 și dominat de opoziția condusă de John Pym (politician înzestrat, acesta avea o bogată experiență parlamentară; în 1640 avea 56 de ani și participase și la parlamentele anterioare; de loc era din Somerset și se trăgea dintr-o familie de nobili rurali, studiasse la Oxford). Parlamentul nu avea de gând să-i acorde noi subsidii în vederea continuării războiului cu Scoția. ***După trei săptămâni, regele a dizolvat Parlamentul (intrat în istorie sub denumirea de „cel scurt”).*** Între timp, a fost înfrânt din nou de scoțieni, la Newburn (ostilitățile se reluaseră) și, în fața refuzului Spaniei de a-i acorda subsidii, a fost nevoit să convoce un nou Parlament, ***intrat în istorie drept „cel lung” (1640-1653).***

Acest Parlament va juca un rol excepțional în desfășurarea Revoluției, fiind sufletul și centrul organizatoric al tuturor forțelor care luptau împotriva absolutismului regal. A fost o adevărată cotitură în istoria politica a Angliei, iar marele aliat i-a fost populația Londrei, unul din marile și activele orașe ale lumii. **Camera Comunelor a acestui Parlament va conduce Revoluția burgheză**, va răsturna și va executa pe rege și va schimba forma de guvernământ a Angliei.

Pym acuza de înaltă trădare pe favoritul regelui, „Thomas, conte de Strafford, lord-locotenent al Irlandei” Atât el cât și arhiepiscopul Laud au fost întemnițați în Turnul Londrei. Strafford, „contele negru” - cum fusese denumit de irlandezi - a fost

judecat în Sala mare a palatului Westminster. Întreaga țară a urmarit dezbaterile. Opoziția a cunoscut atunci vigoarea insolentă a acestui politician, care, prin intrigile sale, ar fi putut restaura puterea despotică a Coroanei, încât a cerut pedeapsa capitală. Curtea regală era ca asediată, cerând lui Carol I executarea lui Strafford. La 12 mai 1641, în fața unei multimi de circa 200.000 oameni, capul lui Strafford cădea retezat. În aceeași zi, regele a mai semnat un act, potrivit căruia Parlamentul nu putea fi dizolvat decât prin propriul său consimțământ.

Prin actele normative adoptate, „*Parlamentul cel lung*” a contribuit în mod hotărât la consolidarea noului regim constituțional. Printre altele, Parlamentul hotărâ: dizolvarea armatei regale; desființarea drepturilor Casei regale de a cumpăra prima, la prețuri preferențiale; abrogarea legii asupra pădurilor, prin care regele și familia sa erau proprietarii suprafețelor împădurite - lege datând din epoca cuceririi normande; desființarea Camerei Înstelate și a Curții Înaltei Comisiuni.

Masele Londrei, care stateau în spatele Parlamentului, l-au obligat pe rege să nu reacționeze.

Carol I a intenționat, prin soția sa, fiica regelui Ludovic al XIII-lea, să solicite sprijinul Franței, concomitent încercând și o conspirație cu aristocrația regalistă din Scoția și o insurecție în Irlanda.

Irlanda (vezi mai jos!), cucerită de englezi la sfârșitul secolului al XII-lea și supusă unei crunte exploatare (Strafford a fost unul dintre guvernatorii cei mai cruzi), se ridică, în octombrie 1641, la luptă - instigată și de papalitate, de Spania și de Franța, împotriva Parlamentului puritan.

Gruparea lui Pym elaborează actul „*Mustrea cea Mare*” (*adoptat de Parlament după o ședință care a durat 14 ore, cu 159 voturi pentru și 148 contra*), care conținea 204 articole și constituia programul politic al burgheziei și al noii nobilimi. De fapt, era un rechizitoriu la adresa tuturor abuzurilor savârșite de rege în perioada 1625-1641. La sfârșitul lunii noiembrie 1641, regelui îi este înmănată Mustrea cea Mare (sosise cu câteva zile înainte din Scotia), dar acesta a refuzat să o sancționeze, încurajat de cele 148 de voturi ale moderaților și regaliștilor din Parlament.

În timp ce în Camera Comunelor se citea o declarație pacifistă a regelui (3 ianuarie 1642), garda regală lua măsuri speciale, îndreptând tunurile asupra Londrei, iar în Camera Lorzilor era lansată acuzația de înaltă trădare împotriva lordului Kimbolton și a deputaților Pym, Hampden, Haseirig, Strode și Holies.

Încercarea regelui de a-i aresta pe cei cinci fruntași ai opoziției eșuând, el va parasi Londra, la 10 ianuarie 1642, pentru a găsi sprijinul necesar în mijlocul nobilimii din provincie și stabilindu-și cartierul general la Oxford.

Războiul civil nu însemna prabușirea unei societăți uzate, ci o disputa în jurul unor idealuri politice și religioase, unde Parlamentul prezenta noul. Abia acum, reacțiunea feudalo-monarhică s-a grupat în jurul regelui, plus întreaga partidă romano-catolică din jurul reginei. Arena de luptă devenise întreaga țară, deoarece în fiecare comitat, în fiecare oraș existau „cavaleri” (susținătorii ai regelui) și „capete rotunde” (susținătorii ai Parlamentului). S-au gasit și „cavaleri” în rândurile susținătorilor Parlamentului, iar conții Essex, Manchester și lordul Brooke au comandat armate ale „capetelor rotunde”.

Baza armatei Parlamentului o formau acei fermieri liberi (yeomani), care deveniseră cei mai zeloși luptători, mai ales cei din regimentele de călăreți din East England conduse de Oliver Cromwell. Născut în 1599, membru al Parlamentului din 1629 (când a și luat cuvântul prima dată), începe să se impună din 1643, luptând cu abnegație și pricepere în calitate de căpitan al escadronului 67 de cavalerie, echipat pe cheltuiala sa. El a înțeles valoarea cavaleriei și necesitatea unei bune pregătiri, deoarece

atât unitațiile regelui, cât și unitățile de mercenari din serviciul acestuia formau unitați de cavalerie, care au avut un rol deosebit în primii ani ai războiului.

În jurul lui Cromwell se schițează un curent mai radical, care nu dorea un compromis cu regele, ci înfrângerea acestuia.

În anii 1642-1643, forțele regaliste raportaseră o serie de succese militare, ocupaseră importante porturi Hull și Bristol, dar suferiseră o puternică înfrângere la Marston Moor (2 iulie 1644), unde trupele conduse de Cromwell au jucat rolul decisiv. Este drept că în tabăra Parlamentului s-au aflat și trupe scoțiene comandate de Alexander și David Leslie (în septembrie 1634 se încheiase o alianță cu Parlamentul scoțian) și puritanii din Yorkshire comandați de Fairfax.

Armata acestora, cu un efectiv de 27.000 oameni au înfrânt cavaleria prințului Rupert (18.000), care până în acest moment raportase numai victorii. Dar această frumoasă victorie a fost întunecată de capitularea contelui Essex și a întregii sale infanterii.

Pentru tabăra Parlamentului, succesul de la Marston Moor ducea la următoarele învățăminte: lupta împotriva regelui trebuia dusă cu întreaga capacitate posibilă, iar elementele populare canalizate spre un cadru organizat. În acest sens, Camera Comunelor (ianuarie 1645) a votat crearea unei armate de tip nou (New Model Army), după modelul unităților lui Cromwell. Urma să aibă un efectiv de 21.500 oameni, dintre care o treime o formau regimentele de cavalerie.

Era prima armată engleză, organizată pe baze moderne, cu o strictă centralizare, cu buget propriu, iar nucleul cavaleriei îl formau „coastele de fier” ale lui Cromwell. Această armată, formată din țărani, meseriași, calfe și ucenici era armata revoluției, pusă sub controlul aripii de stanga a Parlamentului (independent). Comandant suprem a fost numit Thomas Fairfax, în vârsta de 35 ani, care se distinsese într-o serie de lupte; dar înalta sa calificare militară se îmbina cu indiferența totală față de politică și religie. Adjunctul său era Cromwell, care comanda întreaga cavalerie. Astfel organizată și cu ofițeri ridicați la gradul de colonel din oameni simpli, exclusiv pe baza meritelor militare - Ch. Pride, Hewson, Fox, Harrison etc., - va da o bătălie hotărâtoare în iunie 1645, la nord de satul Naseby.

Bătălia de la Naseby a pecetluit soarta armatei regelui, cetățile asediate s-au predat una după alta, iar în iunie 1646 a capitulat și Oxfordul. În ianuarie 1647, scoțienii i-au predat pe rege englezilor, după ce Parlamentul le achitase suma de 400.000 lire - reprezentând cheltuielile armatei scoțiene în timpul războiului.

Regele, prizonier și fără trupe, era acum la discreția Parlamentului. De acum, cuvântul Parlamentului era singura lege pe întregul teritoriu al Angliei.

Între iunie 1646 (capitularea Oxfordului) și ianuarie 1649 (execuția regelui), patru părți erau interesate în a stabili viitorul Angliei: Parlamentul victorios, regele prizonier, Cromwell - care se detașase tot mai mult de celelalte vârfuri ale revoluției - și armata.

În războiul civil, victoria Parlamentului a fost dobândită cu ajutorul „armatei de tip nou”, creată, am văzut, în 1644-1645. Ea a fost o prima armată „națională”, modernă. A fost constituită prin recrutarea de voluntari, selectați pe criteriul atașamentului pentru cauza revoluționară. Ofițerii erau promovați pe baza meritelor. Armata avea un comandament unic, sistem unitar de instruire și de tactică și o structură unitară de organizare pe mari unități (regimente) și subunități. Purta uniformă și era supusă unei discipline severe, dar și unei educații politice, menite să determine pe ostași să lupte conștienți de justiția cauzei pentru care se înrolaseră și să accepte disciplina dintr-o convingere fondată pe rigoarea morală a credinței puritane.

Războiul civil a scos în evidență marile însușiri de conducător militar și de om politic ale lui Oliver Cromwell, un nobil de la țară care, datorită victoriilor obținute

asupra regalistilor, va deveni, din 1649, cea mai influentă personalitate în partida parlamentară.

Tot în această partidă s-au format în cursul războiului mai multe curente politice. Dintre ele, la o poziție dominantă a ajuns gruparea zisă a "independenților", în frunte cu Cromwell, care deținea pozițiile cheie în armată și, cu sprijinul direct al acesteia, a ocupat aceleași poziții și în instituțiile politice ale statului.

Dar prin programul ei, cea mai interesantă, cea mai modernă grupare constituită în cursul revoluției din Anglia a fost cea numită a „levellerilor” (nivelatorilor). Exponentă a vederilor și intereselor micii burghezii, a soldaților și a țăranilor liberi, gruparea levellera a militat pentru republică, pentru alegerea anuală a Parlamentului, pentru Parlament unicameral (desființarea Camerei Lorzilor), pentru vot universal – susținând, totodată, teza ca dreptul politic este un *drept natural* al oricarei persoane născute pe pământul țării. Levellerii au preconizat, de asemenea, o limitare a întinderii marilor proprietăți agrare și luarea unor măsuri care să dea câte o mică proprietate și celor săraci. Levellerii au vehiculat, astfel, ideea unei repartitii egalitare, democratice, a proprietății funciare.

Levellerii au reprezentat ideea republicii democratice. Ei sunt precursorii „iacobinilor” francezi și ai radicalismului politic din secolele XIX și XX.

Revoluția engleză a înfăptuit, pentru întâia dată, unitatea politică deplină a Insulelor Britanice. Armata Parlamentului va reprimă răscoala proregalistă a irlandezilor (cu o cruzime ce n-a fost uitată până astăzi) și a scoțienilor. Cele două provincii, Irlanda și Scoția, au fost integrate sub autoritatea instituțiilor guvernamentale și a Parlamentului din Londra.

Dupa judecarea regelui, în **Anglia a fost abolită monarhia și proclamată republica**. În fruntea ei a fost instituit, ca organ al puterii executive, un Consiliu de Stat, în care se confundau atribuțiile unui prezidiu al statului și ale unui guvern. Parlamentul păstra, evident, prerogativele legislative.

Republica a legiferat două acte de reglementare a comerțului maritim al Angliei, introducând riguroase prevederi „protecționiste” (vezi mai jos): coloniile engleze erau obligate să întrețină relații comerciale numai cu metropola, iar comerțul maritim al Angliei putea fi desfășurat, în majoritatea cazurilor, numai de corabii engleze cu echipaje engleze. Aceste măsuri au încurajat pe negustorii englezi și pe constructorii de corabii, asigurându-le mari profituri, la adăpost de concurența străinilor, a olandezilor fiind cea mai de temut.

Într-un secol, Anglia va deveni cea mai mare putere navală, colonială și comercială a lumii (după 1750, și industrială), întrecând Olanda, pe care de altfel o va și învinge în două războaie provocate de rivalitatea lor comercială și colonială (1652-1654 și 1665-1667, vezi în continuare).

Regimul republican s-a dovedit curând prea slab, pentru a fi în stare să consolideze noua ordine socială și de stat din Anglia. Aceasta era combatută atât de nostalgia monarhiei și ai aristocrației, cât și de nemulțumirile păturilor populare, care nu primiseră nici pământ nici drepturi politice. S-au ivit și dispute privind prerogativele puterii, între Consiliul de Stat, conducerea armatei și Parlament.

În 1653, Cromwell, cu ajutorul armatei a dizolvat Parlamentul, care se afla în sesiune neîntreruptă din 1640. El a instituit un regim de dictatură militară, care s-a numit „protectorat”, al cărui șef necontestat va deveni, sub titlul de „lord-protector”.

Deja, spre sfârșitul anului 1653, Republica intrase în impas. De aceea, i-au oferit lui Cromwell titlul și demnitatea de „Lord protector al Angliei, Scoției și Irlandei”.

Instrumentul de guvernare, noua Constituție - elaborată de Consiliul ofițerilor - excludea de la vot pe catolici și pe cei care luptaseră împotriva Parlamentului în timpul războiului civil și încredința puterea Lordului-protector și Consiliului de Stat. Puterea

legislativă era împărțită între Lordul-protector și un Parlament unicameral, compus din 400 deputați ai Angliei (plus 30 din partea Irlandei și 30 din partea Scoției).

Îmbinând forța cu toleranța, Cromwell voia să apropie varfurile claselor dominante din Irlanda și mai ales din Scoția. Dar, divizând Anglia și Walesul în 11 regiuni militaro-administrative, conduse de generali-maiori cu puteri nelimitate (din 1655), dictatura militară atinsese apogeul. Practic, Cromwell dispunea de o putere mult mai mare decât regele Carol I, în perioada 1629-1640, când a desființat Parlamentul și dorea să conducă în mod absolutist.

Triumfând asupra regalității și sprijinitorilor ei, burghezia și noua nobilime engleză erau dornice să pună în aplicare programul combaterii principalilor adversari navali și comerciali ai Angliei: Olanda, Spania, Franța. Dintre aceștia, rivalul cel mai puternic era Olanda, posesoarea unei flote impozante, de peste 15.000 de corabii, care concureau pretutindeni vasele engleze. În ciuda declarațiilor de prietenie, Anglia nu urmărea altceva decât să constrângă Olanda să-i accepte supremația navală și comercială. În 1651, ea a propus olandezilor realizarea unei „uniuni”, în care problemele păcii și ale războiului trebuiau stabilite în comun, „stările generale” din Olanda urmând ca, în anumite cazuri, să accepte, necondiționat, deciziile Parlamentului englez. Olanda a refuzat. Raspunsul Angliei a fost prompt. *Actul de navigație (9 octombrie 1651)*, care stipula că nici o marfă nu putea fi importată sau exportată din țările, insulele, plantațiile sau teritoriile aparținând Commonwealthului sau care erau în posesia sa, în Asia, America și Africa, cu alte vase decât cele ale sale, fără să se comită o fraudă. De asemenea, mărfurile țărilor producătoare nu puteau intra în Anglia sau în coloniile sale decât pe vasele statelor respective sau ale Angliei.

Pentru olandezi, „cărăușii mărilor”, această măsură a fost o lovitură cumplită și ea a declanșat războaiele navale cu Anglia (1652-1654 și 1665-1667).

Primul război s-a încheiat prin pacea de la Westminster (5 aprilie 1654). Olanda recunoștea Actul de navigație, plătea o îndemnizație de război, expulza pe Stuarti de pe teritoriile sale și înlătura pe partizanii Casei de Orania. Încheierea păcii cu Olanda a constituit un mare succes pentru politica lui Cromwell.

Al doilea război anglo-olandez s-a încheiat prin Tratatul de la Breda (31 iulie 1667), care a dat Angliei Noul Amsterdam (New York) și toată coasta care unea Virginia de Noua Anglie. Olanda recapătă Surinamul, iar actul de navigație era modificat, întrucâtva, în favoarea ei.

Revenind, în 1654, Anglia a încheiat un tratat cu Portugalia, aceasta recunoscându-și subordonarea economică și politică. Negustorii englezi obținuseră condiții preferențiale în coloniile portugheze, iar Lisabona și Compania braziliană se obligau să recurgă, la nevoie, la corabiile engleze pentru marfurile ce urmau să fie aduse în Portugalia.

Tot în 1654, englezii au încheiat un tratat comercial cu Suedia, favorabil lor, consolidându-și, astfel, pozițiile și în Marea Baltică. Două escadre engleze (sub comanda lui Blake și William Penn) părăsesc Anglia și acționează, în anul următor, în Mediterana apuseană, bombardează Tunisul și îi obligă pe corsarii arabi din Magreb să nu mai atace vasele engleze. Totodată, ancorează în portul Livorno și obligă pe marele duce de Toscana să-i plătească despăgubiri - statele papale și Malta, motivul fiind ținerea unor vase și mărfuri.

În domeniul politicii interne, după cum se știe, Cromwell a dizolvat rămășițele Parlamentului cel Lung încă din 1653, iar după ce devine **lord protector**, a desființat și Parlamentele următoare. Prin dictatura militară, care își atinsese punctul culminant în 1655, prin împărțirea țării în regiuni militaro-administrative conduse de câte un general cu puteri discreționare, Cromwell aproape a lichidat mișcarea revoluționară, iar Parlamentul, întrunit în septembrie 1656, s-a aratat un instrument docil, oferindu-i chiar

coroana regală. În anii 1657-1658, Cromwell se eliberează tot mai mult de militarii care l-au secondat în perioadele dificile, reinstituie Camera Lorzilor (1657) și, prin Constituția promulgată în mai 1657, primește dreptul de a-și alege urmașul la funcția de lord-protector.

Moartea, imprevizibilă (avea doar 59 ani), survenită la 3 septembrie 1658, l-a surprins fără a-și fi desavârșit opera. În ultima clipă, a desemnat și un succesor, pe fiul său Richard.

Opoziția din cadrul armatei s-a intensificat, careia i s-au alăturat și republicanii, dorind să doboare regimul autoritar. În mai 1659, armata îi impune lui Richard Cromwell să demisioneze, după ce, cu o luna mai înainte, îl obligase să dizolve Parlamentul. Generalul Monk, comandantul forțelor armate din Scoția (fost regalist, intrat în serviciul lui Cromwell, cunoscut oportunist), a intrat cu trupele în Londra, fără să întâmpine vreo dificultate. A convocat un nou Parlament, iar emisarii săi au dus tratative cu fiul regelui decapitat, în Olanda, care va urca pe tron sub numele de Carol al II-lea. Acesta, prin Declarația de la Breda (aprilie 1660), a promis - în caz de revenire - o largă amnistie pentru toți adversarii monarhiei, recunoașterea legalității bunurilor confiscate de la familia regală, biserică și nobilii regaliști, ca și toleranță religioasă pentru puritani.

Cu tot sfârșitul neașteptat al revoluției - dictatura lui Cromwell și restaurația - evenimentele derulate între anii 1642-1660 au avut importanță istorică deosebită pentru Anglia. Prin rezonanța sa și influența internațională, pe plan economic, social, politic și cultural, Revoluția engleza a avut o semnificație deosebită pentru istoria universală. Capitalismul din Anglia a avut în Cromwell un promotor tenace, perseverent, energic, o personalitate de primă mărime. „Copacul pare mai mare când e prăbușit” - scria un contemporan la moartea acestuia. Prin soluțiile practice, luate prompt, trecând peste metodele folosite, a creat un stat centralizat din Anglia, Scoția și Irlanda și o mare putere maritimă comercială.

Restaurația

Conducus cu energie de Cromwell, regimul a falimentat însă după moartea sa. În fața pericolului izbucnirii unui nou război civil între aderenții regimului militar și ai celui civil, conducătorii armatei și ai Parlamentului au intrat în tratative cu fiul regelui detronat în 1649 și, pe baza unui acord socotit a oferi suficiente garanții de păstrare a împlinirilor Revoluției, au restaurat regimul monarhic (1660).

Englezii, prudenți, reinstalându-i pe Stuarti, nu i-au permis regelui să-și formeze o armată numeroasă, spre a nu fi ispitit la o conduită arbitrară. Afară de o trupa mică, regele mai dispunea de câteva regimente aflate în posesiunile de peste mări, ca Tangerul și Bombay-ul, care i-au venit ca zestre de la soția sa, prințesa portugheză Caterina Braganza. Conteul Clarendon, înrudit cu Stuartii (fiica lui, Ana, era căsătorită cu fratele regelui, ducele de York, viitorul suveran), l-a ponderat pe Carol al II-lea până în 1667, anul când părăsește viața politică a Angliei, fugind în Franța.

În perioada 1667-1673, regele a încredințat conducerea țării unui grup de nobili devotați lui, cunoscuți în istorie sub denumirea „Ministerul Cabal” (joc de cuvinte, cabal = cabală - organizație în scopuri de intrigă murdară, provenind de la numele celor cinci membri ai Cabinetului, care erau: Clifford, Arlington, Buckingham, Ansley și Landerdale). În ciuda încercărilor regelui de a-și impune politica personală, care urmărea instaurarea absolutismului, Parlamentul, convocat în 1661, a reușit să se mențină până în 1679 (denumit Parlamentul cel lung al Stuartilor). În 1673, regelui i s-a impus Test Act (Marturisirea credinței), prin care erau excluși din funcțiile publice toți cei care refuzau să-și declare apartenența la Biserica anglicană (ceea ce a dus la căderea

Ministerului Cabal), iar în 1679, cunoscutul și faimosul *Habeas Corpus Act*, celebru în istoria luptei constituționale, **potrivit căruia nimeni nu putea fi arestat fără a i se arata o ordonanță scrisă din partea judecătorului, iar, în 24 ore, să i se comunice cauzele arestării. În caz contrar, trebuia pus imediat în libertate.**

Carol al II-lea murind în 1685, tronul a fost ocupat de fratele său, ducele de York, sub numele de Iacob al II-lea (1685-1688). Deși serios, în raport cu fratele sau ușuratic, noul rege își revelase aptitudinile militare în războaiele navale împotriva Olandei; dar, fire închisă și încapațanată, devine antipatic. Parlamentul, convocat în 1685, deși regalist prin sentimente, nu era dispus să-l secundeze pe rege în încercările acestuia de convertire a țării la catolicism. Suveranul a abrogat Habeas Corpus Act, a acordat drepturi politice catolicilor și i-a numit în funcții importante în stat, în timp ce Ludovic al XIV-lea al Franței revocase Edictul de la Nantes (1685) și a început persecuția hughenotilor, nemaicunoscută până atunci. Cateva sute de mii au găsit azil în Olanda, Prusia și în Anglia, primiți cu multa simpatie. **Revocarea Edictului de la Nantes** a adus în memoria englezilor masacrele „noptii Sfântului Bartolomeu”, cruzimile ducelui de Alba în Țările de Jos, încât s-a produs o apropiere între whigi și tory, care au înțeles necesitatea uitării vechilor certuri, mai ales că regele începuse să atace pe fața bunurile și proprietățile clerului anglican.

Glorioasa revoluție

Când, în iunie 1688, i s-a născut un fiu, englezii și-au dat seama că prin nașterea acestui principe de Walles, sistemul lui Iacob nu va dispărea prin moartea sa. Liderul partidului tory, Danby, câțiva conducători whingi și episcopul suspendat Compton, s-au adresat în taină lui Wilhelm de Orania al Olandei să ocupe tronul Angliei.

Wilhelm era ginerele lui Iacob al II-lea. Atât el, cât și soția lui Maria, fiica regelui Angliei, nu aveau nici un scrupul în detronarea sclerozatului și încapațanatului Iacob. Corpul expeditionar comandat de Wilhelm de Orania a debarcat la Torbay în 5 noiembrie 1688 și s-a îndreptat spre Londra. Pe lângă garda olandeză, erau mercenari elvețieni, suedezi, brandenburghezi, scoțieni, englezi și unități de cavalerie din Württemberg conduse de mareșalul Schomberg.

Regele, părăsit, de ciudă și-a aruncat sceptra în Tamisa și s-a refugiat în Franța. Tronul, rămânând vacant, Parlamentul l-a oferit lui Wilhelm de Orania, la **începutul anului 1689**. Lorzii ecleziastici și mireni, ca și Camera Comunelor, întruniți la Westminster, statornicesc ca Wilhelm și Maria, prinț și prințesa de Orania, sunt și rămân proclamați rege și regina a Angliei, a Franței și Irlandei ca și a teritoriilor care depind de ele. **„Legea Drepturilor”** (*Bill of rights*) votată în februarie 1689, dădea putere de lege, prin confirmarea Parlamentului, declarației pe care Wilhelm și Maria o făcuseră în momentul debarcării în Anglia și detronării lui Iacob al II-lea Stuart. **Astfel, autoritatea regală nu putea suspenda legile sau dispensa de lege sau executarea lor fără acordul Parlamentului. Nu putea fixa contribuții banești, aduna armata fără aprobarea Parlamentului care, spre a păzi legile și a le îndrepta, trebuie să se întrunească cât mai des, iar alegerile acestuia să fie libere.** Astfel, balanța între puterea parlamentară și cea regală a fost reglementată în favoarea Parlamentului, devenind principiu constituțional.

În cursul celor aproape **trei decenii ale restaurației monarhiei**, controversele politice au generat constituirea în Anglia a primelor partide politice din istoria europeană, - o altă instituție specifică a sistemului politic modern. Ele au fost partidele denumite „**tory**” (moderat, precursor al celui conservator de mai târziu) și „**whig**” (mai avansat, anunțând liberalismul din veacul al XIX-lea).

După cum s-a arătat mai sus, în 1688, în fața intențiilor vădite ale regelui de a reinstaura absolutismul, forțele politice din Anglia s-au coalizat împotriva lui și l-au detronat printr-o lovitură de stat pe care istoricii englezi o numesc „**Revoluția glorioasă**”.

Noii suverani au semnat celebrul act supus lor de către Parlament sub titlul „**Declarația (Legea, Bill-ul) drepturilor**”. Astăzi, se poate aprecia că a fost cel mai important act cu caracter constituțional din istoria de până atunci a Angliei. El a prevăzut, în detalii, limitarea puterii regelui și prerogativele Parlamentului. Regele rămânea, în condițiile acestui document, mai mult un simbol al autorității și al unității statului. Atributele efective ale exercitării puterii vor aparține Parlamentului și Cabinetului ministerial.

Din 1689 până astăzi, foarte rar un rege al Angliei a mai schițat o încercare de a abate în favoarea lui echilibrul de putere stabilit prin „**Declarația drepturilor**”, încercările au fost timide și n-au mai provocat disensiuni majore, comparabile cu cele din secolul al XVII-lea.

În 1701, un nou act parlamentar a reglementat succesiunea la tronul Angliei (*Act of Settlement*), în sensul ca ea se putea atribui, în caz de stingere a liniei directe, celei mai apropiate linii colaterale a dinastiei, cu condiția ca reprezentanții ei să fie de confesiune protestantă (anglicană). Cu prilejul votării actului, Parlamentul a mai introdus în el două articole importante: orice document semnat de rege trebuia contrasemnat de un ministru, care-și asumă, astfel, răspunderea pentru conținutul și consecințele sale (regele pierdea în continuare din autoritatea efectivă, dar câștiga în inviolabilitate); în al doilea rând, se prevedea că judecătorii nu puteau fi trași la răspundere de nimeni, sub nici o formă, pentru sentințele pronunțate, câtă vreme ei respectaseră legile și procedurile convenite. Este clauza numită, astăzi, „**inamovibilitatea judecătorească**”. Ea a completat aplicarea în viața publică engleză a principiului separării puterilor.

Pronunțându-se Parlamentul împotriva unui act al politicii sale externe, Cabinetul ministerial a demisionat în totalitatea sa. Acest gest a fost repetat, în situație similară, de toate guvernele care au urmat. Ramura puterii executive, care este Cabinetul ministerial, a devenit astfel și ea strict dependentă de Parlament, neputând rămâne în funcție decât atâta vreme cât se bucura de încrederea acestuia, exprimată prin votul favorabil al majorității deputaților.

În istoria Angliei, Revoluția de la 1640 și evenimentele care i-au urmat, timp de un secol, au statornicit rolul Parlamentului ca putere eminentă în stat, și, prin aceasta, principiul ca puterea emană de la popor și se exercită prin reprezentanții aleși de el. A făcut, de asemenea, să încline balanța în favoarea Camerei Comunelor (aleasă) și în detrimentul Camerei Lorzilor (cu membri de drept, ereditari sau numiți). **A pus bazele monarhiei constitutionale**, bazate pe un interesant și echilibrat amestec de legi, precedente juridice și tradiții. A făcut din Anglia, pentru multă vreme, țara model al libertăților, a parlamentarismului, a constituționalismului, a respectului pentru legi.

În planul gândirii politice universale, revoluția engleză a proclamat principiul că nimeni nu este mai presus de legi și nu se poate sustrage efectelor lor, anticipându-l și pe acela că participarea la viața și la decizia politică este un drept convenit tuturor cetățenilor.

Cucerirea Irlandei și Scoției au sfârșit centralizarea și unitatea politică a Insulelor Britanice. Acest deziderat al Revoluției s-a făcut în folosul burgheziei și al noii nobilimi engleze, în detrimentul țăranimii irlandeze și scoțiene, prin asuprașirea celor două popoare. Ca să scape de asuprașirea socială și națională, mulți și-au părăsit țara, îndreptându-se în special spre America de Nord.

Evenimentele din 1689 readucând Scoția în stare de dependență, Parlamentului din Edinburg i se lua aproape întreaga putere, după ce au acceptat pe Wilhelm și Maria, suverani și peste ei. Scoția, am văzut, avea circa un milion de locuitori, cu o populată copleșită de sărăcie, cu recolte slabe, teren neproductiv, dar mândri, viguroși și sclipind de inteligență. Mai târziu, **acceptand unirea efectivă cu Anglia în 1707 (de atunci se poate folosi denumirea de Marea Britanie)**, i se deschide piața internă și cea colonială a Angliei, făcând din scoțieni beneficiarii unor privilegii în întreaga lume. Era un sacrificiu dureros pentru scoțieni ca Edinburgul nu mai este sediul puterii centrale (rămâne capitală legală și culturală), dar ridică hotarat nivelul de trai al acestor țărani munteni, pastori și crescători de vite, iar pentru cei din târguri și orașe locuri de munca în întreprinderi, asigurându-le, pe lângă berea și terciul de ovaz tradițional, o hrană variată. Astfel, pe timpul reginei Ana (1702-1714), scoțienilor li s-a deschis calea spre prosperitate economică și culturală, fiind până atunci o națiune saracă, mică și izolată. Dar lucrul esențial, talentele și energiile scoțiene, în loc să fie aruncate împotriva Angliei, din 1707 sunt folosite în scopuri comune, Marea Britanie fiind, în secolele XVIII-XIX, factotum pe mapamond.

Irlandezii au fost mai puțin norocoși decât scoțienii. La prabușirea regimului lui Cromwell, bastinașii au sperat să li se înapoieze domeniile, dar au fost dezamașiți. Cu toată toleranța religioasă manifestată de Wilhelm de Orania, cărmuitorii englezi aflați în Irlanda se abăteau în mod voit de la percepțiile regelui. Mulți iau calea Americii, iar când cele 13 colonii se răscoală împotriva metropolei, irlandezii vor plăti niste polițe acumulate de secole.

În țara Galilor, care de pe timpul Tudorilor făcea parte integrantă din Anglia, în timp ce clasa superioară devenea treptat engleză, micii fermieri păstrau în parte graiul celtic, se integrau instituțiilor țării și nu nutreau nici o ostilitate politică.

Toleranța religioasă a lui Wilhelm a dus la diminuarea diferendelor religioase, iar utilizarea tuturor oamenilor capabili, indiferent dacă erau tory sau whigi, a demonstrat, în timp, eficiența “modelului englez”. Renunțarea la cenzura presei în 1695, ca și actul emis în 1701, prin care hotărârea regelui devenea valabilă dacă actul era contrasemnat de un ministru, fixa responsabilitatea acestora nu față de monarh, ci față de Parlament, deschide calea spre liberalizare și pune la temelie o temelie solidă instituțiilor din Anglia, atât celor laice cât și celor ecleziastice.

Anglia și Provinciile Unite (Olanda), obișnuite de secole să fie rivale, acum, că Stathuderul lor devenise și regele Angliei, Wilhelm al III (1689-1702), au profitat din plin de noua situație. “Pericolul francez” cerea crearea unui front comun, unde puterea executivă din ambele țări era asigurată de Wilhelm. Acesta a dat dovadă de capacitate extraordinară în menajarea intereselor supușilor celor două țări, iar după moartea sa (1702), aceeași politică înțeleaptă a fost continuată de conducătorii Cabinetului de miniștri englez.

După cum am arătat, în 1701, Parlamentul englez a adoptat *Act of Settlement* (*Actul de succesiune*, vezi mai sus!), prin care a exclus de la domnie ramura directă a Stuartilor, suveranii urmând să fie de religie protestantă. Actul mai cuprindea câteva garanții constituționale care limitau puterea regelui, fiecare act al acestuia urmand a fi contrasemnat de un ministru. În acest context, la moartea lui Wilhelm al III-lea (1702 - în urma unui accident de călărie), tronul a revenit cumnatei sale, regina Anna (1702-1714). Aceasta, murind fără urmași, tronul a revenit dinastiei germane de Hanovra, deoarece o verisoara a lui Iacob al II-lea, principesa Sofia, era maritată cu prințul Ernst August, din respectiva dinastie. Reprezentantul acesteia, noul rege britanic George I (1714-1727), nu cunoștea limba țării, cu ministrii săi înțelegându-se destul de greu în latină; asista sporadic la ședințele miniștrilor lui, interesându-se mai mult de principatul sau de baștină, Hanovra. În acest context, primul ministru Walpole a introdus principiul

de raspundere comună a Cabinetului și supremația primului-ministru - în calitate de conducător al Cabinetului și, totodată al Camerei Comunelor. Apelul constant făcut de oratorii whing și tory la parerea publicului față de elocvența Parlamentului a dat naștere aceluși climat propice de libera exprimare a ideilor, necunoscut în alte țări, care a fost apreciat la superlativ și de Voltaire în *Scrisori filosofice despre Anglia* (1734).

George al II-lea (1727-1760), violent și avar, nu se înțelegea cu tatăl său și se credea că va face schimbări multe la venirea pe tron. L-a menținut totuși pe Walpole, și chiar i-a făcut cadou imobilul din Downing Street nr.10 (vestitia reședință a primului-ministru britanic, care datează și acuma cu aceeași destinație).

În 1742, când într-o anumită situație majoritatea deputaților au votat împotriva lui Walpole, acesta și-a dat demisia cu întregul Cabinet, creând importantul procedeu constituțional în raporturile dintre Parlament și Guvern.

Când George al III-lea s-a urcat pe tronul Angliei (1760), țara se bucura de o mare stimă în lume, irlandezii stateau liniștiți, americanii încă nu începuseră să se agite, instituțiile erau liberale, privite cu invidie de popoarele europene. Dacă bunicul său nu stia deloc engleza, iar tatăl său foarte slab, acesta, crescut și educat în Marea Britanie, era un adevărat gentleman. "*Born and educated in this country, I glory in the name of Britain*". Cu aceasta frază și-a câpătat o popularitate enormă, iar utilizând Britain în loc de England și-a atras și supușii scoțieni. A guvernat însă fără partid, Cabinetul devenind un simplu instrument al voinței sale, ca de altfel și Parlamentul. Se apreciază că încapașanarea lui George al III-lea de a guverna autoritar a dus la dezastrul din America de Nord, la mari nemulțumiri interne, care s-ar fi sfârșit lamentabil pentru țară dacă Parlamentul n-ar fi reușit să-i controleze puterea.

Cabinetul lui Pitt-junior, primul ministru (avea numai 24 de ani), va remonta situația - ajuns la putere, în decembrie 1783, liderul tinerilor tory s-a menținut în funcție până în 1801.

Pierzând o serie de poziții în America, britanicii și-au intensificat eforturile în stăpânirea Indiei, care devenise centrul vital al comerțului și al materiilor prime.

Prima revoluție agrară și industrială.

Secolul al XVIII aduce pentru Anglia profunde transformări sociale și economice. Are loc și o revoluția agrară, adică desăvârșirea transformării întregii proprietăți funciare în proprietate de tip burghez. Este la modă cultivarea pământului și creșterea vitelor. Începe să se practice agricultura intensivă, științifică, se folosesc îngrășămintele, se ameliorează rasele de vite, capre, oi. O populație mai numeroasă are nevoie de mai multă hrană, iar în locul animalelor cu picioare lungi care fuseseră folosite când Anglia avea extrem de multe mlastini, hârtoape și terenuri năpadite de spini - acum sunt preferate rasele bogate în carne.

În timp ce sistemul fermelor capitaliste, arendate sau în regie personală, devin caracteristicile Angliei secolului al XVIII-lea, țaranul fără peticul său de pământ, fără colțul de pășune unde își paștea vaca și colțul de pădure, unde găsea ghinda pentru porc și lemne pentru încălzit și pentru bucatărie, devine practic un cerșetor care ori migrează în strainatate (mai ales, în America), ori se angajează în industrie, ori devine muncitor agricol pentru o sumă derizorie.

Revoluția industrială are loc în Anglia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și continuă în primele decenii ale celui următor. Relațiile capitaliste de producție devenind predominante, au dezvoltat forțele de producție, plus imense rezerve de capital provenit și din exploatarea colonială, conjugate ca materii prime (carbuni, fier, lână, bumbac), necesare producției de masă.

Invențiile mecanice, introducerea mașinismului, minele de cărbuni (acesta era transportat prin sistemul de canale), drumurile "macadam", (pavate cu straturi de piatra sparta și nisip, îndeșate puternic, după sistemul inventat de inginerul scoțian John Mc Adam (1756-1836), înlocuirea în metalurgie a carbunelui de lemn cu huila, topirea fierului ("meleagul negru" - Black Country), confecționarea pe scară largă a produselor din textile de bumbac, alături de cele de lână au devansat cu decenii Anglia de restul statelor avansate. În plus, știința era "exploatăată" atent ca orice descoperire să fie fructificată, spre a ameliora operațiunile manufacturiere, industriale, miniere, bancare, de transport etc., iar obiceiul tot mai răspândit de a scrie în engleză în loc de latină a creat trăsături mai distincte literaturii, artei, învățământului, gândirii în general. Totuși, gustul pentru literatură, arhitectură, pictură și decorație interioară era influențat încă puternic de ideile franceze și italiene.

Puterea comercială se sprijinea nu numai pe cea mai valoroasă flotă militară și comercială din Europa, dar și pe o producție industrială ce sporește neîncetat în cursul secolului, mai întâi în cadrul protoindustriei sau al așa-numitului *domestic system* (producție realizată la domiciliu, în folosul unui negustor fabricant), apoi în cel al revoluției industriale aflate la începuturile ei. Punctul de pornire al acestei revoluții se găsește în descoperirile realizate în Anglia cu începere din anii 1730: mașinile textile (suveica zburătoare a lui John Kay, mașinile de țesut), topirea cu cocs a minereului de fier și, mai ales, mașina cu abur, pusă la punct de James Watt, în 1769. Trecerea de la producția manuală la mecanizare - revoluție tehnică fără precedent în Europa - permite apariția fabricii (factory), definită ca o concentrare în același spațiu a unui număr însemnat de mijloace de producție (mașini cu abur, mașini-unelte) și de muncitori necesari mântuirii acestora. Trecerea de la *domestic system* la *factory system* e caracterizată și de separarea, radicală pe viitor, dintre capitalul reprezentat de proprietarii uzinei, singurii beneficiari ai profitului, și muncă, adică muncitorii ce-și vindeau forța de muncă în schimbul unui salariu. Prima aflată în această situație e industria bumbacului, după care urmează industria metalurgică. Spre 1780, marea industrie englezească, bazată pe bumbac, cărbune, fier și mașina cu abur, obținuse deja un avans de o jumătate de secol față de țările continentului

V. Războaiele religioase și Războiul de 30 de ani

Începând din 1520, Germania e zguduită de o redutabilă criză provocată de ecoul pe care-l au aici ideile lui Luther. Răscoala cavalerilor renani (1522-1523), cumplitul război țărănesc (1525), formarea Uniunii/Ligii de la Schmalkalden a principilor trecuți la luteranism (1531), războiul pe care-l poartă împotriva acestora împăratul și principii catolici (1531-1547) sunt principalele episoade ale acestei crize, care, din religioasă, devenise socială și politică.

Victoria lui Carol Quintul la Mühlberg, în 1547, nu se dovedește suficientă pentru restabilirea unității religioase și politice a imperiului, împăratul trebuind să accepte pacea de la Augsburg (1555), care recunoaște cele două confesiuni, și sporirea puterii pe care principii luterani o obțin din secularizări. Jefuirea Romei, în mai 1527, de către mercenarii luterani aflați în serviciul lui Carol Quintul compromise, de asemenea, în mod iremediabil, în pofida unei reconcilierii ulterioare, ideea celor două puteri în stare, fiecare în sfera sa, să impună Europei propriul arbitraj.

În cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Franța trece printr-o foarte lungă criză națională, cunoscută sub numele de „*războaiele religioase*”. La gravitatea și

complexitatea acestei crize contribuie mai mulți factori: violența pasiunilor religioase, lipsa de tărie a autorității regale, intervenția din străinătate, dificultățile economice.

Extinderea calvinismului în Franța până în 1559, data primului sinod național de la Paris, și, mai cu seamă, convertirea multor nobili constituie o amenințare directă pentru pacea și unitatea regatului. Într-adevăr, calviniștii, deși în număr foarte mic, nu-și ascund - fapt constatat, de altfel, și la adversarii lor- voința de a-și impune credința în rândurile tuturor francezilor. Toleranța n-o vor propovădui decât câteva rare voci izolate. Această violență a pasiunilor religioase antagoniste dă naștere unei dezlănțuiri de fanatism și cruzime și explică durata și dimensiunile conflictului.

O putere regală autoritară ar fi putut eventual să joace un rol de arbitru.

Lui Henric II însă, mort accidental în iulie 1559, îi urmează fiul său mai mare, Francisc II; acesta nu are decât șaisprezece ani și, bolnav, moare după optsprezece luni de domnie. Fratele său, Carol IX (1560-1574), are abia unsprezece ani, astfel încât puterea este exercitată, mai întâi de mama acestuia, regenta Caterina de Medici, care eșuează în politica pe care o promovează în scopul apropierii celor două confesiuni (colocviul de la Poissy, 1561). Dezlănțuirea războiului civil și incapacitatea lui Carol IX, apoi a fratelui său Henric III (1574-1589), de a-i pune capăt demonstrează slăbiciunea autorității regale în fața conducătorilor partidelor adverse, Francçois de Guise, apoi fiul său Henri, pentru partidul catolic, Coligny, apoi Henri de Bourbon, rege al Navarrei, pentru partidul protestant sau hughenot. Religia va sluji curând ca paravan pentru ambiția politică.

În același timp, evenimentele favorizează afirmarea autonomiei provinciilor (a autonomiilor locale), ținute în frâu în timpul lui Francisc I și Henric II. Guveratorii anumitor Provincii, susținuți deseori de stările provinciale, se poartă ca niște conducători semiindependenți. Situația se agravează și datorită intervențiilor din exterior – hughenoții fac apel, de multe ori, la englezi și la prinții protestanți germani – iar dificultățile economice se adaugă crizei politice.

Până în 1572, lupta rămâne indecisă. Eliminarea principalelor conducători protestanți la Paris în timpul masacrului din **Noaptea Sfântului Bartolomeu, la 23/24 august 1572**, nu rezolvă nimic; hughenoții, exasperați, își întăresc pozițiile față de catolici, din rândul cărora cei mai radicali se constituie în Liga Sfântă. În 1584, criza pare să reînceapă, când se pune problema succesiunii la tron a unui protestant (la moartea lui Henric al III, care nu avea urmași direcți, moștenitorul tronului devenea Henric de Navarra, descendent al ultimului fiu al lui Ludovic cel Sfânt). Perspectiva de a vedea un hughenot urcând pe tronul Franței nu place mării majorități a francezilor, determinând Liga Sfântă să poarte un război înverșunat împotriva protestanților. Henric III, considerat de membrii Ligii prea lipsit de energie, e asasinat în 1589, după ce-l recunoscuse pe Henric de Navarra ca succesor. Acesta, devenit Henric IV, n-a reușit să se impună majorității supușilor săi decât abjurând protestantismul, în 1593. Dornic să restabilească pacea civilă, el semnează, în 1598, pentru foștii săi coreligionari, **Edictul din Nantes**, care le asigură libertatea de conștiință, libertatea cultului (sub anumite rezerve) și accesul neîngrădit la toate funcțiile.

Asistăm, astfel, la crearea, prin voința regelui, a unei situații cu totul originale în Europa acelor vremi și foarte prost primită de cea mai mare parte a francezilor, căci Franța devine un stat în care, teoretic și legal, coabitează pe picior de egalitate supuși catolici și supuși reformați.

Înfruntarea, în Imperiu, dintre catolici și protestanți constituie, spre 1600, o redutabilă amenințare pentru pacea europeană. Desigur, **Compromisul de la Augsburg** pune capăt, în 1555, înfruntării armate dintre principii catolici și principii luterani, acordându-le, și unora, și celorlalți, libertatea de a-și alege religia și de a o impune supușilor lor. Modul în care a evoluat însă situația, începând cu această, dată a dus la punerea în evidență a lipsurilor acestui compromis, cu atât mai mult cu cât, odată cu

abdicarea lui Carol Quintul (1556) și moartea lui Ferdinand I(1564), succesorii acestora, lipsiți de vlagă, au contribuit la slăbirea autorității imperiale. Interzicerea, după 1552, a oricărei secularizări n-a fost respectată, iar rapida extindere a calvinismului în Germania în ultimul pătrar al veacului al XVI-lea ridică o gravă problemă: principii calviniști sau reformați solicită aplicarea în folosul lor a clauzelor păcii de la Augsburg.

Pacea e cu atât mai amenințată cu cât, în 1608-1609, în Imperiu își fac apariția ligi înarmate: Uniunea Evanghelică protestantă, Sfânta Ligă Catolică.

Această situație explozivă devine și mai periculoasă din cauza personalității noului împărat, Ferdinand II, ales în 1619. Într-adevăr, acesta, catolic intransigent, nu-și ascunde ambițiile, ce au în vedere, într-o perioadă mai mult sau mai puțin scurtă, eliminarea protestantismului și transformarea posesiunilor sale ereditare, a coroanelor sale electiv (Boemia, Ungaria) și a Imperiului germanic într-un singur și vast stat centralizat, german și catolic. În afară de cehi și unguri, toți principii din Imperiu se simt, așadar, amenințați, iar principii protestanți cu atât mai mult. În sfârșit, acest proiect, sprijinit de regele Filip II al Spaniei, nu poate decât să neliniștească Franța, atentă la pericolul extrem pe care l-ar reprezenta o asemenea sporire a puterii Habsburgilor, cele două ramuri ale Casei de Austria rămânând pe mai departe foarte unite, în pofida divizării din 1555.

Ales rege al Boemiei încă din 1617, Ferdinand s-a lovit imediat de rezistența supușilor săi cehi. Un incident - aruncarea pe fereastră ("**defenestrarea**"), **la 23 mai 1618**, la Praga, a trei locotenenți ai regelui de către o grupare de nobili protestanți - pune paie pe foc.Cehii răsculați proclamă decăderea din drepturi a lui Ferdinand și îl aleg rege pe electorul palatin, principe calvinist și conducător al Uniunii Evanghelice. Astfel, revolta cehă, simplu incident local, devine o problemă ce se repercutează asupra întregului Imperiu și, mai mult, asupra celor mai multe state vecine.

Războiul de treizeci de ani începuse

Învingător al cehilor în bătălia de la Muntele Alb, din 1620, Ferdinand II declanșează în Boemia o violentă reacție politică și religioasă, mai ales de germanizare parțială și de eliminare a protestantismului. În același timp, el se răzbună pe electorul palatin, confiscându-i bunurile și privându-l de înalta funcție electorală în folosul ducelui de Bavaria, catolic și conducător al Sfinteii Ligi.

Principii protestanți, din ce în ce mai neliniștiți, caută sprijin în afara Imperiului, mai întâi la regele Danemarcei (intervenția acestuia fiind însă un eșec), apoi la regele Suediei. Gustav Adolf, preocupat să extindă dominația suedeză în Europa de nord (vrea "să facă din Baltica un lac suedez") și, în aceeași măsură, să apere luteranismul, se lasă convins de principii protestanți și de Franța, hotărând să intervină. În cadrul unei impresionante campanii în Germania de nord, învinge trupele imperiale, înaintând până în Renania, dar e ucis la Lützen la 6/16 noiembrie 1632, în seara în care raportase o nouă victorie. Ferdinand II, eliberat provizoriu de pericolul suedez, propune principilor germani o pace de compromis, în 1634. În Franța însă, Richelieu consideră că sositese momentul să se angajeze deschis împotriva Habsburgilor.

Opera de restabilire a autorității monarhice și de creștere economică întreprinsă de Henric IV, în ultima parte a domniei sale, e brutal întreruptă, în 1610, de asasinarea regelui. În timpul regenței mamei sale, Maria de Medici, apoi singur, tânărul Ludovic XIII încearcă să țină piept intrigilor de Curte și răscoalelor protestanților, până când, în 1624, hotărăște să facă apel la episcopul de Luçon, **Richelieu**, pe care-l numește șef al Consiliului. Acesta își propune ca scopuri, cum va scrie mai târziu regelui, "să nimicească partidul hughenot, să umilească aroganța înaltei nobilimi, să oblige toți

supușii săi să-și facă datoria și să-i înalțe numele în rândul națiunilor străine acolo unde trebuia să se afle".

De fapt, nu e vorba de un plan prestabilit executat punct cu punct: Richelieu, a cărui putere depinde în întregime de încrederea pe care i-o acordă regele, știe să se supună împrejurărilor. În general însă, el duce la bun sfârșit programul pe care și-l fixase: zădărnicește diversele conspirații ale nobilimii, destinate să-l răpună; îi reduce la tăcere pe protestanți, cărora le ruinează puterea politică și economică punând stăpânire pe La Rochelle, dar cărora le menține privilegiile religioase și civile înscrise în Edictul din Nantes; reprimă numeroasele răscoale populare datorate fiscalității excesive. Aceasta e ea însăși rezultat al războiului, mai întâi „nedeclarat”, apoi „pe față”, pe care ministrul a hotărât să-l ducă până la capăt și cu orice preț împotriva Habsburgilor, convins că e în joc însăși existența Franței ca mare putere.

Când moare, în 1642, cu câteva luni înaintea lui Ludovic XIII (1643), Richelieu îi încredințează sarcina de a continua opera începută italianului **Mazarin**, succesorul său, care exercită puterea unui prim-ministru mulțumită încrederii și prieteniei pe care i-o arată regina Ana de Austria, regentă în numele minorului Ludovic XIV. Într-adevăr, în pofida Frondei (1648-1653) (august 1648-martie 1649: Fronda Parlamentului cere introducerea impozitelor numai prin edicte înregistrate, abolirea sistemului intendenților etc.; 1650-1653: Fronda prinților constituie ultima revoltă a marii nobilimi franceze împotriva absolutismului regal), război civil mult mai grav decât i-o arată numele și în cadrul căruia toți nemulțumiții se ridică împotriva tânărului rege, a reginei-mamă și, mai ales, împotriva detestatului Mazarin, acesta continuă și duce la bun sfârșit războiul împotriva Habsburgilor.

Istoriografia detaliază cele **4 faze** ale războiului (ceea ce nu voi face în cele de față!);

- **războiul (faza) boemian (ă), 1618-1625;**
- **faza (răzb.) daneză, 1625-1629;**
- **faza (răzb.) suedeză, 1630-1635; și**
- **faza (răzb.) suedezo-franceză, 1635-1648**

Pe Richelieu îl nelinișteau la fel de mult intrigile lui Olivares, prim-ministru al lui Filip IV, regele Spaniei, care voia să “resupună” Provinciile Unite și să sporească puterea spaniolă, ca și ambițiile lui Ferdinand III, care a urmat tatălui său în 1637, reluându-i politica pe cont propriu. De aceea, tocmai Spania e cea căreia îi declară Franța război în 1635.

După o perioadă de greutăți, marcate de luarea cetății Corbie de către spanioli în 1636, trupele franceze obțin succese în Alsacia, Artois, Roussillon, susținându-I, în același timp, pe toți adversarii Habsburgilor - olandezi, principi protestanți germani, suedezi, dar și catalani, portughezi, napolitani, răsculați împotriva Madridului cu începere din 1640. La 19 mai 1643, viitorul prinț de Condé zdrobește, în fața cetății Rocroi, o armată spaniolă ce se îndrepta spre Paris. În 1646 și, din nou, în 1648, generalul Turenne și suedezi îi înving pe imperiali în Bavaria și amenință Viena. La 20 august 1648, Condé îi bate pe spanioli la Lens. Câteva săptămâni mai târziu, se semnează Pacea Westfalică.

Tratatele Westphalice.

Negocierile au început între beligeranți încă din 1644, dar s-au desfășurat cu încetineală. Spania semnează o pace separată cu Provinciile Unite în ianuarie 1648; acestora (după cum am arătat, deja) li se recunoaște independența și li se acordă privilegii comerciale și avantaje teritoriale. Asigurată din această direcție, Spania

decide să continue lupta împotriva Franței. Dar împăratul, la stăruințele principilor catolici germani, aliații săi, semnează pacea cu Franța și Suedia la 24 octombrie 1648.

Toate textele cunoscute sub numele de *Tratatele Westphalice* consacra eșecul ambițiilor Habsburgilor de la Viena și victoria politicii franceze.

Într-adevăr, tratatele cer din partea lui Ferdinand III să mențină divizarea religioasă a Imperiului și să slăbească autoritatea imperială. Clauzele păcii de la Augsburg sunt nu numai confirmate, dar calviniștii se bucură pe viitor de toate avantajele acordate luteranilor. În numele „libertăților germanice”, Franța și aliații ei reduc, cât pot, puterile împăratului în Imperiu, sporindu-le pe cele ale celor 350 de state germane. Pe de altă parte, fiul electorului palatin recapătă demnitatea electorală și Palatinatul renan, iar Brandenburgul, adversarul cel mai ferm al Habsburgilor, primește cea mai mare parte din Pomerania Orientală și Episcopatele secularizate Minden, Halberstadt și Magdeburg.

În materie de „satisfacții teritoriale”, Franța obține recunoașterea oficială a celor Trei Episcopate și cedarea de către Ferdinand III, fie ca împărat, fie în calitate de cap al Casei de Austria, a Brisach-ului și a celei mai mari părți din Alsacia (cu excepția orașului liber Strassburg și a republicii Mühlhausen).

În ce privește Suedia, aceasta primește Pomerania Occidentală, o parte din Pomerania Orientală (cu portul Stettin/Szczecin) și Episcopatele Bremen și Verden; în acest fel, ea controlează gurile marilor fluvii germane Oder, Elba și Weser. Reluând, într-o **încercare de sinteză**, cred că putem aprecia că **principalele prevederi ale „păcii din Westphalia” constau în:**

- reînnoirea termenilor păcii de la Augsburg, adică fiecărui stat german i se confirmă dreptul de a-și stabili propria-i confesiune;
- calvinismul se adăogă lutheranismului și catolicismului ca drept confesiuni recunoascute;
- protestanții rămân în posesia bisericilor și teritoriilor secularizate după 1552 (ceea ce, s-a apreciat pe bună dreptate, confirma dezintegrarea lumii germane, a „Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană”, de fapt;
- Olanda și Elveția sunt recunoscute ca suverane (independente);
- Franța primea cele trei episcopate din Lorena, amintite mai sus, și drepturi în Alsacia (care vor provoca atâtea tulburări, mai târziu);
- regele Suediei primea Episcopatele de Bremen și Verden și jumătatea de vest a Pomeraniei, cum am arătat deja, ajungându-se la situația generată de conflicte mai târziu, ca gurile principalelor râuri germane să fie cotate de non-germani – Oder, Elba și Weser de Suedia, Rinul de către Olanda;
- în interior, Brandenburgul primea Pomerania de Est, Arhiepiscopatul de Magdeburg și 2 episcopate mai mici; Bavaria obținea o parte din Palatinat și un loc în Colegiul electoral, Imperiul având, de acum, 8 electori;
- peste 300 (343, de fapt) de stătuțe germane suverane (sau aproape!) au căpătat dreptul de a desfășura o diplomatie proprie și de a încheia tratate cu statele străine; Imperiul nu putea impune legi, fixa taxe și impozite, recruta soldați, fără acceptul celor peste 300 de state și orașe libere

Tratatele westphalice (de la Münster și Osnabrück), primite cu ușurare într-o Germanie epuizată și devastată de treizeci de ani de război necruțător, nu aduc, totuși, pacea generală în Europa; războiul continuă între Franța și Spania, iar problemele Europei de nord nu sunt rezolvate.

În timp ce Germania „se întorcea în haosul feudal”, cum s-a apreciat în istoriografie, alte țări europene se consolidau, cetralizându-se sub regimul monarhiilor absolutiste. Contra-reforma (sau Reforma catolică) era, practic, blocată prin intrarea în vigoare a acestor tratate, războaiele religioase s-au

încheiat (deși componenta religioasă în viața internă și internațională mai rămâne importantă!), și **a impus, însă, un nou sistem european – sistemul statelor suverane**, bazat pe „balanța puterilor” (sau „*echilibrul de forțe*”), pentru cel puțin 300 de ani (de fapt, mai mult!).

Pacea în sine și evenimentele permise de prevederile tratatelor de la Münster și Osnabrück au determinat importante schimbări în peisajul politic european post-westphalian

Astfel, tulburările provocate de Frondă în Franța slujesc Spaniei, îngăduindu-i să continue lupta, în ciuda izolării și epuizării sale. Imediat după sfârșitul tulburărilor, Mazarin caută alianța cu Anglia lui Cromwell, care, în schimbul portului Dunkerque, îi promite ajutor militar. Izolată și învinsă, Spania se hotărăște să încheie pacea. Prin **Tratatul de la Pirinei**, semnat pe insula de pe râul Bidassoa la 7 noiembrie 1659, ea cedează Franței comitatul Roussillon, aproape întreaga provincie Artois și o serie de orașe din Flandra până în Luxemburg. În aceeași zi, e semnat contractul de căsătorie al lui Ludovic XIV și al infantei Maria Tereza, în care se prevede că infanta renunță la drepturile pe care le avea la coroana Spaniei și se mijlocește plata unei zestre de 500 000 de scuzi de aur, Mazarin contând pe faptul că o asemenea sumă nu va putea fi niciodată plătită.

Din punct de vedere politic, Europa după Pacea din Westphalia, e foarte diferită de cea a anilor 1560 sau 1600: Casa de Austria nu mai reprezintă un pericol pentru pacea europeană; bătănd în retragere în privința Germaniei, Habsburgii de la Viena se orientează spre constituirea unui vast stat dinastic centrat pe Austria și Boemia, axat pe Dunăre și cu posibilități de extindere spre est pe seama Imperiului Otoman; Spania, slăbită și amputată, încetează să se mai numere printre puterile de primă mărime; Anglia, ieșită din izolare după războiul civil (1642-1648), executarea regelui Carol I (1649), republica lui Cromwell (1649-1659) și încoronarea lui Carol II (1660); împreună cu Provinciile Unite, independente și extinse teritorial, Suedia, ce domină zona Balticii, sunt mari puteri, pe care vocația maritimă le face concurente.

Faptul esențial rămâne însă întâietatea dobândită de Franța. Regatul pe care Mazarin îl lasă la moarte tânărului Ludovic XIV (1661) este nu doar mai mare și mai bine apărat, dar dispune de adepți ce cuprind aproape toate statele europene. Pe de altă parte, prestigiul intelectual și artistic al Franței sporește neconținut. Începe epoca hegemoniei franceze în Europa, care va sfârși (și va triumfa!) în colapsul regenerator al Revoluției.

VI. Imperiul Romano-German de la Pacea westphalică la desființare (1648-1806)

Imperiul Romano-German, căruia Otto I i-a pus bazele în 962, numit după secolul al XI-lea „Sfântul Imperiu” (Sacrum Imperium), iar din secolul al XV -lea „**Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană**”, de la început a fost o entitate hibridă, căruia Pacea westphalică i-a dat o lovitură în plus.

Din punct de vedere politic, rezultatul cel mai real a fost eșecul politicii Habsburgilor (care dețineau coroana Imperiului din 1438).

Numărul statelor care alcătuiau Imperiul a fost fixat la **343** (dintre care: 158 laice, 123 ecleziastice și 62 orașe libere, numite și imperiale); în Camera Imperială de Justiție intrau 26 de catolici și 24 protestanți. De asemenea, au mai fost admiși în Consiliul aulic și 6 membri protestanți.

Pacea westphalică stabilea un nou raport de forțe în Europa, bazat pe preponderența franceză, Imperiul ieșind micșorat teritorial în favoarea adversarilor săi, Franța și Suedia. Franța obținea trei episcopate: Metz, Toul și Verdun; Casa de Austria ocupa Alsacia, iar Suedia - prin ocuparea Pomeraniei occidentale, a porturilor Bremen, Werden, a cetății Wismar și a unor insule - devenea cea mai importantă dintre puterile protestante din Germania.

Pentru statele germane din Imperiu, situația s-a rezolvat astfel: principele palatin reintra în posesia Palatinului Inferior; demnitatea electorală și Palatinatul Superior revenind Bavariei (art.IV); electorul de Brandenburg obținea Arhiepiscopatul de Magdeburg (la moartea episcopului de Saxa) și, imediat, episcopatele Halberstadt, Minden, Camin și Pomerania Orientală (art.XI); ducele de Mecklemburg primea episcopatele Ratzburg și Schwerin (art.XIII), iar langraful de Hessa și ducele de Braunschweig păstrau abațiile secularizate (art.XIII).

Prin toate acestea – redate pe scurt în cele de față - s-a stabilit egalitatea religioasă și politică în Imperiu, consfințându-se dezintegrarea politică a Germaniei. Este drept că Habsburgii au reușit să-și păstreze - salvându-le de farâmițare - domeniile ereditare ale Casei de Austria, pe care le vor amplifica ulterior (Ungaria, Transilvania, Banatul, Galitia, Bucovina etc.), din care se va forma viitorul Imperiu austriac.

Pe baza Tratatelor din Westphalia, o dietă specială a fost convocată la Nüremberg (1653) spre a stabili noua situație creată și de a face unele reforme. Rezultatele au fost minore, dar structura pe verticală rămânea următoarea: în fruntea Imperiului se afla împăratul, ales pe viață (în continuare, a fost ales tot un Habsburg, adică Leopold I, 1658-1705); ca reprezentanți ai puterii supreme, alături de împărat erau cei 8 prinți electori (din 1692 a apărut și al 9-lea, în persoana celui de Hanovra); împăratul era ales de Consiliul celor 9 prinți electori, care adoptau și capitulațiile electorale, adică îngrădirile puterii sale.

Problemele importante ale Imperiului intrau în competența Dietei imperiale (Reichstag). Puterea efectivă o avea Colegiul prinților din cadrul Reichstagului (erau 98, dintre care: 62 laici și 36 ecleziastici), care aproba numirea generalilor și funcționarilor superiori, baterea monedei, perceperea vămile etc. Colegiul orașelor era format din reprezentanții orașelor imperiale și avea ca scop să-și apere interesele.

Prin *păcile de la Karlowitz* (1699), *Rastadt* (1714) și *Passarowitz* (1718), Imperiul și-a extins posesiunile ereditare ale Casei de Habsburg (Ungaria, Transilvania, Banatul, Serbia și zone din teritoriul Italiei). Astfel, Austria intra în rândul marilor puteri europene, iar după moartea lui Leopold I (1705) și a fiului său Iosif I (1705-1711), împăratul Carol al VI-lea (1711-1740) va fi preocupat de menținerea dinastiei, mai mult decât de unitatea Imperiului, în cazul stingerii liniei bărbățești a Casei de Habsburg.

Prin *Pragmatica Sanctiune*, făcând concesii statelor europene și propriilor săi subordonați, împăratul lasă moștenire toate posesiunile sale austriece fiicei sale, **Maria Tereza**.

Insuccesele Austriei din deceniul 4 al secolului al XVIII-lea au dăunat mult și împăratului, deoarece, la moartea acestuia (1740), Prusia și principii cei mai importanți ai Imperiului vor ridica armele împotriva propriului suveran. Până la urmă, după lupte care au cuprins o mare parte din statele germane, cât și cele europene, a fost recunoscut împărat Francisc I (1745-1765), soțul Mariei Tereza, care avusese șansa ca să moară rivalul său, Carol al VII-lea (1745).

Împărații **Iosif al II-lea** (1765-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792) s-au ocupat mai mult de posesiunile austriece, ultimul amestecându-se și în reprimarea Revoluției franceze, dar intervenția străină a fost stopată la Valmy (1792).

În urma înfrângerii de la Austerlitz (decembrie 1805) a trupelor austriece și prin pacea de la Presburg (1805), Habsburgii pierd numeroase teritorii, în timp ce electorii de

Württemberg și Bavaria, aliații lui Napoleon, devin regi, își măresc posesiunile - ca și Prusia, care primește Hanovra.

Peste câteva luni, în 1806, Napoleon îl somează pe împăratul Sfântului Imperiu Roman de Natiune Germană, Francisc al II-lea, să renunțe la titlu.

Astfel a dispărut de pe arena istoriei acest edificiu hibrid, care s-a menținut 844 de ani (962-1806). Francisc al II-lea s-a mulțumit cu posesiunile Casei de Austria, care i-au rămas, și își ia titulatura de împărat al Austriei, sub numele de Francisc I.

VII. Situația din teritoriile Casei de Habsburg de la Pacea westphalică (1648) până la crearea Imperiului Austriei (1806)

Austria propriu-zisă a fost feudă a Habsburgilor, ocupând cursul mijlociu al Dunării, cu centrul la Viena.

Rudolf de Habsburg (1273-1291), nobil din Zurich, bun diplomat, viteaz și priceput organizator, a extins teritoriile Germaniei de est, înglobând Austria, Stiria, Carintia, Carniolia (1278) - teritorii revendicate și de regii cehi din dinastia Premysl. După stingerea dinastiei Premysl (1306), regele Cehiei, Carol I de Luxemburg, ales și împărat al Germaniei, sub numele de Carol al IV-lea (1347-1378), a făcut din Praga centrul său politic și a inclus Cehia în cadrul Imperiului, aceasta păstrându-și statutul politic de regat aparte.

În 1438, Habsburgii recuperează tronul Imperiului, iar în urma dezastrului trupelor ungaro-cehe, la Mohacs (1526), și desființarea Regatului maghiar (1541), la posesiunile ereditare s-au adăugat: Ungaria de Nord-Vest, o parte din Croația și Cehia (Boemia și Moravia).

Pacea westphalică a diminuat considerabil rolul împăratului în cadrul statelor germane; totuși, nucleul de bază în jurul Austriei se lărgea (Austria Superioară, Austria Inferioară, Tirolul, Cehia, Silezia, părți din Ungaria, părți din Croația, Stiria, Carintia, Carniolia).

Dacă Tratatul din Westphalia a izolat Habsburgii austrieci de Imperiu și de Spania, în schimb, le-a asigurat o completă libertate de acțiune în țările dunărene. Statul centralizat austriac se formase ca un stat multinațional, în conjunctura luptelor și hărțuirilor permanente cu otomanii și a politicii provocatoare a lui Ludovic al XIV-lea. Habsburgii, într-o serie de situații, erau obligați să menajeze nobilimea croată, cehă, dar, mai ales, cea maghiară, care ar fi putut cocheta cu otomanii și sabota pe imperiali.

Finanțarea deselor și grelelor războaie ale Austriei în această primă jumătate a secolului al XVIII-lea, a favorizat apariția și dezvoltarea mercantilismului în Imperiul Habsburgic. Se realiza astfel conlucrarea între finanțarea de războaie și obținerea de noi teritorii, care erau exploatare în stil mercantilist, furnizând Habsburgilor importante sume de bani, necesare susținerii armatei și războiului, ca și administrării noilor provincii.

Habsburgii, dându-și seama că nu mai pot exercita controlul eficient asupra statelor germane - deși dețineau titlul de împărat, își canalizează eforturile atât în întărirea puterii asupra posesiunilor ereditare, cât și în extinderea granielor spre Est și Sud-Est. Cu ajutorul nobilimi mici și mijlocii, ca și a burgheziei în formare, încep o politică de limitare a autonomiei feudale, a supunerii treptate, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a magnaților maghiari, sloveni și croați. Crește importanța instituțiilor centrale în detrimentul celor locale, se dezvoltă un puternic aparat administrativ, tendința spre o monarhie - tot mai vizibilă - cu caracter absolutist.

Guveratorii provinciilor (Landeshauptmann), care de multe ori erau apărătorii subiectivimului regional, în secolul al XVIII-lea deveneau tot mai mult dependenți de puterea centrală; or erau schimbați cu persoane agreeate de cabinetul de la Viena.

Încă pe timpul lui Leopold I (1658-1705), locul Dietelor locale pe stări scade vizibil (Landtag), puterea efectivă pe lângă suveran era Consiliul de Stat - ca organ consultativ, Cancelaria austriacă a Curții - ca organ executiv și Consiliul Militar.

În politica externă, Habsburgii au fost norocoși, când asediul Vienei (1683) întreprins de otomani a eșuat; în alianță cu Polonia, Venetia și Rusia, au trecut la contraofensivă. Astfel, Austria a dezlănțuit o serie de acțiuni militare ofensive, dublată de o vastă campanie diplomatică pentru obiectivarea proiectelor sale de expansiune teritorială în sud-estul Europei.

Campaniile Austriei împotriva Imperiului Otoman, desfășurate între 1683-1697, s-au soldat cu un succes deplin, materializat prin Tratatul de pace de la Karlowitz (1699). Principalele clauze ale tratatului austro-otoman prevedeau intrarea în stăpânirea Austriei a Ungariei, Transilvaniei și a tinutului Bacsă (art.1 și 3); sultanul se obliga să distrugă fortificațiile Lugoșului, Caransebeșului, Lipovei, Cenadului (art.2), pentru siguranța granițelor habsburgice.

Tratatul de la Karlowitz semnifica, în mod categoric, decăderea puterii otomane și marca răsturnarea raportului de forțe între ei și Habsburgii. Astfel, în stăpânirea austrieșilor trece o parte din Slovacia, Ungaria, cu accesul spre Belgrad și provincia românească Transilvania, Casa de Austria ajungând să aibă frontieră comună cu Țara Românească și Moldova.

Războiul de succesiune la tronul Spaniei (1700-1713) a angrenat o serie de state din Europa Apuseană și Centrală, iar prevederile tratatelor de la Utrecht (1713) și Rastadt (1714) au adus Habsburgilor austriești noi achiziții în Italia (arătate la capitolul respectiv) și Țările de Jos spaniole (în linii mari, Belgia și Luxemburgul). Habsburgii - principalii beneficiari ai tratatelor impuse de coaliția victorioasă împotriva Bourbonilor din Franța și Spania - după pacea de la Rastadt nu mai respectă clauzele Tratatului de pace de la Karlowitz, pornind, în 1716, un nou război împotriva Imperiului Otoman, iar generalul Eugeniu de Savoia, învingător la Petrovaradin și Timișoara, reușește să ocupe Belgradul (18 septembrie 1717), una dintre cele mai puternice fortificații din Europa.

Tratatul de pace de la Passarowitz (1718) a încununat o nouă victorie a Habsburgilor asupra Imperiului Otoman, breșa deschisă spre sud-estul Europei la Karlowitz luând acuma proporții: Banatul Timișoarei, Oltenia și partea nordică a Serbiei, cu Belgradul, intrau direct sub dominația Vienei. Tratatul era completat cu unul de comerț și navigație, dând posibilitatea Habsburgilor să aibă liberă navigație pe Dunărea inferioară, ieșind la Marea Neagră, iar de acolo la Istanbul, Crimeea, Trapezunt. Se facilita chiar negustorilor austriești posibilitatea unui comerț pe uscat și mare cu Persia.

Incontestabil, Monarhia habsburgică devine o mare putere, puternic ancorată în centrul Europei, în Peninsulele Apenină și Balcanică, cu ieșire la Atlantic prin Țările de Jos spaniole (acuma, austriece), numită de cartografia timpului Europa austriacă.

Acest stat eterogen, dar subtil condus, întinzându-se de la Canalul Mânecii până în sudul Italiei și din Tirol până în Silezia și Oltenia, va primi două lovituri. Înfrântă, într-un nou război cu otomanii (1736-1739), prin pacea de la Belgrad (1739) pierde Oltenia și întreaga provincie a Serbiei. A doua lovitură este legată de "Pragmatica Sanctiune", emisă de Carol al VI-lea, în aprilie 1713, care stabilea posibilitatea succesiunii la tronul Austriei și pe linie feminină. Este drept că împăratul a obținut acordul Angliei, Prusiei, Provinciilor Unite, Spaniei, Danemarcei, Franței, făcând compromisuri ori cedând poziții deja câștigate. Totodată, au fost făcute concesii unor provincii proprii: Ungaria, Cehia, Croatia etc, fiind presat de timp.

Carol al VI-lea (1711-1740), fin, cultivat, profund catolic, soț și tată ideal, murindu-i unicul fiu (1716), dorea sancționarea Pragmaticii pentru fiica sa, arhiducesa Maria-Tereza, născută în 1717.

Maria-Tereza (1740-1780) deși va pierde Silezia, înconjurată de sfetnici buni, în special de von Kaunitz, va câștiga noi teritorii, participând la prima împărțire a Poloniei (1772) și, prin vicleșug, acaparând o nouă provincie românească, Bucovina (1775).

Habsburgii - detinând și demnitatea supremă în Imperiul Romano-German, mai întâi sotul Mariei-Tereza, Francisc I (1745-1765), apoi fiul său Iosif al II-lea (1765-1790) - au favorizat teritoriile Casei de Austria, reorganizând, modernizând și centralizând instituțiile. A fost introdusă o legislație uniformă pentru întregul regat (1753), Kaunitz detinând funcția-cheie de cancelar.

Din 1742, a fost înființată Cancelaria aulică și de stat, a fost reorganizat și modernizat Consiliul aulic de război (1746), școlile devin de stat (1749), iar din 1770 întregul învățământ va fi controlat de puterea centrală, separate finanțele de administrație (1760); în 1768 a fost adoptat un cod penal - Constitutio criminalis Theresiana, abolită tortura (1777), reglementat regimul presei, iar cenzura scoasă din atribuțiile clerului (1781), abolită șerbia (1783-1785), secularizate o parte din domeniile bisericesti și desființate peste 400 de mănăstiri și ordine călugărești.

Reformele se încadrau în spiritul absolutismului luminat, practicat de Maria Tereza și Iosif al II-lea. Istoricul austriac Erich Zollner arată, pe bună dreptate, că Maria Tereza a fost nevoită să reorganizeze întregul sistem administrativ al țării, învățând din înfrângerile militare și dându-și seama de superioritatea sistemului centralizat prusaian. Iar acest aparat administrativ a fost osatura solidă pe care s-a bazat Imperiul Habsburgic, până la furtuna declanșată de Revoluția din 1848, iar în noile provincii anexate, precum erau Galizia și Bucovina, a functionat o organizare modernă pentru acel timp. Același istoric afirmă, totuși, că o serie de acțiuni ale lui Iosif al II-lea au fost spectaculoase, dar au nemulțumit profund biserica, Țările de Jos și pe unguri, încât fratele său mai mic (Leopold, mare duce de Toscana) a fost nevoit să facă față, în 1790, unei succesiuni de compromisuri.

În jurul anului 1780, suprafața statului austriac era de circa 600.000 km², o armată bine echipată, cu efective de până la 300.000 militari și 12 nave de cursă lungă pentru comerțul oceanic (în 1763), toate acestea obligau la o politică de anvergură în afara continentului. Încă din 1667, a luat ființă prima Companie comercială cu Orientul (în sensul Imperiului Otoman), care exporta produse de fier, țesături și importa lână și vite, mai ales pentru aprovizionarea Vienei.

În 1719, a luat ființă a doua Companie comercială cu Orientul, Belgradul jucând rolul unei importante piețe de schimb. Această companie urmărea o intensificare a comerțului cu Istanbulul, cu Persia, dar și în Mediterana - cu Spania, Portugalia și zona Magrebului (Alger, Maroc, Tunisia - aflate sub jurisdicție otomană), din nordul Africii.

Triestul și Fiume capătă statutul de porto-franco și erau folosite activ Livorno și porturile din sudul Italiei. Carol al VI-lea a favorizat crearea Companiei comerciale de la Ostende (1722), din ale cărei profituri să acopere în primul rând costul staționării armatei și acoperirea plăților administrației din Țările de Jos. Măsura va atrage imediat mâna Olandei și Angliei, văzând apariția unui nou stat rival, concurent la bogățiile din celelalte continente.

Prin intermediul acestei companii comerciale, se fac primele încercări de expansiune colonială ale Austriei.

Ținta a fost Asia, socotită mai accesibilă, în senul că riposta Angliei și Olandei ar fi fost mai palidă. Marinari și negustori flamanzi, irlandezi, scoțieni, francezi, germani formau echipajele, făcându-se uz de principiul liberului schimb, propagat de Anglia și Olanda.

Folosind o avangardă iezuită, au luat ființă primele baze pe teritoriul Chinei, în zona Cantonului. De asemenea, va lua ființă o colonie și pe teritoriul Indiei, la Sadatpatuam - sud de Madras. Se făcea comerț cu ceai, mirodenii, mătăsuri și porțelanuri. În scurt timp, pe teritoriul Indiei au mai luat ființă câteva factorii habsburgice, iar cele 8 fregate cărau mărfuri spre depozitele de la Ostende, care deveneau neîncăpătoare.

Noile factorii austriece, ca și navele acestora, erau supuse în permanență șicanelor și atacurilor din partea vaselor engleze și olandeze; drapelul austriac nefiind tolerat pe oceanele lumii. Cele două puteri rivale au conditionat recunoașterea Pragmaticii Sancțiuni de lichidarea Companiei și a factoriilor austriece.

Pot fi, cele de mai sus, o explicație pentru faptul că Imperiul Habsburgic nu a ajuns o mare putere maritimă și nici o putere colonială.

VIII. Aspecte din istoria Ungariei de la Mohacs la Revoluția franceză (1526-1789)

Dezastrul de la Mohacs și dispariția Regatului maghiar au provocat mutații spectaculoase în această zonă a Europei. Incorporarea teritoriilor maghiare într-un *pașalâc*, s-a răsfrânt negativ din punct de vedere social-economic asupra evoluției ulterioare, față de alte regiuni ale Europei, ca Boemia, Silezia, Austria, Venetia etc., angrenate într-un schimb activ cu vestul continentului.

Majoritatea marilor orașe, ca Buda, Pesta, Szekesfehervar, Esztergom, Szeged ocupate de otomani, devine colonii militare, cu un trafic comercial și meșteșugăresc modest, mai ales că majoritatea autohtonilor s-au refugiat pe teritoriile habsburgice. Se face, în schimb, trafic cu cereale, vite și vin. Pământurile au trecut în proprietatea sultanului, a așezămintelor religioase musulmane (vacufuri) și, în mod special, în folosința spahiilor, ca proprietate condiționată.

Dominatia a fost în esență o ocupație militară. Țăranii iobagi cultivau mai departe pământurile, iar contactele se reduceau la vizita percepteurului turc, al cadivului și a comandantului militar, care să constate că totul e în regulă. Spahii, care erau militari prin excelență, nu se amestecau în problemele de tehnică agricolă; erau interesați să aibă cât mai multe produse, căci stabilitatea era ceva relativ pentru ei”, apreciază un istoric ungar.

Otomanii n-au încercat să-și impună nici limba, nici civilizația și nici religia (cum au fost convertirile în masă din Bosnia ori din Albania), arătându-se toleranți. Au fost și cazuri sporadice de trecere la islamism, mai mult la cerere, pentru obținerea de bunuri materiale ori de funcții. Este drept că în orașele mari, ca Buda, Esztergom, Pecs, majoritatea bisericilor au fost transformate în geamii, iar splendidele palate ale lui Matei Corvin, de la Buda și Visegrad au devenit o paragină, ocupanții limitându-se la construcții de fortificații și la băi publice.

Otomanii n-au pus piedici supușilor din pașalâcul Buda, în contactul acestora cu Principatul Transilvaniei, cu Imperiul Habsburgic ori cu alte zone ale Europei.

Regiunile din nord și nord-est au revenit Casei de Austria, sub denumirea de "Regatul Ungariei", din cadrul Imperiului Habsburgic. Linia de fortărete, care pleca de la Marea Adriatică, traversa o parte din Croatia, prin nordul lacului Balaton, curbura Dunării și până în muntii Slovaciei, a stabilit mult timp frontiera.

După încercarea nereușită a marelui vizir Kara Mustafa de a lua cu asalt Viena (1683), armatele conduse de Carol de Lorena, apoi, de printul Eugeniu de Savoia, reiau Buda în 1686, înfrângerea de la Zenta (1697) fiind hotărâtoare în perspectiva încheierii păcii de la Karlowitz, în ianuarie 1699.

Habsburgii profită de acest război, desfășurat pe un interval de 16 ani, ca să se reinstaureze în Ungaria și Transilvania. Încă din 1687 au convocat o Dietă în acest scop care, sub presiunea armatei austriece, votează urcarea pe tronul Ungariei a Casei de Austria (dinastia Habsburg) și abolirea Bulei de Aur (1222), care permitea nobilimii, legal, să contracareze unele acțiuni ale regelui, care le-ar fi lezat drepturile.

Juridic vorbind, Ungaria era integrată în sistemul ereditar al Habsburgilor. De altfel, susține istoriografia maghiară, atâta timp cât trupele imperiale staționau pe teritoriul Ungariei, orice autonomie feudală era practic iluzorie.

Deși Dieta de la Pressburg (Bratislava, 1687) recunoaște Ungaria ca monarhie ereditară a Habsburgilor, Francisc Rakoczy se răscoală împotriva acestora (1703), antrenând în mișcare slovaci, croați, ruteni, sârbi și români. Deși subventionat de Franța și sprijinit de otomani, Rakoczy este nevoit să fugă în Polonia (1708), iar unul din ajutoarele sale, nobilul Sandor Karolyi, semnează Tratatul de la Satu Mare (1711), recunoscând dominația habsburgică, în schimbul amnistiei generale și a unor libertăți pentru nobilimea ungară.

Carol al VI-lea, care în Ungaria a domnit sub numele de Carol al III-lea (1711-1740), în schimbul recunoașterii Pragmaticii Sanctiuni, le acordă dreptul de a convoca Dieta națională, cel târziu o dată la 3 ani; promite să vină ori de câte ori este nevoie, personal, în Ungaria, spre a rezolva plângerile, cedarea portului Fiume (Rijeka), cu regim de porto-franco, și avantaje prin organizarea frontierei militare. Un Consiliu prezidat de Palatin trebuia să rezolve problemele majore curente. Carol, pe lângă recunoașterea fiicei sale, Maria Tereza, ca regină de către unguri, dorea ca aceștia să-l accepte pe ginerele său, Francisc de Lorena, să se ocupe de problemele maghiare.

După moartea palatinului Palffy (1732), nu a mai fost numit un nou titular în această demnitate maghiară - locul era girat de Francisc de Lorena cu titlul de locotenent regal. Dacă Francisc de Lorena ar fi devenit împărat (ceea ce s-a și întâmplat), fiind asociat direct la tronul Ungariei, aceasta risca să devină o simplă provincie, o anexă în cadrul statelor Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

Dacă coroana Sfântului Ștefan era pusă pe capul Mariei Tereza, individualitatea istorică a Ungariei avea șanse să se perpetueze. Punându-i-se coroana Sfântului Ștefan (singura femeie din istoria Ungariei care s-a bucurat de acest privilegiu), Maria Tereza numea un ungur ca locotenent regal, recunoștea toate privilegiile nobilimii, cu excepția **art.31 din Bula de Aur** (dreptul de insurecție).

În urma expluzării otomanilor, Guvernul imperial a constituit Neoaquistica commissio, care să regleze proprietatea funciară, adică, repunerea în drepturi a familiilor foștilor proprietari de dinainte de 1541. Cum majoritatea familiilor pierduseră hârtiile de proprietate, o mare parte din domenii au intrat în mâinile aristocrației vieneze (Eugeniu de Savoia, Heissler, Starhemberg ș.a.), ori a funcționarilor imperiali. Dacă feudalii maghiari erau ostili dezvoltării orașelor, Viena a impulsionat întărirea burgheziei, sprijinind statutul de privilegii al orașelor Buda, Pesta, Esztergom, Szekesfehervar, Szeged, Debretin (din 1693), Győr (1743).

Alături de negustorii băștinași, încă din secolul al XVII-lea pătrund sârbi, armeni, evrei, aromâni, greci, turci, care, în calitate de supuși ai sultanului, făceau comerț activ pe ruta Belgrad-Buda-Viena.

Nobilimea forma circa 5% din populație, majoritatea era protestantă, vârfurile aparținând familiilor Esterhazy, Bathiany, Palffy, Nadasdy, Csaky, Erdod, Kohary, Szechenyi, Forgach, Zichy.

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, aristocrația maghiară a înființat o serie de manufacturi de postavuri, faiantă, sticlărie, prelucrarea fierului, săpunuri etc.

Ungaria, care în esență rămăsese o țară agrară, era nemulțumită de provinciile care evoluau rapid industrial, iar în urma pierderii Sileziei, provincia cea mai dezvoltată (1748), Viena s-a axat pe industrializarea Cehiei - mărinț și mai mult antagonismul cu maghiarii.

Pe la 1770, 87% din exportul maghiar era îndreptat spre Austria, iar 85% din produsele importate, tot din Austria veneau.

În orice caz, dependența economică a Ungariei, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea atinsese gradul când guvernul de la Viena își putea permite, sfidând opoziția nobilimii maghiare, să aplice metodele moderne ale absolutismului luminat. Staatrat-ul (Consiliul de Stat), organ central guvernamental, al cărui creier era printul Kaunitz, începuse să ia măsuri împotriva nobilimii maghiare, în sensul diminuării, iar apoi a abrogării imunităților fiscale.

Este drept că în politica centralizării Imperiului Habsburgic, Maria Tereza (1740-1780) i-a favorizat pe maghiari, comparativ cu alte popoare, neuitând sprijinul acordat de aceștia în 1740, când Frideric al II-lea a invadat Silezia. Istoriografia maghiară consideră că aceste favornri erau minore (vizite frecvente, acordarea de domenii, organizarea unei gărzi maghiare etc.) față de aspirațiile unui popor care detinuse pozitii-cheie în centrul Europei, până la 1526.

Nobilii unguri încep să frecventeze tot mai des Viena, adică palatele Schonbrunn și Luxemburg, vin în contact cu aristocrația austriacă și cehă, iar sub influența discretă și delicată a împărătesei, renunță treptat la costumele nationale, la obiceiuri, contractează căsătorii cu nemaghiare, primesc titluri de conți și baroni; practic se încadrează în atmosfera și cultura germană.

Acest sistem de seducție a dus la germanizarea unei părți a marilor magnati maghiari; în schimb, mica nobilime a rămas incoruptibilă pe pozitii, încercând să se afirme tot mai puternic în cadrul dietelor locale.

Mai mult, succesorul Mariei Tereza - fiul acesteia, Iosif al II-lea (1780-1790), pentru a limita autonomia maghiară, nu s-a încoronat ca rege al Ungariei, refuzând să convoace Dieta maghiară; prin publicarea Edictului de tolerantă a admis ocuparea de funcții de stat de către protestanți și catolici, iar prin desființarea șerbiei (1785) și-a atras simpatia țărănimii, mai ales a celei române.

Toate aceste reforme, plus abolirea autonomiei comitatelor, introducerea administrației centralizate, recensământul proprietăților agrare, ca și a celorlalte bunuri și a populației (1785-1787), introducerea unui impozit plătit de nobili, ca și obligativitatea limbii gennane, în locul celei latine, iritau tot mai mult vârful nobilimii maghiare.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, curentul liberal, sub influența universităților germane și a unor opere apărute mai ales în Franța - cuprinde păturile intelectuale laice și ecleziastice.

În Universitatea din Nagyszombat (transferată ulterior la Buda, apoi la Pesta) se predau cursuri de fizică și chimie, la nivel european. În 1782, Universității i se adaugă o facultate de inginerie, iar Janos Molnar predă fizică, în maghiară.

În secolele XVII-XVIII se publică tot mai multe cărți în maghiară, - parțial traduceri din latină.

Civilizația barocă își pune amprenta tot mai pregnant în Ungaria, unde satele și micile burguri, cu aspect dezolant, se măresc, se înfrumusețează, apar castele, catedrale și palate fastuoase, cu interioare decorate de artiști străini și autohtoni. Se impun tot mai mult operele arhitectului Hildebrant, frescele lui Maulbertsch, statuile lui Donner - toți de origine austriacă - ca și talentatul portretist, de origine maghiară, Adam Manyoki care, silit de împrejurări, a fost nevoit să se stabilească la Dresda, devenind pictorul Curții.

IX. Aspecte din istoria statelor nordice (Suedia, Danemarca) în secolele XVII-XVIII

Din istoria Suediei

După cum am văzut mai sus, prin Pacea westphalică, Suedia semna, alături de aliații săi (Olanda, Anglia, Prusia, Elveția, Portugalia și Principatul Transilvaniei), revenindu-i următoarele teritorii: Pomerania occidentală, insulele Rügen, Wollin și Usedom, cetatea și portul Wismar din ducatul Mecklemburg-Schwerin și porturile Bremen și Verden; o indemnizație de război considerabilă, plătită în trei tranșe (5.000.000 taleri), voturi în Dietă și dreptul de a înființa o Curte de justiție la Wismar și a unei Universități la Greifswald (art.X). Suedia devenea, astfel, cea mai importantă dintre puterile protestante din Germania, pacea valorificând strălucitele victorii militare ale regelui Gustav al II-lea Adolf (1611-1632) și, ulterior, ale generalilor săi, ca și abilitățile diplomatice ale cancelarului Oxenstierna.

Detinând toate insulele importante ale Mării Baltice și gurile fluviilor navigabile - Neva, Narva, Oder, Elba și Weser, Suedia devenea fact-totum atât în Marea Baltică, cât și în întreaga Scandinavie.

Până la majoratul reginei Cristina (1632-1654), adică până în 1644, rolul conducător în problemele de stat l-a avut cancelarul Oxenstierna. El a fost autorul modificării Constituției (1634), care a întărit economic și politic nobilimea și elementele de vârf ale burgheziei în formare, primind noi domenii în Finlanda și în noile provincii cucerite.

Prin politica capricioasă a acestei regine, culte dar risipitoare, majoritatea domeniilor coroanei au încăput în mâinile marii aristocrații.

Regina Cristina abdică de la tron în 1654 și se stabilește în Italia, după ce obținuse ca vărul ei Carol Gustav (din dinastia Palatină--Zweibrücken) să ocupe tronul.

Carol X Gustav, devenit rege al Suediei în 1654, își propune să reia vastele proiecte ale lui Gustav Adolf în Europa continentală, fără să aibă însă pentru aceasta simț politic, și nici geniu militar. El invadează Polonia în 1655, dar se lovește de rezistența polonă. Mai mult, trebuie să facă față unui atac al regelui Danemarcei, susținut curând de Olanda și Brandenburg. Intervine însă o pace generală, numită **Pacea Nordului**, concretizată în diverse tratate semnate în 1660 și 1661, pace pe care o mediază Mazarin, speriat de pericolul ce-l amenința pe aliatul suedez și de o eventuală repunere în discuție a Tratatelor Westphalice.

Suedia e marea beneficiară a acestei Păci a Nordului, căci dobândește sau i se garantează: sudul Scaniei pe seama Danemarcei, Livonia maritimă pe seama Poloniei, Ingria și Carelia pe seama Rusiei

Carol al X-lea Gustav (1654-1660) a fost nevoit să facă față unei situații dificile. Astfel, în 1657, Suedia este atacată simultan de ruși și polonezi în Livonia, și de electorul de Brandenburg, în Prusia. Totuși, încheind armistițiul cu Rusia, regele reputează câteva victorii strălucite asupra Poloniei, ocupând chiar capitala, Cracovia.

Urmașul său, Carol al XI-lea (1660-1697) semnează **Tratatul de pace de la Oliva (1660, din cadrul Păcii Nordului!)** cu Polonia, Austria și Brandenburgul. Principalele prevederi erau următoarele: regele Poloniei renunța la orice pretenții asupra regatului Suediei, a ducatului Finlandei și a celorlalte posesiuni ale Coroanei suedeze (art.3); Estonia și cea mai mare parte din Livonia intrau în stăpânirea Suediei, care renunța în favoarea Poloniei, la Livonia meridională (art.4 și 5); părțile contractante se obligau ca, în cel mai scurt timp, să elibereze toate orașele și teritoriile ocupate în cursul războiului; în sfârșit, Prusia devenea independentă.

Și în regatul Suediei are loc procesul de întărire a monarhiei. Rickadagurile din 1683 și 1693 recunosc dreptul de a guverna fără să țină seama de părerile Consiliului de Stat, a Rikstagului și a Senatului; se recunoaște, treptat, valabilitatea decretelor regale în sectoarele legislativ și administrativ, Rikstagul rezervându-i doar dreptul de a hotărî în problema impozitelor.

În orice caz, perioada de pace (1680-1700) a înviorat economia țării, impulsivând și sectorul demografic, populația ajungând la 1.500.000 locuitori. Creșterea terenurilor arabile, asanarea mlaștinilor, avântul industriei metalurgice, creșterea exportului (fier, aramă, catran, lemne), construirea unei puternice flote militare și comerciale a dus la popularea orașelor (Stockholm - 40.000 locuitori, Gotteborg și Norkoping - fiecare cu 10.000) și la bunăstarea țăranimii libere, care forma majoritatea populației.

Pătrunderea capitalismului se răsfrânge și în sectorul agricol. Se introduc pluguri cu roțile, se defrișează mai eficient pădurile prin ardere, se introduce sistemul de cultivare în trei câmpuri: o tarla de refacere, una cu semănături de primăvară (orz) și alta cu semănături de toamnă (grâu); se introduce cartoful.

Legăturile dintre domeniul feudal și piață devin mai strânse, nobilii caută să-și valorifice în special grâul și produsele animaliere.

Pe plan politic, biserica este pusă sub control regal (1686), universitățile trebuiau să predea în spiritul doctrinei puterii absolute, încât, la moartea regelui Carol al XI-lea (1697), nobilimea n-a îndrăznit să pretindă noului monarh să revină la vechile obiceiuri.

În 1699 se creează o coaliție antisuedeză - Liga Nordului, în care intrau: Danemarca, Saxonia (în acel timp având același suveran cu Polonia) și Rusia.

Carol al XII-lea (1697-1718) intră în Războiul Nordic cu un stat bine centralizat, o armată perfect echipată și instruită și o balanță excedentară de peste 7 milioane taleri. Noul rege se proclamă major la vârsta de 15 ani (1697), încoronându-se pompos la catedrala din Uppsala, fără să întâmpine opoziția Rikstagului și a nobilimii, dornic să-și măsoare forțele cu oricine ar fi îndrăznit să-l atace. Marea parte a țăranimii libere, furnizând soldați și cai, echipați cu harnașamentul respectiv, avea recunoscut din partea

statului titlu de "nobil scutit de impozitul funciar". Astfel, indiferent de originea socială, statul avea militari echipați pe contul propriu al combatanților, care puteau să pătrundă în nobilime, aceasta nerămânând o castă închisată.

Acordarea dreptului de răscumpărare țăranilor de pe domeniile regale (1710) a contribuit, pe de o parte, la dezvoltarea gospodăriei țărănești libere, dar a angrenat și o parte din nobilime, micșorându-i-se renta feudală, spre înființarea unor întreprinderi de tip capitalist, toate acestea ducând la revigorarea economiei. Iar pădurile întinse și bogatele resurse de minereuri de fier au dus la dezvoltarea industriei de construcții navale și a celei metalurgice. .

Dar temerarul rege Carol al XII-lea, a cărui vitejie și pricepere în războaie ajunsese de domeniul legendei, paradoxal, a grăbit decăderea statului suedez. Îi bate pe danezi, silindu-i să încheie pacea de la Travendal (1700), apoi, timp de 7 ani, va fi stăpân în Polonia și în Saxonia, când, prin pacea de la Altranstadt (1706), îl silește pe August al II-lea să renunțe la tron. Înregistrează o serie de succese spectaculoase în lupte cu rușii; dar, în 1709, va fi înfrânt la Poltava, unde își va pierde aproape întreaga armată.

Temerarul Carol al XII-lea, va fi omorât la asediul cetății Frederikschall (după unii, chiar de cineva din tabăra sa), lăsând o țară ruinată și epuizată, care era la cheremul învingătorilor săi și care, în mod definitiv, iese din competiția puterilor militare de prim rang.

Perioada de la moartea lui Carol al XII-lea (1718) și până la lovitura de stat a lui Gustav al III-lea (1772), a fost denumită de nobimile suedeze „*era libertății*”.

Sfetnicul regelui defunct, baronul de Gortz, partizanul puterii absolutiste autoritare, a fost condamnat la moarte și executat (1719), iar regina Ulrika-Eleonora acordă o **Constituție în 1719**, cu caracter oligarhic, de pe urma căreia aristocrația a profitat din plin.

Pacea cea mai grea pentru Suedia a fost cea iscalită cu Rusia, în 1721, la Nystadt (Usikaupunki), pe coasta Finlandei, când pierdea Livonia, Estonia, Ingria, Karelia Răsăriteană și o parte din Finlanda, cu orașul Vîborg și insulele Dago și Osel, primind suma infimă de 2.000.000 taleri.

Astfel, sfârșitul Războiului Nordului a fost și sfârșitul Suediei, ca mare putere.

Sistemul liberal instaurat în 1718, imediat după moartea lui Carol al XII-lea, a permis să se facă pași importanți în domeniul culturii, învățământului, a unui nou sistem judiciar, a laicizării vieții spirituale. Contribuții la aceste domenii au adus prima societate științifică din Suedia (Societatea Regală de Științe din Uppsala, 1719), primul ziar după model englez, "Then swanska Argus" ("Argusul suedez"), reprezentațiile teatrale (prima trupă franceză a jucat la Stockholm în 1699), studenți suedezi care studiază în Olanda, Anglia, Franța, Versailles-ul care seduce mulți nobili tineri, cărți străine și suedeze etc.

În Suedia se constituieră și **două partide** – „**Pălăriile**” și „**Bonetele**”.

„Pălările” erau partidul nobilimii și al mării burghezii comerciale și cămătărești, care a practicat o politică mercantilistă, creând o industrie - în mare parte - artificială, de proastă calitate, care își se vindea produsele la adăpostul unei legi protectioniste.

„Bonetele” reprezentau interesele nobilimii mici și birocratice (ofițeri, funcționari, intelectuali), a burgheziei orășenești și a vârfurilor țărănimii. Cu toate intențiile bune, corupția cercurilor conducătoare, rivalitatea cu celălalt partid, primirea unor subvenții din partea Rusiei, Franței, Olandei, Angliei, au agravat criza din țară, mărinnd nemulțumirile. În plus, urmașii lui Carol al XII-lea fiind germani (Frederic I, Adolf Frederic), necunoscând limba, tradițiile și realitățile țării, viața politică a încăput pe mâna unor oameni venali care dirijau Riksdagul țării.

Atrăgându-și burghezia, țărănimea și mica nobilime, regele Gustav al III-lea (1771-1792) a dat, **în august 1772, o lovitură de stat**, care a răsturnat guvernul „Bonetelor”, a curmat poziția dominantă a Dietei, preluându-și prerogativele pierdute. Noul suveran se considera suedez - se născuse la Stockholm (1746), vorbea limba poporului și a știut să se facă iubit de mase.

Lovitura de stat (cunoscută în istoriografia suedeză sub numele de „**Revoluția pașnică**”) din august 1772, făcută fără vărsare de sânge, a dus la arestarea membrilor Consiliului de Stat, a liderilor din Dietă și a vârfurilor partidului „Bonetelor”.

Prima împărțire a Poloniei, care avusese loc cu câteva luni înainte, a fost speculată în presă de partizanii regelui, în sensul că lipsa unei puteri centrale oferea Suediei perspectiva insucceselor Varșoviei.

Constituția din 1772 este primul document suedez care prevede separarea puterii în stat, bazându-se pe experiența proprie a poporului și pe doctrina lui Montesquieu. Regele s-a înconjurat de oameni capabili, a numit ca prim-ministru pe Ulrik Scheffer (adică Kanslipresident), a desființat tortura, tribunalele extraordinare, cenzura (1774), a scutit de orice impozit familiile sărace care aveau cel puțin 4 copii, a distribuit gratuit medicamente, a înființat grânare publice pentru nevoiași, a permis străinilor neluterani să-și exercite cultul în mod liber, a întărit armata și flota, a sprijinit cultivarea limbii literare suedeze, a artelor (făcând din castelul Gripsholm un al doilea Versailles în nordul Europei), a înființat Academia Suedeză (1786).

Din istoria Regatului danezo-norvegian

„Bilanțul” istoric al Danemarcei în epocă a fost mult mai „modest” de cât al „vecinei suedeze”.

După semnarea primelor tratate din „Pacea Nordului”, în toamna anului 1660, deputații celor trei stări (fără țărănime) s-au întrunit la Copenhaga, spre a găsi soluția acoperirii deficitului din bugetul statului. Orășenii și clerici, care formau cele două stări ale Parlamentului danezo-norvegian, în frunte cu primatul Rans Nansen și episcopul Rans Swan au cerut contribuție egală din partea nobilimii, reforme și întărirea puterii regale.

Frederic al III-lea (1648-1670) sprijinea din umbră pe orășeni și chiar a adus trupe la marginea capitalei. S-a creat o situație revoluționară, orășenii obținând anularea și limitarea unor privilegii nobiliare, însă supremația de categorie socială a nobilimii a fost menținută.

Astfel, puterea regelui a devenit ereditară, iar Frederic al III-lea și urmașul său Cristian al V-lea (1670-1699), sprijinit de burghezul

Schumacher, devenit conte, a instaurat absolutismul în Danemarca și Norvegia.

Principiile organizării monarhiei absolutiste au fost reflectate încă în **Legea regală**, din 1665, elaborată de Schumacher, devenit ulterior cancelar al Statului. Primele legi publicate din istoria țării, **Legea daneză** (1683) și **Legea Norvegiană** (1687) au uniformizat organizarea administrativă și juridică a diferitelor provincii și au proclamat egalitatea tuturor în fața legii.

S-a ușurat situația țărănimii (1682), iar în 1702, a fost anulată șerbia în părțile răsăritene ale țării. Nobilimea, profitând de conjunctură, a obligat pe rege, în 1733, să reintroducă șerbia și cu posibilitatea pentru nobil de a cere executarea clăcilor.

Prin întărirea absolutismului în Norvegia, puterea a trecut din mâinile aristocrației locale în mâinile funcționarilor regali. Pentru țară a fost un lucru pozitiv, deoarece majoritatea nobilimii nu era de origine norvegiană. Totuși, creșterea puterii funcționarilor regali măreau dependenta Norvegiei față de autoritățile de la Copenhaga.

Statul norvegian nu avea autorități centrale autonome, cu excepția unui locțiitor regal, iar impozitele strânse luau drumul capitalei Danemarcei. Unele reforme, care permiteau burgheziei și țărâni locale să se afirme, au fost luate sub regii Frederic al V-lea (1746-1766) și Cristian al VII-lea (1766-1808).

X. Aspecte din istoria Poloniei de la Pacea westphalică la dispariția acesteia ca stat (1648-1795)

Păstrădu-și caracteristicile regimului politic propriu (care-i vor precipita sfârșitul!), și-n secolul al XVII-lea, Polonia rămâne un stat feudal prin excelență, unde șleahța încerca să-și asigure influența decisivă în conducerea statului, în detrimentul puterii regale și a magnaților.

Dacă la începutul secolului al XVII-lea, trupele poloneze reușiseră să ocupe temporar Moscova, la sfârșitul Războiului de 30 de ani, prestigiul internațional al Poloniei va fi într-o vizibilă scădere. La moartea ambițiosului rege Vladislav al IV-lea (1648), țara era într-o situație deplorabilă, deși suveranul făcuse numeroase încercări de a-și plasa patria în fruntea celorlalte state europene. O lovitură în plus primește statul polonez din partea cazacilor zaporojeni, care, conduși de hatmanul Bogdan Hmelnițki și exprimând interesele poporului ucrainean, prin luptă armată se emancipează de sub tutelă străină (1648).

Din 1569, statul polonez se prezenta ca o confederație între regatul polonez și Marele Principat al Lituaniei, Varșovia fiind desemnată ca sediu comun pentru deliberările Seimului, capitala Cracovia fiind plasată la extremitatea vestică a țării. **Acest stat nobilar multinațional a primit numele de republică**, deși avea în fruntea sa **un rege, ales pe baze electivă**, și ca formă de organizare nu reprezenta un regim republican.

În timp ce absolutismul se întărea în Austria, în Rusia, în Brandenburg - ulterior Prusia, Polonia, prin organizarea sa politică, continua să pășească pe drumul fărâmițării feudale, a decăderii politice și economice. De altfel, când cererea de grâne pe piața apuseană luase amploare (în Polonia se cultiva grâu, secară, orz, mazăre, hrișcă, mei),

nobilimea a întărit exploatarea țărănimii, obținând astfel cantități sporite de cereale, evident, cu repercursiuni negative asupra gospodăriilor micilor producători.

Mutații se produc chiar și în sânul clasei dominante - mulți șleahțici au sărăcit, alții și-au pierdut complet pământurile, fiind nevoiți să-și găsească îndeletniciri pe lângă marii magnați (Czartoryski, Liubomirski, Potocki, Radziwil ș.a.). Chiar dacă, teoretic, magnații și restul nobilimii se bucurau de aceleași drepturi politice și juridice, practic, posesorii de mici terenuri plăteau dări asemănătoare țăranilor, iar cei fără posesiuni funciare erau privați de dreptul de a ocupa funcții oficiale și de a se bucura de inviolabilitatea persoanei.

Dacă în 1634, teritoriul Poloniei avea o suprafață de 990.000 km² și o populație în jur de 10.000.000 locuitori, în anul 1667, în urma păcii de la Andrussovo, când o mare parte din Ucraina trece la Rusia și, în urma ocupării unor teritorii de otomani și de suedezi, teritoriul statului scade la 730.000 km², iar populația la 7.000.000 locuitori. De-abia spre sfârșitul secolului, victoriile lui Jan (Ian) Sobieski îmbunătățesc politic poziția europeană a Poloniei, ceea ce va influența pozitiv și factorul demografic.

Dacă dreptul de veto a fost folosit pentru prima dată în 1652, în vederea împiedicării lucrărilor Seimului, din 1666 a fost extins și asupra organelor legislative locale, unde, fiecare șleahțic îl putea folosi, statul prezentându-se cu o democrație nobiliară, unde puterea de stat era slabă, anarhia lua proporții, afectând și burghezia națională care se înfiripa.

În urma războaielor cu Suedia și Rusia, Polonia pierde o serie de teritorii: Prusia ducală (1657), Livonia (1660), Ucraina din stânga Niprului, inclusiv Kievul (1667), la care se adaugă și Smolenskul. Tratatul de la Andrussovo (1667) stabilește relații pașnice cu Moscova; în schimb, le deteriorează pe cele cu Imperiul Otoman, fapt ce a dus la declanșarea operațiunilor militare împotriva Poloniei, în 1672, care s-au soldat cu ocuparea puternicei cetăți Camenița (octombrie 1672). Pacea încheiată imediat prevedea intrarea Cameniței și a Podoliei în deplina stăpânire a sultanului, ca și suzeranitatea asupra Ucrainei, Polonia urmând să plătească un tribut de 20.000 galbeni.

Diplomația habsburgică atrage Polonia într-un sistem de alianță ofensivă și defensivă (1683). În această nouă ipostază îl găsim pe regele polon Jan Sobieski ajutând Habsburgilor la despresuarea Vienei, în 1683.

În anul următor, Polonia va face parte din Liga Sfântă (alături de Austria și Veneția și sub patronajul papei, îndreptată exclusiv asupra Imperiului Otoman, urmând ca în Ligă să fie atrasă atât Rusia, cât și principatele românești).

Prin pacea de la Karlowitz (1699), Imperiul Otoman renunța la toate cuceririle făcute în 1672, și anume: la Camenița, Podolia și o zonă a Ucrainei apusene.

Cu toate succesele raportate pe plan extern în timpul domniei lui Jan Sobieski, la moartea acestuia (1694), fiul său, din cauza opoziției nobilimii de frica întăririi puterii centrale, nu este ales rege, fiind preferat electorul Saxoniei (sub denumirea de August al II-lea), în 1697.

Categoric, candidatul ales, August al II-lea, cunoscut și sub numele de August cel Puternic (datorită forței sale fizice), urmărea obiective personale. Pentru a crea o monarhie puternică, ieșită din unirea unui mic principat absolut (Saxonia) și o mare republică oligarhică, cu populație eterogenă (unde polonezii dețineau o pondere de circa 40%), trebuia învinsă nu numai rezistența nobililor și a magnaților autohtoni, ci și a marilor puteri, care erau interesate să mențină statu-quo-ul în Europa Centrală.

Marile puteri din apusul Europei, în special Franța și Anglia, preocupate de succesiunea spaniolă, n-au acordat importanța cuvenită răsăritului Europei, unde se derula Războiul Nordului (1700-1721), principalii protagoniști fiind Rusia și Suedia, în care a fost angrenată și Polonia- conflict care, prin epilogul său, a dus la mutații spectaculoase în Europa.

August al II -lea, dorind să reia Livonia de la suedezi, se alătură rușilor, dar Carol al XII-lea, după ce-i bate pe danezi și pe ruși, la Narva, se îndreaptă asupra Poloniei, ocupă cele două capitale, Cracovia și Varșovia și, prin pacea de la Altranstad (1706), îl obligă pe suveranul Poloniei să renunțe la tron. În urma victoriei țarului Petru I, de la Poltava (1709), repurtată asupra suedezilor, August al II-lea își reia tronul; în schimb, crește considerabil influența Rusiei pe care regele Poloniei o suportă cu multă seninătate.

Prin moartea lui August al II-lea (1733) se deschide o criză de succesiune, în care vor fi angrenate marile puteri europene, uitând pe parcurs de polonezi, acestea având să-și plătească polițiile mai vechi.

Coroana fiind electivă, Seismul polonez avea de ales între doi candidați. Între fostul rege Stanislas Lesszcinski, care fusese impus polonezilor de către Carol al XII-lea, dar care a fost înlocuit cu August al II-lea, după Poltava (el locuia în Alsacia, la Wissemburg, era socrul lui Ludovic al XV-lea și era candidatul partidului francez). Marea majoritate a nobilimii poloneze îl alege pe acesta, ambasadorul francez acreditat la Varșovia având un rol important în această acțiune. Dar minoritatea Seimului polonez apelează la Rusia și trupele acesteia impun ca rege pe noul elector de Saxonia, fiul lui August al II-lea, care devine rege sub denumirea de August al III-lea (1733-1763). Până la urmă, Franta recunoaște ca rege al Poloniei pe August al III-lea și lasă mână liberă în această țară Rusiei, Austriei și Prusiei. În schimb, arlriducele Francisc, sotul viitoarei împărătese Maria Tereza, care era duce de Lorena, intră în posesiunea Toscanei, iar viitorul ducat de Lorena - acest mic stătuleț de limbă franceză – ar fi trebuit să revină lui Stanislas Lesszcinski, socrul regelui Franței.

Regele August al III-lea, în calitate și de elector al Saxoniei, ia parte la conflictul privind succesiunea austriacă și este invadat de două ori de trupele prusiene. Polonia se declară neutră, dar această neutralitate a fost încălcată flagrant de Rusia, Prusia și Austria, aducând mari prejudicii materiale țării, în timpul războiului de 7 ani (1756-1763).

Imediat după terminarea Războiului de 7 ani, mica Prusie este recunoscută ca o putere militară de prim rang în Europa, iar suveranul său Frideric al II-lea urzește diverse combinații, mai ales pe spinarea Poloniei și a Suediei, pentru a-și extinde teritoriul.

Dintre vecini este ascultat cu mult interes mai ales de Ecaterina a II-a, care urmărește, în primul rând, realipirea teritoriilor ucrainiene și bieloruse aflate încă sub jurisdicția poloneză, iar spre sud, toate teritoriile, inclusiv Crimeea, care era deținută de tătari, în calitatea lor de vasali ai Porții otomane.

De peste 30 de ani, Polonia - consemna Gaston Zeller - era un stat satelit pentru Imperiul țarist, iar regele-electro August al III-lea și-a datorat coroana Rusiei și Austriei. În timpul Războiului de 7 ani, trupele țariste, din necesități militare, au exploatat resursele țării, iar un vice-rege reprezenta la Varșovia autoritatea Petersburgului.

După moartea regelui August al III-lea (1763), era firesc ca la tron să-i succedă fiul său și ca Rusia și Austria (așa cum l-au sprijinit pe tată) să-l sprijine și pe fiu. Însă Austria era suspectată de Rusia, deoarece începuse să cocheteze cu Franța. La sugestia Ecaterinei a II-a, candidatul ales este Stanislas Poniatowski (1764), care descindea dintr-o veche și ilustră familie poloneză. Cu această alegere a fost de acord și Frederic al II-lea.

Între Petersburg și Berlin se ajungea la un acord, în 1764, în vederea dezmembrării Poloniei. Noul rege, în vârstă de 32 de ani, de o inteligență remarcabilă și foarte instruit, foarte curând nu va mai fi pe placul Rusiei. Deși încântat de fastul de la Versailles și Petersburg, era un admirator sincer al sistemului de guvernare englez și al respectivului sistem constituțional. În 1765, va fonda școala de cadeti - prima școală cu

caracter total laic din Polonia, care urma să pregătească nu numai cadre militare, ci și pentru o nouă administrație. Se editează revista "Le Moniteur" (1765), care critica ignoranța, conservatorismul, anarhia și sugera acțiuni pentru centralizarea statului.

De altfel, o parte a marii nobilimi, în frunte cu familia Czartoryski, își dă seama că practica folosirii "liberum veto"-ului este deosebit de dăunătoare, mai ales că Polonia nu avea hotare naturale (munti înalți, cursuri de apă mari) care s-o ferească de apetitul mereu în creștere al celor trei vecini: Rusia, Prusia, Austria. Cu toată anarhia, trebuie să facem remarcă că burghezia poloneză se dezvoltă; orașele cresc, apar noi manufacturi și întreprinderi, se extinde piața internă, se dezvoltă meseriile, ia amploare comerțul. Nobilimea începe să fie și ea angrenată în deschiderea de noi manufacturi (textile, metalurgie), negustorii, bancherii, meseriașii bogati încep să ruleze capitaluri tot mai mari, interesați în lichidarea anarhiei și a creării unui stat puternic centralizat.

Dacă administrația poloneză încearcă să pună capăt anarhiei, paradoxul problemei constă în faptul că cele trei state vecine absolutiste sprijină anarhia și instituțiile acesteia. Sub pretextul apărării ortodoxilor și a menținerii cu orice pret a dreptului de "liberum veto", (o lege nu putea fi adoptată, chiar dacă avea și un singur vot contra), trupele ruse pătrund în Polonia în martie 1767, sprijinindu-i pe dizidenți. Este așătat astfel un război civil, care izbucnește pe fundalul unor mișcări țărănești.

Negocierile dintre Austria, Prusia și Rusia privind împărțirea Poloniei se prelungesc circa un an, Petersburgul urmărind achiziții teritoriale moderate, ca să influențeze în acest sens Viena și Berlinul, deoarece avea intenția să țină sub tutela sa exclusiv republica amputată.

În 1772 are loc prima împărțire a Poloniei. Prusia obținea 36.000 km² și o populație de 580.000 locuitori; Austria 83.000 km², cu o populație de 2.650.000 locuitori, iar Rusia 92.000 km², cu o populație de 1.300.000 locuitori. Achizițiile nu trebuie privite mecanic, prin prisma suprafeței obținute, căci cel mai avantajat era Frideric al II-lea, care, punând mâna pe gurile Vistulei, controla întregul comerț din această zonă, ceea ce a provocat nemulțumirea Angliei și a Țărilor de Jos; Austria a obținut teritorii dens populate, cu bogății subterane - mai ales mine cu sare.

Deși Polonia pierduse circa 30% din teritoriul său și 35% din populație, rămânea totuși unul dintre statele mari ale Europei, depășind Spania și fiind sensibil egală ca suprafață cu Franța (520.000 km²). Însă, această primă împărțire a statului polonez îi șubrezea considerabil poziția pe plan internațional, iar ceea ce era mult mai grav, se crea un precedent în istorie, când forța și agresivitatea își spuneau cuvântul.

Istoricul austriac Erich Zollner condamnă împărțirea Poloniei din 1772, considerând-o ca una dintre acțiunile cele mai odioase ale politicii marilor puteri din secolul al XVIII-lea. Iar din punctul de vedere al politicii austriece, împărțirea unui stat catolic echivala cu o monstruoasă; dar, argumentează autorul, decât Prusia și Rusia să ia singure totul, era logică, într-o asemenea conjunctură, și participarea Vienei. .

Desigur, amputarea Poloniei în 1772 a fost un șoc pentru întreaga țară, dar mai ales pentru elementele progresiste ieșite din cadrul nobilimii, a „intelligenței” și a burgheziei, care vor încerca soluții, reforme pentru a opri anarhia țării și a crea un stat modern, centralizat.

În 1773 a fost creat **primul Minister al Instrucțiunii Publice din Europa**, iar guvernul (Consiliul Permanent) începe să-și exercite mai operativ atribuțiile, prin cinci ministere: Afaceri Externe, Politie, Apărare, Finante, Justiție.

Sub aspect economico-social, în perioada 1772-1793, societatea poloneză face progrese notabile pe calea dezvoltării relațiilor capitaliste. Apar noi manufacturi (postav, faiantă) și întreprinderi; comerțul ia amploare, mai ales spre sud, spre Marea Neagră și Moldova, deoarece Prusia îi barase gurile Vistulei. Dieta finanțează, în 1792, Compania comerțului din Marea Neagră. În baza unui acord comercial cu Rusia, se

deschide un consulat la Kerson. Se intensifică agricultura - apar primele lucrări pe teme agricole și se popularizează noile culturi (cartofi, trifoi, lucernă etc.).

Varșovia, care în câteva decenii și-a triplat populația (120.000 locuitori, în 1792), este centrul economic și comercial al țării, unde, pe lângă nobilime, își au sediul tot mai multi negustori, bancheri, fabricanți, meșteșugari bogati care își construiesc case somptuoase rivalizând (și chiar întrecând) pe cele ale multor nobili.

Polonia, care la data amputării (1772) rămăsese cu o populație de 7,5 milioane locuitori, a ajuns la 9 milioane în decurs de douăzeci de ani.

De altfel, reformele preconizate spre sfârșitul secolului al XVIII-lea aveau ca scop democratizarea statului prin măsuri luate în primul rând împotriva oligarhiei, măsuri inițiate mai ales de mica nobilime sărăcită, care manifesta idei radicale, mai ales după declanșarea Revoluției din Franța (1789). Încă din martie 1789 a fost votat un impozit pe proprietățile funciare (10%) și pe cele ecleziastice (20%), **fiind prima oară când nobilimea este obligată să plătească direct impozite**, aducând țării un venit anual de 16 milioane de zloți

Dieta de 4 ani (1788-1792) a jucat un rol major în limitarea puterii mării nobilimi. Burghezia a scos masele în stradă, și-a atras o parte din armată și, profitând de faptul că în Varșovia se găseau numai 182 deputați, **la 3 mai 1791 a fost adoptată o Constituție progresistă.**

Elementele provenite din burghezie puteau opta pentru orice carieră în administrație, justiție, armată și cler și puteau posedea proprietăți rurale. În scopul angrenării nobilimii în comerț, industrie, tranzacții bancare, li se facilitau avantajele în acest sens. "Liberum veto" este anulat, ca și alegerea monarhului, urmând ca după moartea lui Stanislas-August Poniatowski, tronul să devină ereditar, în cadrul Casei de Saxonia. Orașele aveau dreptul să-și trimită reprezentanți în Seim și li se recunoștea vechea autonomie administrativă și judecătorească. Țărănimea era pusă sub protecția statului, care garanta contractele dintre aceștia și proprietarii de domenii, în scopul evitării abuzurilor, Constituția evitând abolirea șerbiei.

Noua constituție poloneză a nemulțumit nu numai marea nobilime, ci și pe vecini. Prusia se alătură Rusiei și, în ciuda unor succese militare repurtate de generalul Iosif Poniatowski (viitor mareșal al lui Napoleon) și de către eroul Războiului de independență american, Tadeusz Kosciuszko, forțele fiind inegale, are loc **a doua împărțire a Poloniei (1793).**

Rusia ia o parte din Bielorusia și Podolia și întreaga Volhinie, iar Prusia 57.000 km² (o mare parte din Polonia Mare și o parte din Mazowia, cu centrele Gdansk, Thorun și Poznan).

O parte din prevederile Constituției din 1791 s-au păstrat - în concepția Petersburgului era necesară menținerea unui stat polonez tampon (îi mai rămăseseră 212.000 km² și circa 4 milioane locuitori) între cele trei puteri, cu o administrație centralizată, dar unde ambasadorul Rusiei să fie factotum.

Mizând pe sprijinul Franței revolutionare, dar mai ales pe moralul patriotic al polonezilor, Kosciuszko, celebrul „soldat al libertății”, „în numele întregului popor”, începea, la 24 martie 1794, insurecția. Intră victorios în vechea capitală Cracovia, unde ridică la rangul de ofițer un soldat care s-a distins în mod deosebit în luptă, simbolizând prin aceasta accesul poporului la orice funcție în aparatul de stat și în armată. Dar, cu tot eroismul legendar al polonezilor, armatele ruse, austriece și prusiene înaintează din trei direcții, iar trădarea mării nobilimi duce nu numai la înfrângerea insurecției, ci și la **lichidarea statului polonez (1795).**

Prin lichidarea statului polonez, Austriei îi reveneau teritoriile sudice până la Pilica, Vistula și Bug, cu o suprafață de 47.000 km², Prusiei îi revenea partea centrală,

cu capitala Varșovia și regiunile nord-estice până la Niemen (48.000km²), iar restul de 120.000 km² Rusiei.

Regele Stanislas-August a fost silit să abdice, la 25 noiembrie 1795, și a murit în captivitate, la Petersburg, în 1798. Printr-un document (datat ianuarie 1797), cele trei puteri își reglau toate diferendele care decurgeau din lichidarea statului, angajându-se (- într-un articol secret) ca numele de Polonia să nu fie pomenit în nici un document de drept internațional.

XI. Aspecte din istoria Rusiei în secolele XVII-XVIII

Dinastia Romanovilor, instaurată în 1613, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea încearcă să treacă la monarhia absolutistă. Recurgând la originea divină a puterii suveranului, instituțiile medievale ca *Zemski Sobor* (convocat ultima dată în 1653), ca și *Boiarskaea Duma*, care funcționează concomitent și alături de puterea țarului, își pierd importanța.

Absolutismul în ascensiune se izbește de pretențiile bisericii de a avea întâietate față de puterea laică; dar, în ciuda serviciilor aduse, capul bisericii ruse Nikon este surghiunit la o mănăstire din nordul îndepărtat. Ceva mai târziu, sub domnia lui Petru cel Mare, demnitatea de patriarh a fost desființată, iar pe timpul Ecaterinei a II-a, o mare parte a latifundiilor bisericesti a fost trecută în patrimoniul statului.

Administrația centrală a statului era dirijată de către *Pricazuri* (circa 40) care, ulterior, vor primi denumirea de colegii (pe timpul lui Petru cel Mare), iar la începutul secolului al XIX-lea, prin modernizare, vor deveni ministere.

Are loc întărirea continuă a domeniului feudal, care sporește fie prin presiuni asupra țăranilor, fie prin dani acordate de către stat în noile teritorii cucerite. În cadrul domeniului sporește rezerva seniorială, care grupează și cele mai bune terenuri, țăranii fiind obligați, în afară de clacă și dijmă, la diferite servituți. Situația grea a țăranimii și procesul de intensificare a legării de glie au generat războaiele țărești din secolele XVII-XVIII, de sub conducerea lui Ivan Bolotnikov, Stepan Razin și Emilian Pugaciov.

Prin dezvoltarea forțelor de producție, apar manufacturi (în 1632, iau ființă trei manufacturi de metalurgie, la Tula), se dezvoltă comerțul, crește populația orășenească. La mijlocul secolului al XVII-lea, existau în Rusia circa 225 de orașe, capitala Moscova având circa 200.000 locuitori, urmată de Iaroslavl, Astrahan, Kostroma, Vologda, Kiev. etc. Prin alipirea Ucrainei la statul rus (1654) și extinderea spre Siberia, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, populația ajunge la circa 11-12 milioane locuitori, dintre care 3% reprezenta populația orășenească.

Incontestabil, din dinastia Romanovilor, figura cea mai marcantă s-a dovedit a fi **Petru I** (1682-1725), care a realizat reforme remarcabile, deși acestea poartă un pronunțat caracter feudal. Însuși țarul, prin calitățile sale, a contribuit în cea mai mare măsură la înfăptuirea acestora, iar pe plan extern să înfrângă Suedia, în urma unui război care a durat 21 de ani (1700-1721).

În această perioadă, Rusia nu ajunsese încă nici la Baltica, nici la Marea Neagră, dar se întindea de la Nipru până la țărmul de la Pacific al Siberiei și de la Marea Albă până la Caucaz și Marea Caspică. Inițiativele lui Aleksei de a face din acest uriaș ansamblu un stat mai bine centralizat rămăseseră cu totul insuficiente. În ce privește societatea rusă, care începe să se deschidă timid spre influențele europene, ea e divizată în două clase, nobilimea și țăranimea, burghezia - negustorii - în curs de formare fiind încă foarte puțin numeroasă. Nobilii, a căror bogăție e de natură funciară, sunt obligați să-I slujească pe țar ca funcționari (mai ales, boierii) sau ca

militari; în schimb, ei se bucură de drepturi foarte importante pe seama țaranilor lor, legați de glie, lipsiți de majoritatea drepturilor civile, copleșiți de corvezi.

Petru își propune un dublu scop: transformarea internă a Rusiei și deschiderea ei spre Baltica și Marea Neagră. Și o face cu o inteligență, o încăpățânare și o cruzime ieșite din comun. În 1696, pune stăpânire, nu fără greutate, pe Marea de Azov, pe care o ia de la turci. În urma unei lungi călătorii în Europa Centrală și Occidentală, hotărăște să profite de tinerețea lui Carol XII ca să pună mâna pe provinciile baltice. Nu reușește s-o facă decât în urma unui lung război, dar, în 1703, începe edificarea noii sale capitale, Sankt-Petersburg, în mlaștinile estuarului Nevei; în 1720, orașul e deja un port activ, fereastră a Rusiei spre Baltica.

Cu începere din 1698, Petru emite o serie de ucazuri care au în vedere transformarea profundă a țării; ca să o scoată din stagnare, se inspiră din modele occidentale. Propunându-și „să îmbrace în oameni turma sa de vite”, interzice bărbaților să poarte barbă și păr lung, obligă femeile nobile să renunțe la izolare, își dă silința să ridice nivelul de instruire și dispune traducerea în limba rusă a unor cărți de știință din cultura europeană. Continuând politica lui Aleksei, leagă și mai strâns nobilimea de serviciul administrației sau de armată, tolerând, în schimb, ca șerbia să ia proporții și să se adâncească. Inspirându-se, în același timp, din absolutismul bizantin și francez, ca și din experiențele practice suedeză și prusacă, reorganizează aparatul de stat, îmbunătățește sistemul de impozite, împarte Rusia în opt, apoi în douăsprezece gubernii - circumscripții militare și fiscale - și creează o birocrație omniprezentă, chemată să cuprindă întreaga societate. Pentru a controla Biserica, îl înlocuiește pe patriarhul Moscovei cu Sfântul Sinod, colegiu de prelați, în cadrul căruia este el însuși este reprezentat de un funcționar laic, procurorul general. Din punct de vedere economic, dezvoltă, printr-o reglementare de tip colbertist, industriile necesare nevoilor unei armate moderne, care, la sfârșitul domniei sale, va număra 20 000 de oameni.

Toate aceste reforme întreprinse cu o mână de fier, multe dintre ele lovindu-se de sentimentul național și religios al rușilor, foarte legați de tradițiile lor, suscită curând numeroase rezistențe și alimentează opoziția dintre adepții occidentalizării și slavofili. Când moare, în 1725, Petru cel Mare lasă moștenire un stat puternic și deschis către Europa, dar transformarea economiei și a societății rusești pe care se strădui se s-o ducă la bun sfârșit abia începuse.

În urma eforturilor Rusiei (crearea unei cavalerii, a primelor regimente de artilerie, a sistemului de recrutare regulată: din 1702, fiecare 50 de case erau obligate să dea câte un recrutar), a unei flote militare maritime și a voinței de fier a țarului Petru I, Suedia a fost nevoită, prin *Tratatul de la Nystadt* (1721), să le cedeze tot bazinul răsăritean al Mării Baltice: Livonia cu portul Riga, Estonia cu Revel, toate teritoriile din Golful Finic și o parte din Finlanda sudică, cu orașul Vâborg.

Drept recompensă, în același an (1721), **Senatul îi oferă țarului titlul de împărat, iar Rusia devine oficial imperiu.**

În vederea ieșirii la Marea Neagră, Petru I, în 1711, reia campania împotriva turcilor, după ce în prealabil iscălește un tratat cu domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, la Luțk, și primește asigurări din partea lui

Constantin Brâncoveanu și a unor căpetenii balcanice, că vor sprijini acest război.

Dacă Petru cel Mare a reperat o strălucită victorie la Poltava, în 1709, asupra temerarului Carol al XII-lea, care s-a hazardat spre adâncurile Rusiei, mizând că hatmanul Mazeppa îi va oferi oameni și alimente cu multă larghetate, la Stănilești rolurile s-au inversat, armata rusă necunoscând suficient terenul, potentialul militar turco-tătar, concret cine se va răscula și cu ce forțe îl va sprijini s-a trezit înconjurat și cu putine șanse de a scăpa.

Prin înfrângerea de la Stănilești (1711), Rusia înapoia otomanilor fortăreața Azov, cu împrejurimile, demola o serie de forturi construite, nu se mai amesteca în problemele statului polonez ca și în viața cazacilor care mai erau sub jurisdicția poloneză, iar regele Suediei și ostașii săi, luați sub protecția Porții, prin teritoriile rusești se întorceau în patrie. Ca ultimă clauză, armata rusă urma să se întoarcă în patrie pe drumul cel mai scurt. Vicecancelarul statului rus Șafirov, a plecat ca zălog la Constantinopol, ca otomanii să aibă siguranța că tratatul iscălit va fi respectat.

Linia diplomatiei ruse era nici o acțiune împotriva otomanilor, până la terminarea cu succes a războiului cu Suedia. Pe această linie, se ajunge la tratatul de amicitie de la Constantinopol (1720), ruso-turc, ca urmare a unor relații de bună vecinătate între cele două state. Tratatul făcea referiri la cazaci, la zona Azovului, la regiunile marginase ale teritoriilor poloneze, la Moldova, la Crimeea, la Calmuci etc., cele două state angajându-se să se respecte reciproc în zonele considerate vulnerabile.

Concomitent cu războiul dus împotriva Suediei, Rusia recruta numeroși specialiști cu ocazia călătoriilor țarului în străinătate, mai ales din Olanda și Anglia, ca și folosirea prizonierilor suedezi la tehnica oțelului și a minereului de fier, unde aceasta avea tradiție. Astfel, Rusia își dezvoltă industria grea, cea de armament și a construcțiilor navale. La șantierele navale al Amiralității, din noul oraș Petersburg, lucrau 10.000 de muncitori.

În regiunea Uralului se construiesc primele întreprinderi mari pentru a acoperi necesitățile statului privind producția metalurgică. În 1750, Rusia va dispune de peste 100 de întreprinderi metalurgice, exportând mai ales fontă și fier, concurând deci Suedia.

Crearea Petersburgului și deschiderea acestuia la traficul internațional, concomitent cu drumul Volgăi și al Mării Caspice, ca și penetrația atât spre Marea Neagră cât și a drumului spre Pacific au dat un nou impuls comerțului rusesc. Astfel că, paralel cu Arhanghelskul, care absorbea în continuare, mai ales în timpul verii, prin Marea Albă, o parte din comerțul cu Olanda și Anglia, prin ieșirea la Marea Baltică, se deschideau noi și importante perspective.

Numai în perioada 1700-1725, au apărut peste 200 de manufacturi noi, producția textilă fiind cea de-a doua ramură ce căpăta o mare dezvoltare. Concomitent cu manufacturile ce aparțineau statului, s-au înființat manufacturi și de către negustori, meșteșugari sau chiar de țărani obrocari îmbogățiti. Apar și nobili care înființează manufacturi. Ei puteau concura cu succes pe ceilalți, deoarece șerbii lor le ofereau mână de lucru gratuită, iar domeniile le furnizau materiile prime necesare.

Petru cel Mare a căutat prin toate mijloacele să încurajeze și să protejeze industria, elaborându-se un tarif vamal protecționist, care a intrat în vigoare din 1724.

Toate aceste realizări s-au datorat în cea mai mare măsură voinței și perseverenței lui Petru I. Totuși, acest om de geniu, care reușise să transforme Rusia, s-o modernizeze, s-o încadreze între marile puteri europene, era incapabil să-și domine pasiunile și să procedeze cu opera sa de regenerare ca un tăietor de lemne din pădure, care taie totul din rădăcină. În acest scop, și-a subordonat nobilimea turbulentă, obligând-o să ocupe funcții în armată și în administrație. Tarul a egalizat, printr-un decret, proprietatea condiționată cu cea boierească de votcină, iar nobilimea, prin Decretul (Ucazul) din 1722, a fost ierarhizată în 14 trepte. Încă din 1714, printr-un ucaz, privind moștenitorul unic, nobilii erau obligați să ocupe funcții în armată și în aparatul administrativ; altfel, practic, nu mai aveau din ce să se întretină, deoarece un singur copil avea dreptul să moștenească averea părinților, indiferent de mărimea ei.

Desigur, domnia deosebit de tumultuoasă și în același timp autoritară, a lui Petru I n-a fost scutită de seisme sociale. Astfel, la finele secolului al XVII -lea, a izbucnit răscoala din Siberia, apoi cea din zona Astrahanului (1705-1706), a cazacilor și a țăranilor de sub conducerea lui Kondrati Bulavin (1707-1708).

În primul rând, țarul și-a axat privirile spre armată, înființând o școală de tragere (1699), una de artilerie (1701), o academie navală, o școală de medicină, o școală militară de geniu, școli în fiecare gubernie pentru fiii de nobili care se pregăteau să intre în serviciul statului, 50 de școli eparhiale bisericești etc.

Învățământul creat de Petru I, având un caracter practic, de utilitate, a permis multor tineri proveniți din rândurile orășenimii și ale satelor să beneficieze de acesta, alături de nobili.

S-au deschis tipografiile (4 numai la Petersburg), încep să se publice cărți, manuale, hărți, iar din 1703 se editează primul ziar din Rusia, la Petersburg, denumit "*Vedomosti*" (Informația). În 1702 a fost înființat primul teatru public, în 1718 primul muzeu, iar din 1725 a început să funcționeze Academia de Științe, cu 3 secții matematică, fizică, științe umanistice.

Astfel, reformele înfăptuite de Petru I au fost, prin efecte, progresiste, dând un puternic imbold întregii societăți ruse.

Istoricul rus V.O. Kliucevski a caracterizat perioada de la moartea țarului Petru cel Mare (1725) și până la urcarea pe tron a Ecaterinei a II-a (1762) "epoca loviturilor de palat, unde, în decurs de 37 de ani, s-au schimbat 7 monarhi - dintre care 2 au fost asasinati". În acest context, nu întâmplător Al.I. Herzen nota: "Miniștrii și generalii care sunt astăzi la putere, a doua zi puteau fi văzuți, fie duși la locul de execuție, fie în fiare, îndreptându-se spre Siberia".

Se cuvine de făcut precizarea că Petru cel Mare, neavând moștenitori (fiul său Alexei a fost condamnat la moarte și executat în 1718, acuzat de trădare de patrie), a emis o lege care dădea dreptul fiecărui suveran să-și desemneze urmașul - lucru de care au profitat nobilii.

De altfel, garda imperială - formată din nobili (regimentele Semeonovsk și Preobrajensk, la care în 1731 s-au adăugat încă două, garda călare și Ismailovsk) - era atotputernică și nici un suveran nu se putea menține, dacă nu era agreat de aceste unități de elită ce staționau în capitală, în jurul Palatului imperial. Încât, la presiunile nobilimii, suveranii au renunțat la legea moștenitorului unic, s-a înființat o școală militară

specială pentru fiii de nobili (pe timpul lui Petru cel Mare, fiecare făcea un stagiul la trupă), nobilii obțineau dreptul exclusiv de a stăpâni pământul și iobagii respectivi (1746), de a vinde țărani fără pământ (1747), de a-i deporta în Siberia pe cei recalcitranți (1760) etc.

Totuși, în ciuda unor urmași slabi la tronul Rusiei și a deselor lovituri de palat, datorită amestecului nobililor - care își vedeau știrbite interesele din cauza puterii centrale autoritare, teritoriile țariste au crescut, Rusia fiind implicată în numeroase războaie, atât împotriva Imperiului Otoman (1736-1739), cât și în Europa Centrală, astfel că trupele lor, în timpul războiului de 7 ani (1756-1763), au pătruns în Berlin (1760).

Această acțiune ia proporții în timpul lungii domnii a Ecaterinei a II-a (1762-1796), care urmărea, în primul rând, realipirea teritoriilor ucrainene și bielorusse, aflate încă sub jurisdicție poloneză, iar spre sud, toate teritoriile - inclusiv Crimeea, care mai era încă detinută de tătari (până în 1783) - în calitate de vasali ai Porții otomane.

Anterior, după cum s-a mai arătat, după un șir de cinci țari sau țarine în șaisprezece ani (1725-1741), Elisabeta, fiica lui Petru cel Mare și a Ecaterinei I, devine țarină în 1741; moare în 1762. Este foarte șireată și legată de religia ortodoxă, a primit o educație franceză; domnia ei este marcată în aceeași măsură de pătrunderea masivă a influenței culturale franceze în rândul elitelor și de o reacție națională rusă. În perioada cât a stat pe tronul Rusiei, industria cunoaște un avânt remarcabil; se dezvoltă mai ales industria minieră și cea metalurgică în Ural. Acest avânt are loc în folosul nobilimii, unica proprietară a pământului; datorită monopolurilor acordate de suveran, nobilii deschid și exploatează mine și manufacturi în care folosesc ca mână de lucru țărani șerbi. De altfel, obligația fiecărui țaran de a avea un stăpân ducea la consolidarea șerbi ei.

La moartea Elisabetei, urmașul ei desemnat este un principe german, Petru de Holstein, nepot al lui Petru cel Mare și al Ecaterinei I, care va deveni Petru III. Dar, după numai câteva luni, soția sa, Sophia de Anhalt, care își câștigase popularitatea învățând rusa și convertindu-se la religia ortodoxă, îl obligă pe Petru III să abdice (înainte de a dispune să fie executat) și se proclamă țarină sub numele de **Ecaterina II (1762)**.

Inteligentă, sânguincioasă și autoritară, Ecaterina II își asumă în întregime conducerea treburilor statului, rară să se lase dominată de favoriții ei succesivi. Foarte ascunsă și vicleană, își asigură notorietatea europeană întreținând excelente relații cu filozofii francezi, mai ales Diderot, care o celebrează ca pe *Semiramida Nordului și model de rege-filozof*.

Ea apare într-adevăr ca un suveran luminat: favorizează învățământul, dovedește toleranță religioasă, dispunând încetarea persecuțiilor împotriva credincioșilor de rit vechi (raskolnici), îi primește pe iezuiții alungați din țările catolice și acordă libertate religioasă musulmanilor din țările cucerite de la turci. Atașamentul pentru Lumini, ca și liberalismul ei sunt mai ales de fațadă. Pentru ea - ca și pentru Frederic II -, nu au importanță decât rațiunea de stat și misiunea pe care și-a asumat-o: să continue opera lui Petru cel Mare de deschidere a Rusiei spre vest și spre sud și de desăvârșire a edificării unei monarhii autocratice și birocratice, sprijinită pe nobilimea posesoare de pământ.

Din această perspectivă, două reforme sunt deosebit de importante. **Reforma administrativă din 1775** sporește numărul guberniilor de la 12

la 50, subordonând riguros nobilimea, care deține diversele puteri locale, **guvernatorilor, numiți de suveran** și care depind doar de el. **Reforma socială, din 1785**, definește statutul legal al nobilimii, codificând toate privilegiile care-i fuseseră acordate anterior. În schimb, țarina refuză limitarea drepturilor proprietarilor asupra șerbilor lor, agravând situația acestora din urmă, care pot fi din acel moment vânduți și cumpărați; mai mult, ea extinde șerbia în regiunile din sudul Rusiei, unde nu există încă. În ce privește dezvoltarea industriei, aceasta are loc în avantajul din ce în ce mai evident al nobilimii. Politica dusă față de țărani provoacă numeroase răscoale, dintre care cel mai grav moment este războiul țărănesc condus de Emelian Pugaciov (1773-1775).

La sfârșitul domniei, Ecaterina cea Mare încheiase reunirea pământurilor rusești, făcând din imperiul ei, mai populat și mai vast, o mare putere europeană.

Deci, spre sfârșitul domniei Ecaterinei a II-a, toată Ucraina revenise Rusiei țariste, hotatul Imperiului ajungând la Nistru, în 1792, prin pacea de la Iași. De asemenea, problema ieșirii la Marea Neagră a fost rezolvată, mai târziu, încă prin *Tratatul de la Kuciuk Kainargi* (1774) - tratat care prevedea clauze importante și pentru Principatele Române, ca și a Hanatului Crimeii care, din 1783, devenise gubernia rusă Taurida.

Dar paralel cu teritoriile rusești și necesități obiective, în speță ieșirea la Marea Neagră, Rusia, încă din 1783, trece sub administrație proprie, Georgia Răsăriteană, se infiltrează în Asia centrală și în Extremul Orient, și participă la cele trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793, 1795), alături de Austria și Prusia.

Evident, în expansiunea sa, Rusia s-a folosit cu ingeniozitate de rivalitatea manifestă a marilor puteri, ca și de amestecul tot mai evident al acestora în afacerile Imperiului Otoman. De altfel, după expresia lui Jacques Droz, „*diplomatia europeană privea indiferentă la asemenea grave evenimente*”. Același autor scuză diplomația engleză, care - în secolul al XVIII-lea - nu previzionase încă influența ce-ar fi putut-o exercita Rusia la Constantinopol, considerând Imperiul țarului doar ca pe un client comercial ce nu trebuie iritat.

Încă din 1737, englezii încheiaseră un tratat comercial cu rușii, sperând ca cu propriile vase să se facă un comerț avantajos cu rușii, navele lor circulând sub pavilion... rusesc! Aceasta-i rațiunea că, atunci când flota rusă a ieșit din Baltică în Mediterană - în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 - a primit concursul Amiralității britanice, atrăgând totodată atenția Franței că un eventual „atac asupra flotei ruse, ar însemna un atac împotriva Angliei”.

Ecaterina a II-a a acordat o atenție deosebită propagandei politice peste hotare. De asemenea, a corespondat cu Voltaire, Diderot, Grimm și alți reprezentanți ai Iluminismului. Iar în călătoriile pe care le efectua în Rusia, mai ales în noile regiuni încorporate, cum erau Crimeea, Caucazul etc., invita capete încoronate, cum a fost împăratul Iosif al II-lea, diferiți ambasadori cu care, între distracții și banchete, se rezolvau și probleme de politică internațională.

Profitând de noile teritorii care au fost încorporate la Imperiul rus, în scopul atragerii nobilimii, aceștia au primit suprafete întinse de pământ. Statisticile relevă că, în decursul perioadei 1742-1796, la Imperiul rus s-au adăugat 7.000.000 suflete, statul ajungând la o populație de 20 milioane;

deci, prin anexiuni, populația a crescut cu 1/3 numai în 50 de ani. Afară de populația băștinașă, țarismul a atras mulți balcanici creștini, dar și din restul Europei (mai ales germani), care au populat sudul Rusiei, zona Volgăi, fostul Hanat al Crimeii.

Alături de nobilime, care în 1785 a obținut „*Charta privilegiilor*” (serviciul de stat nu mai era obligatoriu, nu puteau fi supuși la pedepse corporale etc.) și burghezia rusă, în formare, a profitat de puterea autocrată a țarilor, care i-a acordat numeroase privilegii, prin tarife vamale protecționiste a ferit-o de concurență străină, i-a asigurat piața internă și a ajutat-o prin forță armată- să-și asigure o bună piață de desfacere în Orient (Asia Centrală, Extremul Orient, Transcaucazia).

Cu toate succesele reputate în domeniul politicii externe, domnia Ecaterinei II- a fost zguduită de puternicul război țărănesc de sub conducerea lui Emilian Pugaciov (1773-1775), unde nucleul forței militare l-au jucat cazacii din Urali și cei din zona Donului. La Orenburg, Tatiscevo, Kazan, Țarîtn, Pugaciov a ținut în frâu și chiar a distrus unități de elită ale armatei țariste, încât Rusia a fost nevoită să încheie pacea de la Kuciuk Kainargi (1774), victorioasă pentru Rusia, spre a aduce forțe în vederea reprimării răscoalei

Cu ocazia acestui război țărănesc, guvernul și-a dat seama că aparatul administrativ trebuie consolidat, teritoriul împărțindu-se în 50 de gubernii; acestea în județe, iar orașele - ca organe aparte.

Desigur, cu o suprafață de 913.000 km² și o populație ce depășea 20 milioane, declanșarea Revoluției din Franța (1789) deschidea noi șanse pentru țarism.

XII. Material documentar referitor la Revoluția franceză

I. Despre monarhia absolută franceză. Vechiul regim și cauzele Revoluției

Veacuri de-a rândul, Coroana a fost pentru francezi o cheazășie o unității naționale și un instrument de progres. Triumful monarhiei absolute în Franța a coincis cu epoca supremației ei în Europa. Cauza dinastiei s-a identificat cu cauza națiunii. Poporul a acceptat absolutismul și a fost mândru de regele său. Patriotismul nu era decât expresia lealismului: *une foi, une loi, un roi*. După domnia lui Ludovic al XIV-lea, nici o instituție, nici o categorie socială nu mai era în stare să reziste regelui. Stările generale n-au mai fost convocate din 1614. Parlamentul, care avea o vagă putere de control asupra activității guvernului, putea fi silit să înregistreze edictele în ședințe regale, și nu o dată a fost vorba de desființarea lor (Parlamentul nu era un corp reprezentativ și legislativ, ci o instituție judiciară, principalul corp de justiție al vechiului regim francez. Existau treisprezece parlamente, dintre care, cel din Paris a jucat un rol politic important, mai ales în sec. al XVIII-lea).

Regele era legislator suveran, comandant suprem al armatei și stăpân absolut al tuturor veniturilor statului. Domnitor într-o țară unificată de 25 de milioane de locuitori, regele Franței pare un adevărat „împărat”, nu numai în regatul său, ci în întreaga Europă occidentală.

În realitate, urmașii lui Ludovic al XIV-lea nu mai comandau nici autorității lor imediat. Instituția monarhică, așa cum a fost organizată de

Richelieu și de Ludovic al XIV-lea, implica o concentrare a afacerilor care întrecea puterile fizice ale unui om, oricât de excepțional ar fi fost. Cu tot autoritarismul său, Ludovic al XIV-lea a trebuit să recurgă la ajutorul birourilor și al comișilor. Pe măsură ce monarhia se centralizează, secretarii de stat devin mai influenți și birourile mai independente. Cum înmulțirea neconținută a afacerilor nu mai permite regelui să-și dea avizul asupra tuturor chestiunilor, ele sunt rezolvate de birouri. Astfel se constituie o puternică birocrăție care acaparează toate afacerile statului. Centrul puterii trece din mâinile regelui, în mâinile consiliilor regale și dacă, cu toate acestea, Ludovic al XIV-lea și-a păstrat pînă la sfârșit autoritatea, e că el a rămas stapîn pe alegerea miniștrilor săi și a știut să le coordoneze activitatea. Succesorii săi pierd și acest privilegiu. Coteriile de la curte sau intrigile favoritelor decid în alegerea miniștrilor, fără a lua în considerație capacitatea și competența lor. Miniștrii pierd orice stabilitate. La sfârșitul vechiului regim, Franța a avut 19 controlori generali (miniștri de finanțe) în 25 de ani.

În absența inițiativei regale, primul ministru ar fi putut, ca în Anglia, să coordoneze activitatea colegilor săi. Dar Ludovic al XV-lea desființează acest post și prin aceasta agravează anarhia ministerială, fiecare ministru își are politica sa, fiecare vrea să inoveze, fiecare procedează după bunul său plac, fără să țină seamă de programul și de activitatea colegilor săi. Ministrul marinei, Sartine, angajează în 1780 cheltuieli de milioane fără știrea și aprobarea colegului său de la finanțe. Rezultatul e haos, arbitrar. În toată Franța nu-i decât un strigăt contra „despotismului ministerial”.

În administrația provincială, aceeași evoluție. Reprezentanți și organe ale puterilor centrale, intendenții nu erau la început decît niște simpli anchetatori. Ei n-aveau birouri și administrau prin subdelegați. Dar la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, competența lor s-a lărgit considerabil. Distanța de la centru și dificultățile comunicațiilor le lasă o largă inițiativă pe care o folosesc pentru a se face aproape independenți. Treptat-treptat, ei se ocupă de totul, intervin pretutindeni, repartizează impozitele, supraveghează corporațiile industriale și asumă tutela comunelor rurale, - într-un cuvînt, acaparează un număr așa de mare de chestiuni, încît nu le mai pot rezolva fără avizul subordonaților lor, adică al birourilor, care iau în provincie o dezvoltare tot așa de mare ca și la centru. Din precedente acumulate, intendența își creează tradiția și regulile ei. Franța ajunge astfel să fie guvernată de treizeci de intendenți, care în ochii supușilor reprezentau statul și regimul monarhic.

Evoluția aceasta a fost cu atît mai rapidă și mai completă, cu cît autoritatea cotropitoare a intendenților n-a fost îngrădită de nici o putere locală. Elemente pentru o autonomie provincială au existat, dar ele au fost înăbușite. Franța s-a alcătuit din provincii cu origine, populație, tradiție și economie diverse, cu un patriotism local. Dar evoluția istorică a statului francez a nivelat aceste diferențe și a modelat viața provincială, după viața capitalei. Organele vieții provinciale, stările, au fost desființate, cu excepția unora dintre provinciile periferice sau recent anexate. La fel s-a întîmplat cu instituțiile municipale. Atîta vreme cît orașele au avut de luptat cu feudalitatea, regele le-a susținut. El le-a înzestrat cu libertăți și le-a încurajat efortul spre autonomie. Dar cînd feudalitatea a încetat de a mai fi primejdioasă, Coroana n-a mai lăsat orașelor decît o umbră de autonomie. Funcțiile municipiilor au fost scoase la mezințocmai ca celelalte funcții ale statului, constituțiile municipale modificate, gestiunea financiară pusă sub controlul intendentului.

Încercarea de a asocia poporul la opera de guvernământ, creând adunări provinciale care să repartizeze și să perceapă impozitele, să execute lucrările publice și să exprime dorințele provinciei, venea prea târziu și a fost prea limitată pentru a mai putea transforma Franța, pe cale pașnică, într-o monarhie constituțională. Necker a instituit, în 1778, două adunări provinciale, în Berry și Haute-Guyenne, și reforma a fost extinsă, în 1787, asupra tuturor provinciilor în care nu existau stări provinciale. Dar Parlamentul a răsculat poporul și a împiedicat constituirea adunărilor. Reforma era impopulară, fiindcă venea de sus. Înseși binefacerile regelui deveniseră suspecte și de aceea proiectul, izvorât din intențiile cele mai bune, n-a fost decât un prilej de teribile umiliri pentru Coroană.

Întreaga Franță a ajuns, astfel, sub stăpânirea unei birocrății cu competența nelimitată. În comparație cu administrația altor țări, birocrăția franceză a fost luminată și progresistă. Unii din conducătorii ei, pătrunși de spiritul umanitar și științific al secolului, au contribuit din toate puterile la ridicarea nivelului de cultură și de bunăstare a populației. Din mijlocul intendenților s-au ridicat toți miniștrii de finanțe din secolul al XVIII-lea și o seamă de economiști de valoare, ca d'Aguesseau, Dupont de Nemours și, cel mai ilustru dintre toți, Turgot.

Cu toate acestea, viciile sistemului au fost enorme și grave. Acțiunea cotropitoare a statului a înăbușit inițiativa particulară și a împiedicat asociația spontană. Astfel s-a înrădăcinat obiceiul de-a aștepta totul de la stat, și urmarea a fost că statul a fost făcut responsabil de toate relele de care suferea societatea. Mai ales, în perioade de criză, când nemulțumirile izbucneau în revolte, birocrăția s-a dovedit incapabilă de-a face față situației. Mecanismul ei, îngreuiat de numărul excesiv al funcționarilor, creați prin sistemul venalității, nu s-a putut adapta cu destulă ușurință și energie la greutățile cu care avea să lupte.

De aceste defecte suferea îndeosebi organizarea justiției. Coexistența, pe lângă justiția regală, a unor justiții senioriale, eclesiastice și municipale, numărul excesiv al gradelor de jurisdicție, multiplicitatea neînchipuită a tribunalelor, imprecizia sferei lor de competență, repartitia inegală a jurisdicțiilor inferioare, complicația procedurii, durata indefinită a proceselor și „tâlhăria” oamenilor justiției, au făcut din această instituție cel mai odios mijloc de opresiune al vechiului regim. „Administrația justiției, scria Arthur Young, era infam de parțială și de coruptă ... în aproape toate cauzele decidea interesul, și vai de cel ce n-avea, pentru a-și câștiga bunăvoința judecătorilor, o femeie frumoasă sau altceva”. Procedura penală, barbară și arhaică, era odioasă îndeosebi prin regimul de favoare aplicat privilegiaților: caietul stării a treia de la Rochelle cere egalitatea pedepsei capitale, indignat că omul de rând era spânzurat, iar nobilul decapitat. Dreptul de suveran judecător al regelui nu mai servește decât pentru a adăuga la viciile magistraturii inconvenientele arbitrariului regal. Regele poate cita pe oricine înaintea unei comisii extraordinare și poate condamna la închisoare pe oricine și fără judecată prin așa-numite *lettres de cachet*.

Nicăieri însă arbitrariul, neprevăderea și incoerența guvernului regal n-apar mai limpede decât în istoria finanțelor. Regele considera țara ca domeniul său propriu, de administrarea căreia n-avea să dea nimănui socoteală, și, ca orice mare senior, el cheltuia fără să numere. Potrivit unei declarații a contelui d'Artois, regele n-avea să-și potrivească cheltuielile după veniturile sale, ci veniturile după cheltuielile sale. De aceea, cu toată prosperitatea neconținută a economiei franceze în sec. al XVIII-lea, guvernul nu mai găsește, nici în timp de pace, mijloacele de existență și e silit, din ce în ce mai des, să facă apel la împrumut și să uzeze de expediente ca vânzări de slujbe, anticipații, alienări de

domenii, consolidări forțate și reduceri de rente. La sfârșitul vechiului regim, toate expediențele au fost epuizate. Falimentul general era pe buzele tuturor, dar, de teama unui război civil, nici un ministru nu îndrăznea să-l propună. Rămânea remediul, preconizat deja de Vauban în *La dîme royale*, încercat de Necker și de Calonne, dar totdeauna ocolit de privilegiați: repartizarea impozitelor asupra tuturor cetățenilor. Refuzând în 1788, sub presiunea opiniei publice, înregistrarea unor noi impozite și împrumuturi, Parlamentul a silit Monarhia să convoace stările generale. Starea a treia, pătrunsă de adevărul cuvintelor lui Mirabeau că „deficitul e tezaurul națiunii”, s-a folosit de strâmtoarea financiară a Monarhiei pentru a lua garanții contra despotismului și pentru a obține o constituție națională.

În rezumat, regele, absolut și inviolabil în teorie, a pierdut direcția și controlul administrației publice. Puterea a trecut în mâna secretarilor de stat, dominați și ei de coteriile de la curte, și în mâna intendenților, demoralizați sau atinși de spiritul de libertate. Regele a încetat de a mai fi un factor de progres înăuntru, un instrument de glorie în afară.

Domnia lui Ludovic al XV-lea și a lui Ludovic al XVI-lea n-au fost decât un șir neîntrerupt de greșeli și de umiliri. Și totuși, prin forța tradiției, prestigiul regelui e încă imens. Pentru marea majoritate a poporului francez, regele e încă șeful apărării naționale, paznicul liniștii dinăuntru, protegitorul natural al celor năpăstuiți. Nimeni nu-și închipuia că o țară mare ca Franța ar putea trăi ca republică. Caietele, care exprimă mai fidel sentimentele țării în preajma revoluției, nu conțin nici o critică la adresa regelui. Nici un țaran, nici un muncitor nu se gândește să-i atribuie relele de care suferă sau să-l facă răspunzător de abuzurile agenților săi. Credința universal răspîndită e că răul vine de la anturajul regelui și că toate abuzurile ar fi îndreptate dacă ele ar ajunge la urechile regelui: *Ah, si le roi le savait!*

Pătura cultă a societății nu era mai puțin monarhistă. Dar ea visa o monarhie organizată și *rațională*, respectând „drepturile omului” și guvernînd după legi.

Așadar, instituția monarhică nu mai păstrează decât aparențele puterii și strălucirii de odinioară. Forțele care susțineau clădirea impozantă a vechiului regim, puterea militară și disciplina socială, erau ruinate la bază. În fața națiunii, unanim pătrunsă de necesitatea unei reorganizări a statului, regele nu va putea opune, în momentul crizei hotărâtoare, decât o voință șovăielnică și o totală lipsă de înțelegere a situației. Iar aceia care ar fi avut interesul și dorința să apere monarhia au fost dezarmați de mai înainte prin politica tradițională care i-a scos din viața publică. Înlăturînd orice rezistență și orice opoziție, Monarhia franceză a distrus ea însăși forțele pe care s-ar fi putut sprijini în momentul crizei supreme.

O subversiune tot așa de radicală s-a produs în raporturile de avere, de influență și de cultură a diferitelor clase, fără ca o schimbare corespondentă să se fi săvârșit în constituția politică a țării. Cele două ordine privilegiate, clerul și nobilimea, păstrează, din punct de vedere juridic, o situație preeminentă, deși de mai bine de un secol au pierdut direcția activității economice și intelectuale a națiunii.

Primul ordin al societății și cel mai bine organizat, clerul, a fost principalul susținător al monarhiei absolute. Principiile de bază ale monarhiei și ale bisericii erau aceleași. Soarta lor era indisolubil legată. Veacuri de-a rîndul, clerul catolic a susținut năzuințele poporului francez spre cultură, unitate și putere, i-a comunicat idealul său de disciplină și de autoritate, l-a format după

tradiția romană. Biserica i-a protejat adolescența și i-a călăuzit primii pași ai maturității. Iar când, din anarhia feudală, s-a ridicat monarhia modernă, biserica a dat regilor Franței, prin ungerea din catedrala de la Reims, consacrarea religioasă și i-a proclamat reprezentanți ai autorității divine pe pământ. În schimb, monarhia a confirmat situația privilegiată a clerului. Catolicismul era singura religie recunoscută de lege. Clerul era singurul ordin înzestrat cu instituții autonome. El dispunea de jurisdicții particulare și era reprezentat pe lângă suveran de o instituție autonomă, „adunarea generală a clerului”. El ținea registrele stării civile și posedea monopolul învățământului public.

Tot așa de puternic era clerul prin bogăția lui. Compus din circa 130.000 de membri (70.000 de preoți și vicari, 60.000 de călugări și călugărițe), clerul posedă o avere imobilă de 4 miliarde livre (livra avea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, valoarea intrinsecă a unui franc aur, dar puterea ei de cumpărare era de două sau de trei ori mai mare), aducând un venit anual de 80-100 de milioane livre, la care se adaugă 120 milioane livre, provenind din dijme - un venit egal cu jumătate din bugetul statului. Aceste bogății erau cu atât mai invidiate, cu cât erau privilegiate. Clerul era scutit de impozite și nu contribuia la sarcinile publice decât cu o parte infimă în raport cu veniturile sale: 5-6 milioane consimțite voluntar și acoperite prin împrumuturi ale căror interese le plătea, în mare parte, regele, adică tot statul.

Repartiția acestor bogății a constituit un adevărat obiect de scandal. Câtă vreme episcopii dispun, în medie, de un venit anual de 100.000 livre, unii de 200, 300.000, și chiar de 800.000 livre, imensa majoritate a preoților de la țară sunt reduși la „congrua” de 700 livre pe an pentru preoți și 350 pentru vicarii lor. Preoții de la țară formau un adevărat proletariat ecleziastic, animat pe de o parte de puternice resentimente contra clerului înalt, de care se vede exploatat și disprețuit, iar, pe de alta, de o vie simpatie pentru poporul de jos cu care se simțea solidar. „Interesul poporului și al preoților este inseparabil, declara, în 1788, clerul din Dauphine. Dacă poporul scapă de opresiune, preoții se vor ridica și ei din starea de degradare în care i-a aruncat clerul înalt”. Astfel, o prăpastie s-a săpat între clerul de sus și clerul de jos, și antagonismul care-i desparte va permite, în 17 iunie 1789, transformarea stărilor generale în Adunare națională.

Cu tot progresul spiritului „filosofic”, laic, clerul rămâne tot așa de intolerant, ca în secolul precedent. El refuză să recunoască protestanților existența legală și continuă, până la revoluție, să ceară închiderea templelor, dizolvarea adunărilor protestante și arestarea pastorilor. Dar legile contra ereticilor au devenit inaplicabile și biserica însăși e silită s-o recunoască și să ceară o altă legislație mai „puțin severă, dar mai riguros aplicată”. Cauza intoleranței e definitiv pierdută, către 1770 ultimii protestanți condamnați la galere sunt puși în libertate, iar în 1787, regele acordă protestanților starea civilă și drepturile cetățenești.

Clerul rămâne strâns legat de vechiul regim. Dacă unii prelați „liberali” și „naționali” visează o monarhie temporală e că miniștrii reformatori ca Turgot i-au amenințat privilegiile. Contra împietărilor „despotismului luminat”, clerul înțelege să rămână primul ordin al țării și să-și conserve intacte privilegiile, și de aceea ar fi făcut bloc contra revoluției, dacă clerul de jos, din primele zile ale revoluției, n-ar fi făcut cauză comună cu starea a treia, din resentiment pentru clerul înalt, frivol, egoist și asupritor.

În termenii actelor oficiale, nobilimea forma „al doilea ordin”, „brațul drept” și „cel mai puternic sprijin al Coroanei”. În realitate, nobilimea nu era

decît o masă inorganică și amorfă, fără cadre bine definite și fără conștiința unor interese colective. Nașterea încetase, de la sfîrșitul evului mediu, de a mai constitui baza esențială a nobilimii. Vechea nobilime militară, nobilimea de rasă, a dispărut în mare parte. Locul ei l-a luat nobilimea nouă, în mare parte de origine parlamentară. În afară de dreptul regelui de a acorda sau de a vinde scrisori de noblețe, 4000 de funcții administrative, judiciare și financiare, confereau calitatea de nobil. Venalitatea funcțiilor și prețul relativ mic al diplomelor de noblețe permiteau oricărui îmbogățit să pătrundă în mijlocul nobilimii, și în adevăr, de la sfîrșitul evului mediu, ascensiunea clasei de mijloc către nobilime a fost neîntreruptă.

Talleyrand a distins șapte sau opt nobilimi: o nobilime militară și una administrativă (*noblesse d'epee et noblesse de robe*); o nobilime de curte și una de provincie, o nobilime veche și una nouă, o nobilime mare și una mică. În realitate, diviziunea nobilimii era și mai mare. Taine evaluează numărul privilegiaților la 270.000, dintre care 140.000 în nobilime, iar 130.000 în cler. În mijlocul acestor privilegiați, cele 4000 de familii (circa 20.000 persoane) prezentate regelui, adică admise la curte, formează o categorie aparte, o aristocrație în mijlocul unei aristocrații. Membrii ei posedă domeniile cele mai întinse și se bucură de favorurile cele mai mari. Toate funcțiile importante și lucrative sunt pentru ei. Toate sinecurile, laice sau ecleziastice, sunt pentru ei sau pentru ai lor. Ei consumă jumătate din bugetul bisericii și a șasea parte din bugetul statului.

La fel cu beneficiile laice, Curtea și Administrația sunt pline de posturi considerate oficial ca sinecure: demnități de Curte, care nu mai sunt decît titluri onorifice, însoțite de dotații splendide, posturi administrative, fără obligația pentru titular de a presta vreun serviciu util societății sau retribuite în afară de orice proporție cu serviciul prestat, slujbe îndeplinite de suplinitori în timp ce titularul rezidă la Curte și încasează cea mai mare parte din leafă. Marii ofițeri ai palatului, guvernatorii caselor regale, căpitaniii căpitaniilor, șambelani, pași, dame de onoare, gentilomi ordinari, secretarii camerei, lectorii și scriitorii cabinetului, medici, capelani, duhovnici, pe lîngă rege, regină, conte de Provence, conte de Artois, surorile, mătușile regelui, copiii lor, membrii casei militare, toți aparțin nobilimii mari și costă 30 milioane pe an, 1/16 din bugetul statului. Lor le sînt rezervate 44 posturi de guvernatori generali de provincie, cele 407 posturi de guvernatori particulari, cele 66 locotenențe generale etc. — funcții de paradă, plătite între 16 și 160.000 livre și lipsite de orice atribuție. Nobilimea mijlocie, care petrece o parte a anului la oraș, iar restul la țară, servea un timp în armată sau în marină, apoi se consacra agriculturii și, uneori, literelor. Cu tot traiul lor „nobil”, cei mai mulți o duceau greu. Dar nobilimea mică trăia în mizerie. Condiția ei nu se deosebește de a țăranilor decît prin scutirea de impozite.

În asemenea condiții, e ușor de înțeles că nobilimea a căutat să-și încaseze cu toată asprimea redevențele senioriale. În virtutea serviciilor publice, prestate odinioară, ei au fost scutiți de cele mai multe și mai grele impozite care au căzut astfel asupra claselor muncitoare. Toate încercările vechiului regim de a obliga clasele privilegiate să contribuie la sarcinile publice au rămas zadarnice.

Nu există act în viața țăranului din care seniorul sa nu tragă profit: întrebuințarea unui drum, unui pod, unui lac, depozitarea mărfurilor în piață, pescuitul - totul e taxat și reglementat. Actele de succesiune și de mutație (*lods et ventes*) apasă greu asupra proprietății țărănești.

Nobilii au procedat la fel cu dreptul de jurisdicție care le-a rămas. Puterea de jurisdicție a nobilimii a fost redusă de autoritatea regală la anumite categorii de

litigii: cele ce priveau drepturile feudale. Dar cum principalele interese ale sătenilor erau legate de aceste drepturi, jurisdicția seniorială continuă să fie un instrument de jaf și de opresiune. Ea a permis îndeosebi acapararea de către nobili a terenurilor comunale. „Domeniile comunale”, islazuri, păduri și bălți, erau, din cele mai vechi timpuri, întrebuințate în comun de toți locuitorii satului.

Cel mai odios dintre privilegiile nobilimii și cel mai vexatoriu e însă dreptul de vânătoare. Considerat ca sportul nobil prin excelență și ca un semn distinctiv al rasei, nobilii și-l apăra cu o vigilență și o gelozie feroce.

La fel cu dreptul de porumbar, *droit de grand-colombier*. Mii de porumbei cutreieră toate regiunile, hrănindu-se pe toate proprietățile și în toată anotimpurile, fără ca cineva să-i poată prinde sau omorî. Cutare senior posedă până la 50.000 de porumbei care se hrănesc din avutul sătenilor. De îndată ce au aruncat semințe, ogorul e acoperit de mii de porumbei. Pagubele cauzate de toate aceste animale: porumbei, iepuri, potîrnichi, căprioari, cerbi, mistreți sunt atât de mari, încât ele ocupă locul întâi în doleanțele caietelor.

Avantajele nobilimii par cu atât mai neîndreptățite cu cât nici un serviciu real nu le mai compensa. Nobilimea nu mai avea o funcție socială proprie care s-o distingă de restul națiunii. Regele a dispensat-o de serviciile publice pe care le aducea în calitate de administrator, judecător și protector. Ea continua de, deci, să fie plătită pentru o funcție pe care nu o mai îndeplinea și să impună țării sarcinile unui guvern suplimentar, care nu mai guverna. Feudele comportau încă anume obligații militare, dar aceste obligații au devenit fictive de când regele a înlocuit milițiile feudale prin armata profesională.

Împotriva sistemului de arbitrar și de privilegii al vechiului regim se ridică două forțe revoluționare: burghezia și „spiritul filozofic”.

Revoluția franceză a fost, în primul rând, opera burgheziei ajunsă la maturitate politică.

Burghezia forma, împreună cu proletariatul urban și cu țărănimea, ordinul al treilea, *le tiers Etat*. Spre deosebire de Anglia, în Franța clasa mijlocie era esențialmente urbană, *burghezie* în înțelesul strict al cuvîntului. Comerțul și industria, în necontenită dezvoltare de la moartea lui Ludovic al XIV-lea, au sporit considerabil bogăția și influența acestei clase. După calculele lui Necker, Franța deținea jumătate din capitalul mobilier al Europei. Cea mai mare parte din acest capital era în mâinile burgheziei.

Cu toate prescripțiile regimului corporativ, industria și comerțul au luat un avînt prodigios în secolul al XVIII-lea. De la 1715 la 1789, comerțul exterior al Franței a crescut de cinci ori, trecînd de la 210 la 1062 milioane. Marile întreprinderi, care se înmulțesc și în care capitalismul începe să predomină, rup cadrele înguste ale regimului corporativ. Comerțul mare, prin varietatea și întinderea operațiilor sale, s-a emancipat de sub tutela acestui regim. Operațiile de bancă pe care se întemeiază în împrumut ceva din varietatea și libertatea de acțiune a băncii. Pe de altă parte, muncitorii industriilor rurale erau prin însăși izolarea lor ocrotiți contra regulamentelor regimului corporativ. Dar chiar și în domeniul sau propriu, în industria mică urbană și în comerțul mijlociu și mic, regimul corporativ a fost atenuat sau ocolit. La Paris erau cartiere întregi în care industria era complet liberă. Guvernul a acordat apoi unor manufacturi privilegii de fabricație care le scoteau de sub controlul regimului corporativ. Acesta n-a putut deci împiedica formarea marii industrii și dezvoltarea comerțului. Abolite de Turgot în 1775, corporațiile n-au fost restabilite în forma lor primitivă. Restauratorul lor, Clugny, a trebuit să facă concesii spiritului timpului: numărul corporațiilor a fost redus și regulamentele lor au fost simplificate. În ajunul revo-

luției, Franța era aproape de regimul libertății muncii și a comerțului. Rostul revoluției va fi nu atât să cucerească această libertate, cât s-o completeze, s-o consacre și s-o garanteze.

Astfel, libertatea comerțului de grâne înăuntru și a exportului în alte țări se impune definitiv în 1789. Legăturile comerciale cu țările străine se strâng. Cantitatea mărfurilor exportate în Italia, Germania, Țările Scandinave, Rusia crește neconținut în sec. al XVIII-lea. Părăsind ideile prea înguste ale mercantilismului, Guvernul francez inaugurează o nouă politică comercială, încheind tratate de comerț cu Statele Unite, în 1778, și cu Anglia, în 1786, pe baza clauzei națiunii celei mai favorizate. Comerțul oriental, după o perioadă de declin la începutul veacului, ia un puternic avânt și elimină aproape cu desăvârșire concurența engleză.

Dar fenomenul capital al vieții economice din sec. al XVIII-lea îl constituie apariția mării industrii. Capitalurile acumulate de comerțul maritim și colonial încep să fie investite în întreprinderile industriale și să înlesnească concentrarea reclamată de invențiile tehnice. Mașinismul importat din Anglia transformă industria textilă și dă un mare avânt industriei metalurgice. Industria lyoneză de mătăsuri fine și de stofe de aur devine exportatoare. Cotonadele se introduc în Normandia, boneteria se stabilește la Troyes. Stofele de lână se dezvoltă la Sedan, Abbeville și Elbeuf, papetăria în Dauphine, industria metalurgică și minieră în nord și în jurul Masivului Central. Celebrele uzine Creuzot iau ființă în 1781. Așa se constituie, încă din sec. al XVIII-lea, fizionomia clasică a Franței industriale și miniere.

În acest prodigious efort de invenție și de muncă, Parisul joacă rolul principal. El deține deja monopolul tuturor articolelor cunoscute sub numele de „articole de Paris”, opere de artă, toalete, bijuterii, mobile, trăsurile, obiecte de modă. Comerțul de librărie atinge în 1774 cifra de 45 de milioane, de patru ori mai mare decât a librăriei londoneze. Îmbogățită prin muncă și economie, burghezia pune stăpânire pe capitală. Din cele 25.000 de clădiri, care adăpostesc o populație de 700.000 de suflete, abia câteva sute aparțin nobilimii. Restul e în mâna burgheziei. Această clasă concepe, finanțează și execută lucrările care vor face din Parisul medieval, cu străzi întortochiate și strâmte, un oraș modern cu bulevarde largi și drepte. În locul mlaștinilor de pe malul drept al Senei, apar unele din cartierele și squarele elegante de azi. Cursul Senei e regularizat și fixat între cheiuri de piatră. Un corp de arhitecți, ingineri și antreprenori bine organizați, lucrează la modernizarea orașului. Financiarul, industriașii și comercianții bogați își construiesc palate care întrec în frumusețe și confort tot ceea ce vechea nobilime a putut concepe.

Burghezia comercială și industrială a atins deci în secolul al XVIII-lea un grad așa de înalt de dezvoltare economică și socială încât e matură pentru conducerea politică. De altfel, însăși evoluția monarhiei moderne a stabilit între guvern și capital legături care aveau să ducă fatal la supremația politică a burgheziei. Monarhia franceză, așa cum s-a constituit în sec. al XVI-lea, prezenta aspectul paradoxal al unui stat centralizat și modern, care era nevoit să-și satisfacă necesitățile cu sistemul de venituri al unui stat feudal.

Proletariatul ar fi putut împiedica libertatea de mișcare a burgheziei, dacă ar fi fost organizat și stăpânit de o puternică conștiință de clasă. Dar el nu forma nicăieri grupuri compacte. Marea industrie era abia la începuturile ei. Calfele corporațiilor, paralizate de rivalitățile intestinale, nu se gîndeau decât să ajungă patroni. Dintre muncitorii industriilor rurale, cei mai mulți erau țărani care nu vedeau în salariul industrial decât un supliment la veniturile lor agricole.

Ei se simțeau atât de solidari cu antreprenorii care le dădeau de lucru încât îi considerau ca reprezentanții lor. Cei care în 1789 au putut să voteze, au votat pentru ei. Cu toată agitația lor periodică pentru sporirea salariilor, ei n-au conștiința că formează o categorie socială distinctă de starea a treia. Proletarii n-au făcut nici o încercare serioasă pentru a obține dreptul de vot. Ei n-au încercat măcar să-și însereze doleanțele lor printre revendicările celorlalte categorii ale stării a treia. Astfel, nici un caiet nu reclamă extinderea dreptului de vot asupra celor săraci, asupra muncitorilor și salariaților, nici un caiet nu lasă să se întrevadă o cât de palidă licărire de idee socialistă sau de tendință de emancipare proletară. Proletarii nu constituie o forță revoluționară decît în măsura în care se asociază acțiunii clasei burgheze. Însăși lipsa revendicărilor proletare în caietele stărilor generale dovedește că numai burghezia era pregătită pentru o acțiune revoluționară în vederea unei noi ordini legale.

Dar cu toată prosperitatea și importanța populației urbane, Franța rămâne în ajunul revoluției o țară de agricultori. Patru cincimi din populația țării, douăzeci din cele douăzeci și cinci de milioane de suflete trăiesc la țară. Cu excepția unor provincii din nord ca Normandia, Picardia, Artois și Flandra, Franța nu posedă o clasă țărănească mijlocie, ca aceia a *yeomen*-ilor englezi. Imensa majoritate a țăranilor francezi se compunea din mici proprietari, din *metayers* (mici arendași cu cîștigul pe jumătate) și din muncitori cu ziua. Cum marile exploatari sunt rare, numărul acestora din urmă e relativ mic.

Justiția seniorială era un pretext nesfârșit de șicane, cu atât mai intolerabil cu cât ideile înaintate ale timpului o condamnau mai sever.

Și cu toate acestea, soarta țăranilor e mai puțin nenorocită decît cu un secol mai înainte. Mișcarea generală de prosperitate le-a folosit și lor. Urcarea prețurilor articolelor alimentare le-a permis multora să se elibereze. Printr-un efort neconținut de muncă și de economie, unii au ajuns să-și cumpere o bucată de pământ.

Pătura conducătoare începe să se intereseze de soarta lor. Fiziocrații atrag atenția publicului asupra importanței economice a țărânimii. Guvernul și particularii arată o înțelegere din ce în ce mai luminată pentru datoria de asistență a societății.

Și totuși, niciodată protestele și plîngerile țărânimii n-au fost mai violente, înlăturarea unor abuzuri făcu să apară și mai intolerabile abuzurile care rămăneau. Corvoada părea mult mai apăsătoare de când Turgot a încercat în zadar s-o suprima. Experiența de pretutindeni a dovedit că, atunci cînd un țăran ajunge să se simtă proprietar, nu clăcaș, orice sarcină și servitute feudală îi par intolerabile. Ideile de libertate și de egalitate care răzbat pînă la el, îl dezgustă de prezent și-l fac să aspire și el la o nouă rînduială socială. Preoții, care citesc scrierile filozofilor și cunosc scandalurile vieții privilegiaților, îi strecoară în spirit ceva din revolta care clocotește în sufletele lor. Agitația socială care tulbură spiritul țăranilor, constituie un teren prielnic pentru propaganda revoluționară și burghezia întretine nemulțumirea pentru a o îndrepta în contra claselor privilegiate.

Astfel, cu toată diversitatea elementelor care o compun, starea a treia nu formează în fața privilegiaților decît o singură clasă. Acest sentiment de solidaritate între burghezi, proletari și țărani explică forța revoluționară și elanul irezistibil al burgheziei.

Protestînd contra tutelei insolente a unei nobilimi parazitare, contra ingerințelor unui cler intolerant și steril, și contra arbitrariului monarhic, burghezia exprimă resentimentele întregii lumi muncitoare contra unei minorități neproductive. De aceea, în momentul hotărâtor al izbucnirii revoluției, burghezia

apare investită cu deplinele puteri ale națiunii. La viziunea clară a intereselor ei, ea adaugă avantajul de-a reprezenta interesele colective ale națiunii întregi.

Proclamând prin manifestul lui Sieyes: *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, că lumea muncitoare reprezintă națiunea, nu numai fiindcă în ordinea numerică ea constituie 98% din ansamblul populației, ci mai ales fiindcă elementele producătoare singure contează în calculul real al forțelor și drepturilor unei națiuni, burghezia a exprimat, o nouă concepție despre viața națională și a găsit formula decisivă a cugetării revoluționare.

Burghezia franceză, cu superioritatea ei materială și cu puternica ei conștiință de clasă, avea nevoie, pentru a deveni o forță revoluționară, de un nou program de valori, de un nou ideal. Filozofia secolului al XVIII-lea i l-a elaborat.

Adversarii revoluției, începând cu reprezentanții clerului, au acreditat ideea că filozofii ar fi cauza dezordinelor care au provocat căderea vechiului regim. În realitate, criza a fost provocată de fapte, nu de idei. Cauzele adânci ale revoluției trebuie căutate în nepotrivirea dintre instituțiile existente și realitățile economice și sociale. Scriitorii au fost interpreții, nu autorii situației revoluționare care a rezultat din aceasta nepotrivire. Programul abuzurilor de înlăturat s-a constituit încetul cu încetul, din conflictul zilnic al nevoilor vremii cu instituțiile, incapabile de-a le mai satisface. Dar, în acest proces de cristalizare a unei noi mentalități, rolul filozofilor a fost considerabil. Ei *analizează* și pun în lumină viciile monarhiei și ale organizației sociale pe măsură ce realitatea li le revelă. Exprimând în formule clare și izbitoare sentimentele contemporanilor, ei au făcut dintr-o nemulțumire surdă o forță activă. Din situația revoluționară, creată de împrejurări, ei au degajat spiritul revoluționar. Prin atacurile lor convergente și repetate, ei au surpat, parcelă cu parcelă, fondul de venerație spontană și de supunere ereditară pe care se rezemau instituțiile vechiului regim, și au ridicat pe nesimțite, în locul respectului pentru autoritate și tradiție, prestigiul universal al rațiunii.

Autoritatea Monarhiei franceze era cu atât mai solidă cu cât istoria ei se confunda cu istoria națiunii. În Franța, monarhia și națiunea s-au format și s-au dezvoltat împreună. Tendințele care au condus regalitatea să combată feudalismul se întîlneau cu năzuințele națiunii de a-și strînge elementele care o compuneau. Alianța regalității cu burghezia și cu țărănimea contra feudalității a constituit fondul istoriei Franței pînă-n secolul al XVIII-lea. De aceea, după anarhia și ruinele războaielor religioase, instituirea monarhiei absolute a fost primită ca o binefacere. Ea răspundea unei nevoi de pace și de ordine adînc simțite de toate păturile societății. Toată lumea a crezut în dogma monarhiei de drept divin, indivizibilă și absolută. Dar încă înainte de moartea lui Ludovic al XIV-lea, se produce o mișcare în sens invers. Dezastrele ultimelor războaie au dezvelit viciile profunde ale regimului și au acreditat ideea că dezorganizarea administrației, dezordinea finanțelor, povara noilor impozite, foametea și mizeria sunt consecințele directe ale despotismului monarhic.

Două teorii domină doctrinele epocii. ***Prima e aceea a dreptului natural, enunțată de Althusius și Grotius, dar dezvoltată în toată amploarea ei de John Locke.*** În sensul acestei teorii, omul dobîndește prin însăși nașterea sa unele drepturi inalienabile și imprescriptibile, ca dreptul la existență, la proprietate și la libertate. Statul, fiind o societate instituită prin contract, pentru a conserva și dezvolta aceste drepturi, exercițiul autorității publice nu e legitim decât în măsura în care răspunde acestui scop. „Oamenii fiind din natură liberi, egali și independenți, spune Locke, nici un om nu poate fi supus, fără consimțămîntul său

puterii politice a altui om". Pentru același motiv, nici o lege nu-i valabilă și nici un impozit nu-i legal fără aprobarea reprezentanților poporului, căci altfel s-ar viola dreptul natural la libertate și la proprietate. În adevăr, nimeni nu poate considera ca proprietate, ceea ce alții pot să-i ia fără voia lui.

Tot așa de riguros sunt limitate puterile autorității publice prin noțiunea de contract. Nici o putere nu există în stat decât prin voința națională, care o poate modifica și revoca. Suveranul însuși, când nu respectă pactul social poate fi detronat. În asemenea cazuri, revolta e legitimă și necesară. Dreptul de insurecție derivă, în mod logic, din principiul suveranității naționale.

Teoria dreptului natural opune, deci, ordinei legale o ordine superioară, întemeiată pe norme neschimbătoare, ireductibile și eterne care țin de însăși natura omenească. Un dualism se creează astfel între ordinea legală și ordinea naturală, și toate programele de reforme se vor autoriza de acest dualism.

A doua teorie care a exercitat o puternică influență asupra doctrinelor filozofice din sec. al XVIII-lea e *teoria progresului*. În sensul acestei teorii, evoluția către o stare mai bună e legea naturală a oricărei societăți. Progresul indefinit al științelor, ameliorarea neconținută pe care aplicarea invențiilor științifice o aduc în condiția omului și sporul de lumină pe care răspândirea științelor îl lasă în sufletul omenesc îndreaptă destinul societății spre perfecțiune. Aceste idei fac din schimbare o condiție a progresului social și stimulează elaborarea programelor de reforme. Idealul revoluționar nu e, de altfel, după expresia unui sociolog, decât „exagerarea ideii de progres justificată prin teoria dreptului natural”.

Constituția și filozofia engleză exercita o puternică atracție asupra scriitorilor din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Reprezentantul cel mai remarcabil al acestei generații e **Montesquieu**. El a cunoscut dezastrele de la sfârșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea și a asistat la violența luptelor dintre janseniști și iezuiți. Acest spectacol i-a inspirat contra despotismului, care degradează națiunea, și contra fanatismului, care învrăjbește societatea, o ură pe care a conservat-o toată viața și care-i domină opera întreagă.

Potrivit spiritului *Regenței*, Montesquieu începe prin a zeflemisi principalele instituții ale vechiului regim: monarhia degenerată „care reduce la post cetățenii activi pentru a-i îngrășa pe cei inutili”; nobilimea, pe care o confundă cu „un corp de lachei din care se aleg boierii mari”; Papa, „un idol tămâiat prin obișnuință”; clerul „o societate de avari care iau mereu și nu dau niciodată”. Printr-o incertitudine afectată, el așază toate religiile pe același plan pentru a nu fi obligat să recunoască nici una.

Cu asemenea idei despre religie, e firesc ca Montesquieu să nege caracterul divin al autorității monarhice și să caute în istorie „cauzele generale, fizice sau morale, care acționează într-o monarhie, o ridică, o mențin sau o prăbușesc”. Statul lui Montesquieu e produsul istoric al acestor „cauze generale”. El nu admite, deci, posibilitatea unei forme ideale de guvernământ aplicabilă oricărei societăți în oricare moment al evoluției ei. Orice regim politic e legitim dacă corespunde condițiilor în mijlocul cărora trăiește. În acest sens, monarhia franceză, fiind produsul istoric al poporului francez, e tot așa de îndreptățită ca Republica olandeză, produsul altor „cauze generale”. Principiile trebuie deci aplicate după împrejurări. Care-i statul de care-i vorba, unde-i situat, în ce condiții trăiește, care-i „resortul ce-i dă impulsune”? După acest resort, Montesquieu distinge trei regimuri: democratic, aristocratic și monarhic. Principiul regimului democratic e „virtutea”, adică dezinteresarea, patriotismul și subordonarea intereselor particulare față de interesul general. Principiul regimului aristocratic e

moderația, care previne tendința naturală a aristocrației spre inegalitate. În sfârșit, resortul regimului monarhic e onoarea, adică năzuința spre distincții, care pune în mișcare toate elementele corpului politic. Montesquieu nu-și ascunde preferința pentru regimul democratic, totuși, după el, răul nu stă în cutare sau cutare regim, ci în coruperea sau exagerarea principiului lor. Toate regimurile sînt expuse acestei primejdii, și monarhia mai mult decît toate. „Monarhia e o stare violentă care degenerază totdeauna în despotism sau în republică”.

Scopul oricărei constituții este să evite despotismul, și mijlocul cel mai sigur e separarea celor trei puteri: legislativă, executivă și judiciară.

Montesquieu e monarhist și conservator. El vrea să conserve și să amelioreze monarhia, nu s-o distrugă. Dar prin explicația istorică a originii monarhiei și prin teoria separației puterii, Montesquieu surpă din temelie principiul monarhiei de drept divin. Apoi comparând regimul monarhic și cel republican și atribuind acestuia din urmă ca resort virtutea iar celui dintâi o onoare de convenție, Montesquieu ridică prestigiul republicii în ochii contemporanilor săi și le procură noi arme contra regalității.

Influența lui Montesquieu a fost puternică și durabilă, dar ea s-a mărginit, întotdeauna, la o elită. Influența lui **Voltaire** a fost universală. El n-a avut nici profunzimea, nici originalitatea lui Montesquieu, dar prin claritatea și verva lui minunată, el a reușit să transforme în convingere generală ideile timide și vagi ale contemporanilor, să determine puternice curente de opinie și să le îndrepte contra instituțiilor existente. De la publicarea *Scrisorilor engleze* (1734) se poate data campania filozofilor contra instituțiilor Vechiului regim.

Ideile lui Voltaire nu formează un sistem. Scrierile lui politice sunt opere de circumstanță. El s-a făcut avocatul tuturor victimelor, nedreptăților sociale și erorilor judiciare. Viața lui a fost o luptă neconținută contra superstiției, fanatismului și despotismului. Principalele lui atacuri au fost îndreptate contra bisericii, și aceste atacuri nu s-au mărginit la critica abuzurilor. El condamnă creștinismul ca incompatibil cu rațiunea și *Biblia* ca o colecție de fabule absurde și imorale. El combate apoi religia pentru efectele sale, dintre care cel mai funest e intoleranța. De aceea, Voltaire nu cere numai separarea bisericii de stat și introducerea stării civile, ci punerea bisericii sub autoritatea și controlul statului. Cu toată violența campaniei sale contra bisericii, Voltaire e moderat. El nu vrea să răstoarne bazele societății. Nici monarhia absolută, nici inegalitatea socială nu-i par incompatibile cu progresul. Dar Voltaire cere cu insistență îndreptarea abuzurilor, revizuirea procedurii criminale și a legislației penale, respectul proprietății și al libertății conștiinței. Aceste drepturi, drepturile naturale ale omului, îi par chiar mai bine garantate de un guvern puternic. Idealul lui Voltaire e libertatea reglementată de un cod și proprietatea garantată de un stăpân.

Opera lui Voltaire a fost mai mult negativă. El n-a adus un crez nou, dar nimeni n-a contribuit mai mult decît el la discreditarea instituțiilor vechiului regim.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, mișcarea intelectuală ia un caracter mai violent. Eșecul diverselor tentative de reformă spulberă nădejdea într-o reformă pașnică. Parlamentele, în care opinia publică a văzut apărătorii drepturilor individuale, s-au dovedit instituții retrograde și preocupate exclusiv de interesele membrilor lor.

Reprezentantul generației care intră acum în luptă e **Jean Jacques Rousseau**, „profetul prin excelență al revoluției”. El nu mai are pentru instituțiile vechiului regim menajamentele pe care le-au avut Montesquieu și Voltaire.

El nu le găsește numai incoerente și supărătoare; el le declară nedrepte și corupătoare, și de aceea, reclamă reorganizarea totală a statului și a societății.

Plecând de la principiul că libertatea e un drept inseparabil și inalienabil al omului, Rousseau conchide că rostul oricărei organizații de stat nu poate fi decât garantarea libertății individuale. Legea supremă a libertății e de a veghea la propria ei conservare. Problema care se pune, astfel, consistă în „a găsi o forță de asociație care să apere și să ocrotească cu toată puterea comună persoana și averea fiecărui asociat, și prin care unindu-se cu toții să nu fie supus decât sieși și să rărnină tot așa de liber ca mai înainte" (cf. *Contratul social*). Soluția acestei probleme e *pactul social*, prin care participanții acceptă direcția unei voințe care emană de la ei toți. Cum voința generală conține voința fiecăruia, individul nu-i supus decât sie însuși, și astfel, în statul constituit pe această bază, principiul libertății e salvat.

Din aceste premise raționale, Rousseau trage concluzii practice de o importanță extremă și în contradicție cu instituțiile existente. Suveranitatea fiind exercițiul voinței generale nu poate fi nici delegată, nici împărțită, nici cedată, iar legea, expresia voinței generale, nu poate fi decât o decizie comună a poporului suveran, oricare ar fi forma de guvernământ, fiindcă funcția guvernului se reduce la executarea legilor. Democrația e, deci, forma rațională și naturală a oricărei asociații politice întemeiate pe pactul social. Ea implică condamnarea categorică a absolutismului. Când regele nu se mărginește la executarea legilor, ci vrea să concentreze toată puterea în mâinile sale și să reducă poporul la supunere, pactul social e rupt; din comunitatea socială nu mai rămâne decât un stăpân și o ceată de sclavi. Despotismul, fiind negația oricărei reguli și oricărei autorități legitime, nici nu poate fi considerat ca o formă de guvernământ. Expresia „despotism legal" e o contradicție în termeni. Invers, când individul nu se supune voinței generale, pactul social e violat. Prin urmare, numai autoritățile care emană de la națiune sînt legitime. Regii înșiși nu-s decât magistrații popoarelor pe care le conduc, și ca orice magistrați, sînt revocabili dacă nu respectă „voința generală" sau nu garantează averea și persoana cetățenilor.

Afirmînd că adevăratul suveran e poporul, care poate schimba forma de guvernământ și înlocui guvernantii, Rousseau răstoarnă principiul fundamental al monarhiei absolute. Și-n adevăr, nici o doctrină n-a contribuit mai mult decât aceea a *Contractului social* la distrugerea absolutismului și la biruința ideilor republicane.

Ideea că națiunea e mai presus de rege și că legea nu poate fi decât expresia voinței naționale, devine tema fundamentală a tuturor scriitorilor care au format generația revoluționară. Cu toate deosebirile de opinie care-i separă, d'Holbach, Helvetius, Diderot, Mably și Condorcet sunt unanimi în a proclama că suveranul a primit de la supușii săi autoritatea pe care o are asupra lor și că această autoritate e limitată de legea naturii și a statului. Chiar ereditară într-o familie, suveranitatea nu e un bun particular, ci un bun public, de care poporul nu poate fi niciodată deposedat. Concepției absolutiste rezumată în expresia *l'Etat, c'est moi*, atribuită lui Ludovic al XIV-lea, Diderot îi opune fraza care rezumă întregul progres realizat de spiritul public în sec. al XVIII-lea: *Ce n'est pas l'Etat qui appartient au prince, c'est le prince qui appartient a l'Etat*.

În timp ce filozofii și publiciștii combat absolutismul în religie și politică, un alt grup de cercetători, economiștii îl atacă în domeniul economic.

Politica economică a vechiului regim, mai ales de la Colbert, se întemeia pe credința că un stat nu se poate îmbogăți decât prin exploatarea statelor vecine (cantitatea de metale prețioase fiind constantă) și a coloniilor. De aceea vechiul regim a căutat să restrângă, cât mai mult, importul mărfurilor străine pentru a împiedica ieșirea metalelor prețioase și să favorizeze cât mai mult exportul pentru a determina intrarea aurului străin.

Fiziocrații se ridică contra teoriei mercantilismului, care pretinde că „bogăția e banul”. Pentru ei bogăția nu consistă în cantitatea de metale prețioase, ci în cantitatea de lucruri folositoare vieții. Dacă unele din aceste lucruri sunt aiurea mai ieftine și mai bune, importul lor va aduce un spor de bună stare și de fericire. Ei contestă că „cîștigul unuia implică pierderea altuia”. Statul, ca și particularul, n-are interes să fie înconjurat de vecini săraci, pentru motivul că cu vecinii bogăți poate face afaceri mai bune. De aceea fiziocrații sunt pentru abolirea oricărei restricții în comerț și a oricărei reglementări în industrie. Cuvântul lor de ordine: *laissez faire, laissez passer*.

Dar dacă ei cer cât mai puține legi, ei reclamă o autoritate cât mai puternică. Idealul lor politic e despotismul luminat. Acest despotism nu e de altfel decât acela al *Ordinei naturale* care se impune fiecărui om rezonabil, suveranul n-are alt rol decât să recunoască legile naturale, să traducă în „acte declarative” legile nescrise ale naturii. Funcția lui se reduce în a nu împiedica binele care se face singur și în a pedepsi pe cei ce ar atenta la siguranța proprietății, care, după fiziocrați e baza și garanția tuturor libertăților. Astfel, chiar și în materie politică, fiziocrații sunt pentru limitarea funcțiunilor statului. În locul concepției colectiviste a mercantilismului, triumfă și în economie tendințele individualiste.

Astfel economiștii, deși sunt cei mai conservativi dintre reformatori, nu contribuie mai puțin decât scriitorii politici la discreditul și ruina instituțiilor existente. Ei aduc argumente noi și eficace în favoarea libertății muncii și comerțului.

Ideea impozitului unic și general, repartizat asupra tuturor proprietarilor și substituit impozitelor complicate și nedrepte ale Vechiului regim, a servit de bază „subvenției teritoriale” a lui Calonne și reformei financiare a Constituantei. Prin legăturile lor cu curtea, fiziocrații exercită o puternică influență asupra politicii economice a guvernului.

Enciclopedia, apărută între 1751 și 1772, rezuma, în 35 de volume, toate ideile și aspirațiile novatorilor din sec. al XVIII-lea. Sub pretextul unui tablou general al tuturor cunoștințelor din vremea aceea, D'Alembert și Diderot au făcut din *Encyclopedie* o formidabilă mașină de război contra instituțiilor și oamenilor Vechiului regim. Colaborarea tuturor personalităților marcante ale timpului și complicitatea lui Malesherbes, directorul general al librăriei (cu alte cuvinte, al cenzurei), a asigurat acestei opere masive și scumpe o răspândire și o influență pe care cu greu putem să ne-o închipuim azi. *Enciclopedia* a avut 4000 de subscripți, printre care Ludovic al XV-lea, și a suscitat o mișcare comercială de opt milioane de livre. Ideile marilor publiciști și filozofi din secolul al XVIII-lea, puțin accesibile marelui public, au fost vulgarizate și răspândite în păturile largi ale poporului prin nenumărate broșuri, „gazetine” și foi volante care au avut un rol considerabil în formarea spiritului revoluționar. Progresul instrucțiunii și spiritul de nemulțumire generală a asigurat acestor publicații un succes prodigios. În Franța, scrie un călător german, se citește pretutindeni: pe stradă, la teatru, la cafenea, la baie, în trăsură, în parcuri, în prăvălii, înaintea porții. Rezultatul e că omul de rând începe să înțeleagă și, potrivit înclinării naturale a geniului național, să critice din ce în ce mai liber instituțiile existente. Astfel se

formează o opinie publică a cărei forță invizibilă începe să preocupe guvernul. „Străinii nu pot să-și închipuie autoritatea pe care o exercită în Franța opinia publică, scrie Necker. Ei nu înțeleg ce înseamnă o forță invizibilă, care, fără buget, fără gardă și fără armata, domină capitala, curtea și chiar palatul regal. Și totuși, nimic mai adevărat, nimic mai remarcabil”.

II. Aspecte din desfășurarea evenimentelor

După cum s-a văzut și istoriografia o arată, Revoluția a izbucnit în Franța, având drept cauză fundamentală anacronismul structurilor politice, sociale și economice ale țării. Monarhia franceză, ceea ce se cheamă "Vechiul Regim", n-a fost capabilă să găsească soluții de înlăturare a acestui anacronism, de adaptare a instituțiilor și legilor la imperatiile dezvoltării obiective a societății. Această "lipsă de voință politică" a făcut să se declanșeze, de prin anii '70 ai secolului al XVIII-lea, o "criză de sistem". Ea a alimentat creșterea nemulțumirilor celor mai largi straturi sociale până la un asemenea grad, încât nici o tentativă reformistă schițată "de sus" nu le va mai mulțumi. Monarhia, aristocrația și clerul superior, factorii politico-sociali dominanți, vor scăpa situația de sub control. Inițiativa reformelor va fi luată de un mic grup de nobili liberali, flancați de masa clasei burgheze, aceasta din urmă sprijinită de țărănime și de elementele dispartate din stratul inferior al populației urbane, pe care revoluția însăși le va immortaliza sub porecla de "sanchiloți". Dar inițiativele acestor categorii nu vor mai preconiza reforme "de adaptare" a structurilor vechi, ci de desființare a lor.

La fel ca în Țările de Jos și în Anglia (în secolele XVI - XVII), și în Franța sfârșitului de veac XVIII, sistemul politic *absolutist* era cel ce provoca o parte însemnată din nemulțumirea generală. Arbitrarul actelor puterii regale și ale aparatului ei politico-administrativ erau criticate ca încălcări ale drepturilor naturale, ale libertății, iar absolutismul în sine - ca o concepție și o practică perimată, injustă, contrară genezei și funcționării firești a puterii politice, pe temeiul contractului social dintre suveran și supuși.

La fel de intolerabilă era considerată persistența împărțirii populației în *stări sociale*, adică în categorii care se defineau prin drepturile pe care le aveau două dintre ele, și de care cea de-a treia era lipsită. Franța se împărțea în *privilegiați* (cei cu drepturi speciale - nobilii și clerul) și *nonprivilegiați* ("starea a treia" - burghezia și țărănimea). După cum împotriva absolutismului era invocată ideea *libertății*, sistemului privilegiilor îi era opusă ideea *egalității* tuturor cetățenilor din punct de vedere legal, al drepturilor lor civile și politice, precum și obligațiilor.

Privilegiile nobilimii și ale clerului comportau monopolizarea de către membrii acestor categorii a accesului la funcțiile și demnitățile superioare. Mai aduceau beneficiarilor și importante avantaje materiale: proprietatea sau posesiunea celor mai mari părți din fondul funciar al țării și scutirea de impozite. Ideea egalității revendica și presupunea o societate "deschisă", a șanselor egale, diferențiate doar prin merit, iar nu prin naștere, prin rezervarea de favoruri exclusive în favoarea unei minorități sociale.

Împărțirea pe stări și-a relevat anacronismul și culpabilitatea în declanșarea crizei generale, ce s-a manifestat la suprafață ca o criză financiară a regimului.

Privilegiații constituiau în Franța cel mult 10% din populație, dar dețineau, sub diverse titluri de drept, aproximativ 80% din fondul funciar. Aceasta însemna că o minoritate socială extrem de bogată nu contribuia la susținerea statului pe plan economic, fiind scutită de impozite, pe când marea majoritate, în medie săracă, suporta toate impozitele. Sistemul era neproductiv pentru monarhie: impozitele aduceau relativ puțin, cu prețul împovărării excesive a majorității populației - țărani, burghezi - deci ai agravării cotidiene a nemulțumirilor, pe când resurse imense de bogăție nu erau puse la contribuție, ci rezervate proprietarilor și posesorilor - nobilii și clerul.

În secolul al XVIII-lea evoluția naturală a societății ridicase cheltuielile statului la cote mult superioare față de trecut: administrație, lucrări publice, armată, etc.

De aici a apărut fenomenul deficitului financiar endemic: încasările nu mai acopereau cheltuielile. S-au încercat, în timp de vreo 15 ani, felurite paleative: sporuri la impozite, câteva taxe impuse și privilegiaților, vânzări de funcții, împrumuturi interne. În scurt timp, unii miniștri ai regelui au ajuns ei înșiși la concluzia că finanțele nu pot fi însănătoșite și bugetul reechilibrat decât printr-o reformă radicală: restructurarea sistemului impozitelor, instituind impunerea averilor privilegiaților. Propunerile de acest gen au fost însă respinse de aristocrație, ca fiind contrare tradițiilor străvechi ale regatului. Cu o totală necunoaștere a realității și lipsă de prevedere, reprezentanții aristocrației au sfătuit pe rege să convoace Adunarea Stărilor Generale, convinși că va găsi aici soluții de remediere a crizei financiare, evitând de a constrânge nobilimea și clerul să renunțe la acea însemnată parte a privilegiilor, care erau scutițiile de impozite.

Cele două categorii social-politice dominante ignorau adâncimea tensiunilor sociale și se legănau cu iluzia că se bucură de respectul populației;

Or, Franța fusese pe parcursul secolului al XVIII-lea teritoriul de dezvoltare al unei largi mișcări cultural-filosofice (luminismul), care susținea reorganizarea societății și a statului pe baze raționale, ceea ce - în concepția exponenților acesteia - însemna "în conformitate cu legile naturii". Capacitatea de a cunoaște, a descoperi adevărul și a construi un om mai bun și o societate mai bună erau ideea ce ajunseseră a stăpâni gândirea oamenilor secolului. "Rațiunea - spunea filosoful Diderot - este pentru filosof ceea ce starea de grație este pentru creștin".

"În interiorul societății cultivate - scrie istoricul Francois Furet, într-o magistrală lucrare asupra revoluției franceze - se întrupează. puțin câte puțin, alternativa politică a secolului. Viața mondenă, academiile, lojile francmasonice, cafenelele și teatrele, pe scurt «orașul», opus «Curții», au țesut treptat o societate a spiritului luminist, foarte aristocratică, dar deschisă de asemenea talentului și banului nenobililor. O societate a elitelor, care exclude pe de o parte clasele populare, dar și cea mai mare parte a aristocrației. Amestec instabil și seducător de inteligență și de rang, de spirit și de snobism, această lume e capabilă să critice totul, inclusiv și mai ales pe ea însăși: ea prezidează, fără a-și da seama, o operă de remaniere profundă a elitelor și a valorilor".

Marea majoritate a poporului francez dorea o schimbare fundamentală a cadrului social-politic în care trăia; era pregătită pentru ea, era conștientă ce are de făcut. La 5 mai 1789, la Versailles, s-a întrunit Adunarea Stărilor Generale. Deputații stării a treia s-au înfățișat cu. un program sintetizat din doleanțele exprimate de alegătorii lor: constituție, desființarea privilegiilor, apărarea dreptului de proprietate, o reformă a justiției, retrocedarea pământurilor răpite țăranilor în mod abuziv de către nobili, abolirea prestațiilor către feudali și stat. etc. Din acceptarea acestor revendicări și a altora, ar fi rezultat o altă Franță, în care puterea regelui ar fi fost limitată de lege și exercitată sub controlul reprezentanților națiunii, în care toate clasele societății ar fi beneficiat de drepturi egale și ar fi fost supuse la obligații publice egale.

Adunarea Stărilor Generale s-a împărțit în susținători și adversari ai acestui program.

Deputații stării a treia, pentru a dezarma împotrivirea privilegiaților, au recurs la o acțiune îndrăzneată, care se poate considera drept începutul propriu-zis al revoluției: la 17 iunie 1789, ei s-au proclamat Adunare Națională, numită la 9 iulie și „Constituantă”.

Act de o covârșitoare importanță, semnificând că deputații stării a treia se considerau singurii îndreptățiți a vorbi în numele națiunii franceze (fiindcă, argumentau ei, reprezentau imensa majoritate a cetățenilor), că în această ipostază ei nu mai acceptau ordine de la rege; că scopul lor de căpetenie era de a da Franței o constituție, misiune întru îndeplinirea căreia s-au angajat printr-un jurământ solemn, deus la 20 iunie 1789.

Regele și Curtea au făcut preparative de a dizolva prin forță Adunarea, concentrând trupe în împrejurimile capitalei. Populația Parisului s-a răsculat, în sprijinul Adunării. **La 14 iulie, ea a cucerit fortăreața Bastilia**, închisoare mai ales pentru deținuții politici, a răsturnat conducerea capitalei și a ridicat în locul ei o municipalitate favorabilă cauzei revoluționare.

Regele și miniștrii n-au avut curajul să riște un război civil. Au retras trupele și au acceptat starea de fapt, adică atribuțiile legislative asumate de Adunarea Națională Constituantă.

Aceasta, într-o memorabilă ședință desfășurată în seara și noaptea de 4 spre 5 august 1789, a votat și proclamat că în Franța „**orânduirea feudală este desființată pentru totdeauna**”, ceea ce a însemnat abrogarea tuturor privilegiilor, egalitatea cetățenilor în fața legii, desființarea prestațiilor, a dijmei către cler, secularizarea pământurilor bisericii ș.a.

Dacă insurecția victorioasă de la **14 iulie** simboliza cucerirea *libertății*, noaptea de 4-5 august a instaurat *egalitatea*. Iar peste un an, când în prezența delegaților din toată Franța s-a celebrat, într-un cadru grandios, prima aniversare a căderii Bastiliei, revoluția s-a flatat cu gândul că ea a instaurat *fraternitatea* cetățenilor sub steagul ideilor sale și, în curând, aceleași idei vor da semnalul înfrățirii universale a popoarelor eliberate de tiranie. Aceste trei cuvinte: *libertate, egalitate, fraternitate* au devenit deviza Revoluției.

La 26 august 1789, Adunarea a adoptat **Declarația drepturilor omului și cetățeanului**, o expunere de principii ale viitoarei Constituții, ce va deveni document de referință pentru toate mișcările democratice din lume în secolul ce a urmat, păstrându-și până azi actualitatea. Ea enunță, în definiții lapidare, drepturile naturale ale omului - libertatea, proprietatea, rezistența în fața asupririi - suveranitatea poporului, egalitatea cetățenilor, atribuțiile fundamentale ale guvernării și câmpul de acțiune al legilor, ș.a.

Aceste principii au fost puse în aplicare prin **Constituția intrată în vigoare în 1791 (Constituția anului I)**. Ea a consființit egalitatea cetățenilor în fața legii, a abolit discriminările pe criterii etnice sau religioase (evreii, protestanții), a instituit separația puterilor. Dreptul de vot era acordat cetățenilor care plăteau un anumit impozit după venit. Ei erau numiți cetățeni activi, ceilalți - cetățeni pasivi. Toate vechile unități administrative au fost desființate și înlocuite cu o unitate administrativ-teritorială unică - departamentul. Au fost create 83 de departamente, apropiate ca întindere, număr al populației și potențial economic.

Adoptarea Constituției a părut a fi evenimentul cu care revoluția se încheia, întrucât ea realizase obiectivul principal, înscris în programul Adunării Naționale.

Ceea ce s-a încheiat în 1791 a fost, însă, doar o etapă din revoluția politică. Ea nu reușise să rezolve problemele economice și sociale care continuau să nemulțumească majoritatea locuitorilor. Din acest motiv, revoluția a continuat, împinsă înainte de interesele și revendicările unor pături sociale mai largi și situate pe o treaptă tot mai modestă a stării materiale.

În 1791-1792, problema cea mai acută care stătea în fața Adunării legislative, aleasă conform Constituției, era cea economică. Ea consta în scăderea producției și a distribuției bunurilor de consum, rarefierea și scumpirea acestora,

speculațiile asupra lor, deprecierea monetară. Toate aceste probleme au fost primul efect al încetării controlului și dirijării economiei din partea statului, a liberalizării economiei, a sentimentului de nesiguranță care-i făcea pe producători să stocheze produsele, ori să le vândă la prețuri foarte ridicate.

Condițiile de trai ale populației orășenești au devenit extrem de grele. Au avut loc manifestări de revoltă. S-a întrevăzut pericolul îndepărtării populației de o revoluție care, după cum se arăta, nu aducea decât o înrăutățire a situației economice.

O parte din "liderii" revoluționari au preconizat atunci revenirea la sistemul de intervenție a statului, de dirijare a proceselor economice, prin instituirea obligativității predării de către producători a surplusurilor de produse spre a fi atribuite rețelei comerciale, pentru ca aceasta, la rândul ei, să aibă obligația a le vinde la prețuri maximale.

Majoritatea Adunării legislative a respins însă soluția, motivând că ea ar fi reprezentat abandonarea unuia din principiile de bază proclamate de revoluție, acela al libertății economice. Exponenții majorității au lansat teoria că dificultățile economice prin care trecea Franța erau urmarea stării sale de izolare politică, a ostilității din partea altor țări, a uneltirilor agenților acestora spre a-i destabiliza economia și a produce astfel eșecul revoluției. Concluzia era că Franța revoluționară trebuie să frângă bariera din jurul ei, să ajute popoarele să se elibereze de tirani și atunci, în cadrul fraternizării popoarelor libere, se vor crea și condițiile prosperității generale. S-a născut, astfel, în rândul revoluționarilor francezi, mentalitatea și doctrina "mesianică", a datoriei Franței de a porni un război revoluționar de eliberare a popoarelor.

În 1792, Franța însăși era cea care provoaca războiul. Cu toate apelurile lui Robespierre la circumspecție („misionarii înarmați nu sunt iubiți de nimeni”), girondinii speră că un conflict va înlesni propagarea ideilor revoluționare în Europa. La 20 aprilie 1792, Adunarea legislativă votează declarația de război adresată „regelui Boemiei și Ungariei”; formularea are în vedere un suveran, și nu un popor, evitând orice aluzie la Sfântul Imperiu.

Insuccesul primelor ofensive franceze accelerează desfășurarea Revoluției: Adunarea proclamă, la 11 iulie, că “Patria este în pericol”; batalioanele de "federati" se adună la Paris și adoptă *Cântecul de război al armatei Rinului*, pe care marsiliezii l-au popularizat în marșul lor. La 1 august, Parisul ia cunoștință de manifestul conducătorului coaliției, ducele de Brunswick, care promite parizienilor "o răzbunare exemplară" dacă se ating de familia regală.

O parte a istoriografiei actuale consideră că declanșarea razboaielor Revoluției franceze, care s-au prelungit, sub diverse forme și motive, până la 1815, a fost o eroare dintre acelea care survin ori de câte ori analiza obiectivă a unei situații politice este substituită printr-o „ideologizare” a termenilor ei, prin apelul la ceea ce omul politic englez William Pitt jr. a numit „opinii înarmate”. În cursul lor, Franța a repurtat multe succese, a răspândit noile idei în Europa, a dobândit răgazul pentru a-și dezvolta și înrădăcina instituțiile și legile democratice, dar a suferit și mari pierderi umane și materiale, sfârșind printr-o grea înfrângere militară și politică.

La început, Franța era slab pregătită pentru război și încă în vara anului 1792 a suferit eșecuri, teritoriul ei fiind invadat de armatele austriece și prusiene.

Reacția în interior, amorsată chiar de cei ce preconizaseră războiul, a fost tipică: înfrângerile - s-a spus - se datorează trădătorilor. În fruntea acestora stă regele. La 10 august 1792, o insurecție populară, (prezentată ca spontană, în realitate organizată de grupuri ce căutau a se ridica în fruntea revoluției pe baza unor

programe din ce în ce mai radicale, cum era așa-numitul "club iacobin"), a detronat monarhia. Franța a devenit **republică, începând cu ziua de 21 septembrie 1792**. Regele a fost condamnat la moarte și decapitat la 21 ianuarie 1793.

A fost ales un nou corp legislativ, numit **Convenția Națională**, ca organ executiv figurând niște comitete numite de aceasta, cum au fost Comitetul Salvării Publice și Comitetul Siguranței Generale.

În scurt timp, sub impactul primejdiei externe, puterea a fost cucerită, printr-o lovitură de stat, de către gruparea radicală a iacobinilor, sprijinită, încă o dată, de insurecția unei părți din populația Parisului, mobilizată prin aceleași metode: răspândirea panicii, a zvonurilor de trădare, a chemărilor demagogice la "salvarea patriei în pericol".

Iacobinii au instaurat o dictatură susținută prin teroare. Nu se poate tăgădui că această metodă dură le-a permis să realizeze o operă impresionantă.

Au înfăptuit cea dintâi "mobilizare totală" a populației unei țări și a resurselor sale economice. Au putut, astfel, pune în linie de bătaie o armată uriașă (de circa 1 milion de combatanți), cu care au respins invazia străină dincolo de granițele Franței.

Au instaurat o "economie dirijată", cu metodele pe care tot ei încercaseră a le preconiza încă prin 1791-1792, și au reușit să întrerupă temporar criza alimentară, specula, inflația, și să restabilească încrederea maselor în revoluție, în preocuparea conducerii revoluționare pentru soarta lor.

Au decretat o întinsă împrumțare a țăranilor, desființând fără răscumpărare orice drept de origine feudală. Ei au dat, prin urmare, o lovitură puternică marii proprietăți, nobilimii și au făcut din Franța o țară de mici proprietari agrari.

Iacobinismul a însemnat experiența unei dictaturi democratice "de jos" (reale, nu doar proclamate propagandistic), atente la satisfacerea nevoilor maselor orășenești și țărănești. Acestei dictaturi i se potrivește expresia aceluiași Francois Furet: "politică democratică ridicată la rang de o ideologie națională", o "invenție fără precedent...".

Ea a insuflat francezilor acel spirit eroic, fără seamăn în istoria modernă, pe care istoricul și eseistul politic Alexis de Tocqueville l-a evocat în fraze avântate: "*... timpuri de tinerețe și de entuziasm, de mândrie, de pasiuni generoase și sincere, a căror amintire - în pofida erorilor lor - oamenii o vor păstra veșnic și care, încă multă vreme, vor tulbura somnul tuturor celor ce vor voi să-i corupă și să-i aservească*".

Si totuși, din partea iacobinilor guvernarea prin teroare a fost o greșală. Ea a însemnat suspendarea garanțiilor legii și ale procedurilor legale, pentru cei acuzați de lipsă de fidelitate față de revoluție. Sub această acuzație se putea înțelege aproape orice: de la trădare până la colportarea unui zvon, de la nerespectarea unui preț maximalizat până la frecventarea neregulată a ședințelor organizațiilor de cartier și pasivitatea în cadrul lor. Sentințele se pronunțau după o procedură extrem de sumară, (uneori, în absența oricărei probe, judecătorul fiind autorizat să-și formeze opinia asupra persoanei inculpatului "în conformitate cu convingerea sa intimă") și însemnau, aproape întodeauna, moartea prin ghilotinare.

Iacobinii motivau necesitatea terorii prin gravitatea și permanența primejdiei invaziei străine și a uneltirilor contra-revoluționare în interior.

Argumentul nu avea suficientă acoperire. S-au văzut țări și națiuni în situații la fel de grave cu ale Franței în 1793-1794, care însă n-au adoptat astfel de metode de guvernare și totuși au reușit să treacă peste dificultățile respective.

În primăvara anului 1794, lumea a început să murmure împotriva acestor excese. Chiar din interiorul conducerii iacobinilor s-au ridicat proteste, cerându-se revenirea la normalitate în interior și încheierea păcii cu adversarii din exterior.

Acești protestatari au fost și ei etichetați ca trădători și ghilotinați. Printre ei s-au aflat și oameni care-și creaseră reputația de eroi ai revoluției. Nemulțumirile au făcut atunci loc indignării.

În Convenția Națională s-a format un complot, care, la 27-28 iulie 1794, a reușit să răstoarne de la putere și să trimită la eșafod nucleul iacobinilor intransigenți. În fruntea lor, Maximilian Robespierre, care a întruchipat în toată măreția, dar și în toata oroarea, fanatismul doctrinar al iacobinilor, amestec inextricabil de idei democratice generoase, de patriotism fierbinte și de terorism sângeros.

În fața istoriei, pe acest om, supranumit "incoruptibilul", sub a cărui conducere Revoluția franceză a mers până la formularea - și în parte aplicarea - celor mai avansate precepte ale democratismului politic și social din veacul al XVIII-lea, îl salvează - nimeni nu i-a putut contesta această calitate, sinceritatea lui. "Ceea ce este excepțional în cazul său, este că el nu se poate exprima altfel decât într-o limbă sacerdotală. E străin folosirii dublei claviaturi, inseparabilă de ceea ce numim «politică». Pe când, alți virtuozii ai cuvântului revoluționar erau artiști dedublați, bilingvi ai acțiunii, Robespierre a fost un profet. Credea tot ce spunea și exprima tot ce spunea în limbajul revoluției; nici un alt contemporan n-a interiorizat ca el codajul ideologic al fenomenului revoluționar. Ceea ce face din Robespierre o figură nemuritoare nu este faptul că a «domnit» câteva luni asupra revoluției, ci că, prin el, revoluția și-a rostit discursul ei cel mai tragic și cel mai pur", apreciază, pe bună dreptate, un mare istoric.

După prăbușirea iacobinilor, puterea politică a fost deținută în Franța de cei care-i răsturnaseră, așa-numiții "thermidorienii". Era o coaliție de elemente cu convingeri diverse, de la monarhisti nemărturisiți, până la iacobini renegați. În general, îi apropia concepția unei linii politice moderate, de reintrare în normal, în legalitate, de consolidare a economiei, fără a mai recurge la măsuri excepționale, ci lăsând să acționeze liber legile economice (de exemplu, a fost desființată legea maximalizării prețurilor și obligativitatea predării către stat a surplusurilor de produse).

Adoptând o nouă Constituție, thermidorienii au organizat regimul numit "Directorat", fiindcă în fruntea republicii a fost instituit un prezidiu din 5 membri, având titlul de "directori" (26 octombrie 1795).

Sub acest regim, slab, oscilant și corupt, Franța a făcut oarecari progrese, datorate mai mult efectelor schimbărilor structurale anterioare (proprietatea țărănească, libertatea economică, spiritul de inițiativă încurajat de libertatea politică, reșezarea sistemului fiscal, creșterea producției meșteșugărești și manufacturiere, determinată de necesitățile susținerii războiului, etc).

În același timp însă, o serie de crize interne au dovedit că, voind să se mențină în cadrul metodelor legale de guvernare, noul regim nu avea autoritatea și nici abilitatea de a instaura un climat de ordine, de stabilitate socială. La fel, el n-a rezolvat criza externă, n-a reușit să încheie pacea cu adversarii Franței, ci s-a complicat în noi acțiuni militare. Pe unele, generalii săi (de exemplu Napoleon Bonaparte) le-au câștigat în chip strălucit. Altele s-au soldat cu eșecuri, și, în anul 1799, țara era din nou amenințată de invazia forțelor armate ale Austriei și Rusiei, în timp ce pe mare continua războiul început în februarie 1793 cu Anglia.

După zece ani de revoluție, din care șapte agravați prin starea de război, dar în timpul cărora multe din revendicările de la 1789 fuseseră împlinite, unele chiar depășite, poporul francez nu mai era dominat de elanul politic inițial. Nu se mai putea și nu se mai voia să se facă apel la recrudescența spiritului și elanului revoluționar, la ridicarea poporului care, mobilizat cu lozinci patriotice și democratice, să-i zdrobească pe dușmanii revoluției, precum în acel "an teribil" 1793. Spre a face față primejdiei externe și

frământărilor interne, alimentate de la dreapta de regaliști și dinspre stânga de încă nepotolitul radicalism de tip iacobin, o parte a cercurilor politice dominante ale Directoratului a ajuns la concluzia că Franța și revoluția nu vor putea fi salvate decât de un regim de "mână forte".

Această idee era împărtășită cu deosebire de păturile superioare ale burgheziei care, văzându-și satisfăcute principalele deziderate economice și politice, puneau acum pe primul plan stabilizarea regimului, "așa cum era", respingând atât restaurarea monarhiei cât și o nouă deschidere democratică. Instrumentul pe care se putea sprijini un regim autoritar și stabil era armata. În consecință, a fost sprijinită de cercurile mai sus menționate ale Directoratului lovitura de stat din **9-10 noiembrie 1799**, prin care generalul **Napoleon Bonaparte a pus mâna pe putere și a instaurat o dictatură militară, deghizată la început sub aparențe constituționale, și numită regimul Consulatului.**

A fost o șansă (poate că în același timp și o neșansă...) pentru Franța că acest general, din care un concurs de împrejurări a făcut stăpânul ei, s-a dovedit un geniu militar și un mare om politic.

Inițiativa sa de organizare și reorganizare a statului, în cadrul căreia e de menționat, în primul rând, elaborarea unei legislații complete - civile, penale și comerciale - pe baza principiilor de drept promovate de gândirea juridico-politică a veacului al XVIII-lea și a Revoluției, au stabilizat situația internă în Franța și au implantat irevocabil în societatea franceză legile și instituțiile noi. Extraordinarele sale victorii militare, care au făcut din Franța, la un moment dat, puterea dominantă în Europa, au spulberat posibilitatea de restaurare a vechiului regim prerevoluționar.

Napoleon Bonaparte, care la 1804 s-a proclamat împărat, a comis însă și mari greșeli, inerente până în cele din urmă oricărei dictaturi personale, fie ea exercitată și de un om excepțional. A acționat adeseori sub imboldul ambiției proprii, ignorând aprecierea realistă, obiectivă, a situațiilor cu care se confrunta. Supraevaluând resursele materiale, umane și morale ale Franței, a crezut exclusiv în posibilitatea soluționării prin forță a raporturilor dintre ea și statele europene. A sfârșit, astfel, prin a le coaliza împotriva lui pe toate, ceea ce, în pofida geniului său militar, l-a dus la înfrângere și la pierderea tronului.

Puterile străine - Anglia, Rusia, Prusia și Austria, fără a mai menționa și statele mai mici care se alăturaseră coaliției antinapoleoniene - au invadat cu armatele lor Franța și au ocupat Parisul (1814). Pacea pe care au impus-o a prevăzut retragerea Franței la frontierele din 1792 și restaurarea dinastiei regale detronate de revoluție. Dar, cel puțin în Franța, învingătorii n-au socotit oportun să impună revenirea la vechea ordine socială și la vechea structură a proprietății.

Principiile și opera Revoluției nu mai puteau fi dezdăcinate: în ultimă instanță, cu toată înfrângerea din 1814, ele au triumfat în Franța și, după câteva decenii de lupte politice și naționale - în întreaga Europă, care trăiește până astăzi și va mai trăi cu siguranță multă vreme între coordonatele principiilor de drept și ale instituțiilor economico-sociale și politice proclamate și create în clocotul unuia din cele mai extraordinare evenimente ale istoriei.

III. Revoluția și Europa

Revoluția franceză încununează gândirea iluministă. Evenimentele care survin în Franța, începând din anul 1789, au un mare răsunet în Europa și în întreaga lume. Aceste fapte răstoarnă tradițiile celei mai importante monarhii europene. Franța număra, într-adevăr, 28 milioane de locuitori, peste 20% din populația totală a Europei, într-o perioadă în care populația Marii Britanii este încă sub 10 milioane.

Dar răsunetul profund al anului 1789 nu se explică doar prin ponderea materială a Franței în Europa. Valul ideilor revoluționare se face simțit pe întregul

continent, deoarece Franța instituie **principii care se vor universale**. Ea nu definește doar drepturile noi ale cetățenilor francezi, **ci drepturile omului**. Și, în felul acesta, ea îndeplinește dorințele elitelor luminate ale secolului al XVIII-lea. Revoluția Franceză, fiică a Epocii Luminilor, este, în 1789, un rezultat al acesteia.

Ideile propagate de Revoluție, cărora li se fac ecou gazetele din câteva mari orașe europene, nu sunt, așadar, întru totul noi. Câteva încercări anterioare din Elveția, din țările renane, Olanda și, mai ales, emanciparea coloniilor englezești din America puseseră deja în cauză vechea ordine. Cu toate acestea, Revoluția Franceză nu poate fi analizată ca un simplu element al unei mari mișcări atlantice. Celelalte mișcări europene nu i-au egalat niciodată amploarea, iar mesianismul său universalist îi conferă o inconfundabilă originalitate.

Într-adevăr, într-o Europă locuită esențialmente de o populație țărănească, mesajul revoluționar nu putea nicidecum influența decât o mică parte a populației instruite. Exemplul englezesc este o excepție. Londra încuviințează evenimentele de la 14 iulie. Poeti ca Wordsworth sau Coleridge, savanți precum chimistul Priestley, publiciști ca Thomas Paine salută acest început. Societățile de reflecție răspândesc știrile venite de pe continent. Iar dacă, încă de la primele violențe, opinia, în majoritatea ei, își regăsește cu ușurință patriotismul insular, este adevărat că Revoluția alimentează pentru mult timp radicalismul englez.

În alte părți ale Europei, deși reacțiile sunt comparabile în câteva mari orașe comerciale din vest, ca Hamburg, mesajul e receptat mai ales de elite, cu precădere o nobilime cosmopolită ce are impresia că e continuatoarea dezbaterilor iluministe, dar care nu înțelege deloc să-și sacrifice privilegiile.

Suveranii europeni au privit, foarte curând, cu neîncredere evenimentele din Franța, temându-se, în cea mai mare parte, de riscurile contaminării. Încă din 1789, regele Spaniei, Carol III, împiedică accesul știrilor venite din Franța în regatul său. În Rusia țărănească a Ecaterinei II, "prietena filozofilor", nobilimea se entuziasmează uneori pentru marile principii ale lui 1789, dar adeziunea e mai mult retorică și sentimentală decât profundă, iar împărăteasa renunță, din 1789, la un liberalism de fațadă.

În perioada evenimentelor revoluționare, Curțile europene sunt preocupate, mai cu seamă, de luptele lor interne: Austria și Rusia luptă împotriva Imperiului Otoman încă din 1786, Anglia lui Pitt încearcă să folosească Prusia ca să oprească inaintarea spre apus a Rusiei; Polonia continuă să fie râvnită de cele trei mari monarhii continentale. Franța însăși își afirmă intențiile pacifice: „**Adunarea Națională declară că Națiunea franceză renunță pentru totdeauna la orice război de cucerire și că nu-și va folosi niciodată forțele împotriva libertății vreunui alt popor**” (mai 1790). Proclamarea **dreptului popoarelor de a dispune de ele însele** repune însă în cauză dreptul monarhic european. Abolirea privilegiilor și a servituților feudale îi prejudiciază pe principii germani cu posesiuni în Alsacia; ei apelează la Tratatul Westphalice. În mai 1791, Adunarea hotărăște să-i consulte pe locuitorii ținutului Venaissin (Comtat) și ai Avignon-ului, posesiuni pontificale, în privința unirii lor cu Franța.

Dar, în 1791, Revoluția nu se mai interesează de unitatea politică afirmată la 14 iulie 1790 (*Fete de la Federation*), care celebra alianța regelui și a națiunii. Constituția civilă a clerului, votată în iulie 1790, e condamnată de papă. Biserica se divizează. Preoților "constituționali", sau "depunătorii de jurământ", li se opun preoții „refactari”. Schisma contribuie la realizarea bazei contrarevoluției. În iunie 1791, încercarea de fugă în străinătate a familiei regale, arestată la Varennes, pune punct ficțiunii unui suveran considerat emanație respectată a unei națiuni fratern reunite. La

17 iulie, mulțimea care, pe Cârnul lui Marte, cerea instaurarea Republicii, e dispersată într-o baie de sânge.

La sfârșitul anului 1790, whig-ul Edmund Burke își publică *Reflecțiile despre Revoluția Franceză*, traduse curând în franceză și apoi în germană. Cartea, elogiul al tradiției, e dovada evoluției Europei culte. În august 1791, la Pillnitz, împăratul, regele Prusiei, electorul Saxoniei, dar și fratele lui Ludovic XVI, contele d'Artois, care-i reunește în jurul lui la Koblenz pe cei care emigraseră, discută despre o intervenție în Franța, dar o subordonează unirii puterilor europene.

La Valmy, la 20 septembrie 1792, membrii coaliției, nu prea dornici, se pare, să lupte, se lasă păgubași în fața entuziasmului voluntarilor francezi. Goethe e prezent și va spune mai târziu că a remarcat importanța istorică a acestei victorii a unui popor împotriva armatelor regilor: „**În acest loc și în această zi a început o nouă epocă a istoriei lumii.**”

La sfârșitul anului 1792, în urma elanului victorios din Belgia, Convenția declară că „*va acorda un ajutor frătesc tuturor popoarelor care vor voi să-și recuce-rească libertatea*”.

În aprecierile istoriografiei recente, pe lângă entuziasmul revoluționar, victoriile Franței s-au datorat și lipsei de unitate a adversarilor ei. Din 1793 până în 1802, data păcii de la Amiens, doar Anglia rămâne un adversar permanent. Coaliția I se destramă încă din 1795, când Prusia și Spania tratează cu Franța. Austria semnează, în 1797, Tratatul de la Campoformio. Coaliția a II-a, pe care o finanțează tot Anglia, ia naștere în martie 1799. Spania, însă, este în acea perioadă aliata Franței, iar Prusia rămâne în expectativă.

Cât despre coeziunea aliaților, aceasta e departe de a fi perfectă: țarul Pavel I își retrage armata care lupta alături de austrieci în Italia; în Mediterana, ambițiile sale îi irită pe englezi. De asemenea, în perioada imperială, coalițiile succesive nu reușiseră în nici un moment - în afară de anul 1813 - să reunească totalitatea țărilor europene, care nu-și uită nici o clipă disensiunile.

Monarhiile europene, pe de altă parte, nu duc același tip de război cu cel dus de Franța, ale cărei succese se datoresc unei organizări militare radical schimbate față de tradițiile Vechiului Regim. Lazare Carnot este, din anul II, făuritorul acestei armate. Franța contează pe numărul ostașilor. Voluntariatul este desigur un mit, Republica nu fusese salvată prin elanul spontan al cetățenilor. Înrolările, conscripția asigură efective pe care nu le ating adversarii Franței și care îi permit să ducă lupte pe mai multe fronturi, la care participă mase de soldați. Înregimentarea tinerilor recruți alături de veterani, promovările rapide acordate celor mai valoroși dintre soldați, propaganda politică, spiritul ofensiv dus până în pânzele albe, cu baioneta la armă, inculcat infanteriei fac din armata franceză un instrument militar superior armatelor europene.

În sfârșit, doar Franța duce un război național, armata îi reprezintă pe cetățeni, în timp ce războiul purtat de regi are un caracter monarhic și nu caută să se sprijine pe popoarele din statele respective.

A avut Republica revoluționară franceză o strategie europeană?. Răspunsurile istoriografiei speciale sunt deconcertante. Scopurile războiului sunt descrise în mod diferit. Unii proclamă necesitatea unei lupte neîndurătoare împotriva Vechiului regim al Curților europene: "Spațiul care separă Parisul de Petersburg și de Moscova va fi curând francizat, municipalizat, iacobinizat", exclamă montagnardul Chaumette, dar aceste dure afirmații ideologice nu împiedică deloc Republica să negocieze cu regii. Finalitatea esențială a cuceririlor pentru cea mai mare parte a revoluționarilor, de la Danton la Carnot, este de a atinge „granițele firești”, adică Rinul. Războiul se

hrănește însă din propria substanță, tot așa cum îi hrănește Republica și pe toți generalii ambițioși. Războiul și-a dobândit propria logică.

Napoleon Bonaparte, născut în 1769, beneficiază de acea accelerare a istoriei, care-i permite să fie general de brigadă la douăzeci și patru de ani, după succesele obținute cu ocazia asedierii Toulonului, în 1793. Dar campania din Italia (1796-1797) e cea care-l transformă pe general în erou. Pe soldații „goi” ai armatei sale îi ademenește cu „cele mai roditoare câmpii din lume”. Piemontul, mai întâi, e învins, izolat, jefuit, după care Bonaparte îi alungă pe austrieci din Milano, angajându-se în Italia centrală în fructuoase incursiuni de pradă: își însușește bani și opere de artă. În octombrie 1797, generalul armatei italiene negociază din proprie inițiativă, la Campoformio, cu austriecii, care trebuie să recunoască "Republica Cisalpină" și ocuparea franceză a Belgiei; cedarea către Franța a malului stâng al Rinului e subordonată însă unei hotărâri a Dietei și, spre indignarea patrioților italieni, Veneția e cedată Austriei.

Directoratul își continuă politica, iar republicile-surori se înmulțesc în Italia. Papa e izgonit din Roma, unde, în 1798, se proclamă republica; în 1799, Republica Parthenopeană ia locul Bourbonilor din Neapole.

Actele „generalului revoluției”, din 1798-1799, din Egipt, capătă dimensiuni onirice. Expediția vizează dușmanul cel mai important și din totdeauna al Republicii, Anglia, căreia ar vrea să-i mineze puterea maritimă în Mediterana. În același timp, la expediție participă Europa savantă, care-și trimite în Orient învățații și artiștii. Totul evocă, în aceeași măsură, Europa cruciadelor și, dincolo de aceasta, amintirea lui Alexandru. Campania constituie pentru Franța un eșec total. E nevoie de geniul lui Bonaparte ca să-i confere aura gloriei și să adauge piramidele la propria legendă.

Napoleon Bonaparte, într-adevăr, a fost primul care a utilizat transferul de mesianism revoluționar al sanculoților la soldat. Erou modern, el își plămădește imaginea atent, cu obstinație. În 1799, este monarhul republican pe care și-l caută, încă nelămurit, Franța. Înlăturând Consiliile, el se impune, la 18 brumar 1799, ca singurul care poate finaliza Revoluția, fixând-o „la principiile care au declanșat-o”.

Consulatul a reprezentat, în primul rând, o pacificare. Pacificare internă, având în vedere că lista emigraților e închisă, iar Concordatul cu papa, încheiat în 1801, domolește disensiunile religioase (în detrimentul Bisericii constituționale). Pacificare externă, căci, după ce restabilise situația în Italia și-i impusese Austriei pacea, Primul Consul semnează cu Anglia, la Amiens, în 1802, un acord care-i lasă mână liberă pe continent. Dar Anglia își păstrează dominația pe mare și-și sporește imperiul colonial.

Bonaparte pune, prin instituțiile pe care le regândește, bazele noii societăți apărute ca urmare a Revoluției. În fruntea departamentelor, create de Adunarea Constituantă, numește prefecti, executanți docili ai ordinelor puterii centralizate. Codul Civil, din 1804, consacră libertatea individuală, garantează proprietatea și ordinea. Națiunea se poate identifica într-un om, dușman înverșunat al facțiunilor, organizator al statului. Pentru conducerea acestui stat, sunt necesare adevărate adeziuni pasive a poporului și concursul elitelor, elite întrunite sub semnul originii, al talentului și al bogăției.

Încoronându-se pe el însuși, Napoleon încoronează principiile lui 1789. Împăratul este un despot luminat, despot ce a edificat un aparat de stat de o redutabilă eficacitate; națiunea devine o anexă a persoanei sale, națiune domestică, pe care știe s-o seducă și s-o înflăcăreze. Paradoxul acestei puteri este că ea suprimă libertățile din 1789, care constituie însăși baza instituțiilor pe care le-a realizat.

Europa napoleoniană și, implicit, „Marele imperiu” s-au dovedit construcții efemere. Pacea cu Anglia nu avea cum să dureze. Ostilitățile, mai întâi mocnite, au ca rezultat apariția unor coaliții succesive. În 1805, victoriei navale de la Trafalgar a

englezilor îi răspunde, pe continent, victoria franceză de la Austerlitz asupra austriecilor și rușilor. Prusia, care intră în război în 1806, e învinsă la Jena, Berlinul e ocupat. Împăratul e primit în Polonia ca eliberator. La Tilsit, pe râul Niemen, în iulie 1807, Napoleon și țarul Alexandru par să-și împartă Europa. Austria, după bătălia de la Wagram, trebuie să accepte pacea, în 1809. În 1810, parvenitul Revoluției o aduce în patul său pe fiica Habsburgilor, arhiducesa Maria Luisa.

Astfel, în 1811, anul în care imperiul cunoaște cea mai mare extindere a sa, teritoriul supus de Napoleon înglobează jumătate din Europa. Dar, în pofida reorganizărilor ulterioare gândite de împărat la Sfânta Elena, Imperiul e mai mult rodul întâmplării decât al logicii. În inima lui, se află Franța cu cele 130 de departamente, de la Hamburg la Roma. Napoleon este protectorul Confederației Rinului. Fratele său, Jerome, domnește în Westphalia. Marele-Ducat al Varșoviei e croit din zona prusiană a Poloniei, iar împăratul este rege al Italiei. Pe Murat I-a așezat pe tronul Regatului Neapolelui, iar fratele său Joseph este, cu începere din 1808, rege al Spaniei.

Cu toate acestea, Franța nu are mijloacele care să-i permită să rivalizeze cu Anglia pe mare; încercările de debarcare nu-și ating scopul.

Regatul Unit, care-și demonstrează în această perioadă coeziunea morală și națională, este inspiratorul și agentul esențial al rezistenței în fața tiranului de pe continent. El constituie, de asemenea, modelul alternativ al unui regim liberal, care n-are nevoie de arme ca să se impună.

Dominația "Marii Națiuni" în Europa suscită un dublu reflex, de admirație și de respingere. Franța nu se mulțumește, într-adevăr, să aducă teritoriilor ocupate libertatea și egalitatea civilă ale anului 1789; popoarele supuse sunt datoare cu contribuții și soldați, în aceeași măsură ca și popoarele aliate. Ele alimentează războiul.

În Germania, la contactul cu brutala prezență franceză, renaște măreția Reich-ului medieval. Cuvintele nu au chiar aceeași semnificație ca în Franța, *Volk*-ul germanic nu este *le peuple* francez. Este comunitate de suflet, sânge și limbă mai mult decât adunare de cetățeni, definindu-se prin supunerea față de o autoritate materială și spirituală superioară. Prusia e prima care găsește în umilire forța redresării. Cu începere din 1807, Fichte pronunță la Universitatea din Berlin prima *Cuvântare către națiunea germană*, vibrant apel la scuturarea lanțurilor sclaviei. În Prusia, cu toată rezistența claselor privilegiate, începe reforma statului, a armatei, a învățământului. Astfel, în 1813, regele Prusiei declară „război pentru cucerirea independenței" împotriva lui Napoleon și lansează un apel "către poporul meu". Cu toate acestea, se pare că în Germania nu masele populare au stat la originea elanului patriotic.

Dimpotrivă, în Regatul Neapolelui, în Tirol și mai ales în Spania, cu începere din 1807, prezența franceză e violent contestată. Războiul din Spania nu este o mișcare univocă. O parte a elitelor, adeptele ideilor iluministe, așa-numiții *afrancesados*, fac ca încercările de reformă ale lui Napoleon să se întoarcă împotriva acestuia; Cortes-urile de la Cadiz țin desigur seama, cu începere din 1810, de tradiția și apartenența religioasă ale Spaniei, dar propun o Constituție întemeiată pe suveranitatea națională, anularea privilegiilor, abolirea Inchiziției. Simultan însă, o altă Spanie se revoltă, exprimându-se în *guerillas*; e "Spania neagră", ai cărei combatanți adoptă simboluri pioase. Iar împotriva puterii uzurpatorului Joseph se ridică Spania provinciilor, ce-și apără libertățile tradiționale.

Curând vine vremea eșecurilor, apoi a marelui reflux, iar Napoleon are de înfruntat un alt popor: în 1812, el vine, în fruntea a 450.000 de oameni din „armata națiunilor”, să se piardă în imensitatea rusească. Relațiile sale cu țarul Alexandru I s-

au deteriorat treptat; Napoleon nu e deloc mulțumit de ambițiile Rusiei privitoare la Strâmători (cu toate acestea, în 1811-1812, Imperiul Otoman trebuie să cedeze Basarabia); Rusia se teme de renașterea unei Polonii independente și, în sfârșit, Blocada continentală provoacă o reducere drastică a exporturilor rusești. În fața invaziei, țaranii îl hărțuiesc pe ereticul ce întinează măicuța Rusiei; în septembrie 1812, locuitorii Moscovei îi opun împăratului o rezistență pasivă. Când Napoleon se hotărăște să ordone retragerea Marii Armate, un manifest imperial vorbește de "pedeapsa înspăimântătoare care-i lovește pe cei ce îndrăznesc să pătrundă cu gânduri de război în sânul puternicei Rusii". În încercarea prin care trece, aristocrația rusă, care, în marea ei majoritate, declara că disprețuiește grosolanția țăranilor și că nu vrea să vorbească decât franțuzește, reînnoadă legăturile cu pământul și poporul de jos. Cu toate acestea, ambiguitatea personalității țarului Alexandru I, diversitatea înclinațiilor sale, când liberale, când autoritare, când mistice, dar și succesele rusești - în 1814, cazacii campează pe Champs-Elysees, iar țarul joacă rolul de arbitru al Europei, apoi, în 1815, îi cheamă la realizarea Sfintei Alianțe pe suveranii creștini ai Europei sub egida Sfintei Treimi - fac ca bătrâna Rusie, mult timp izolată în răsăritul Europei, să-și regăsească locul în chiar inima continentului. Astfel, Revoluția și Imperiul au reușit să întărească particularismul rusec și, în același timp, să înscrie Rusia în concertul civilizației europene.

Franța desăvârșește, așa cum a spus Hegel, istoria Europei. Ea n-a inventat liberalismul, dar a dat consistență statului-națiune. Și, datorită ei - sau împotriva ei -, mai mult în Apusul Europei decât în Răsărit, popoarele au devenit conștiente că viața lor comună le conferă poate un destin istoric comun.

Europa a fost, uneori, ajutată de reformele efective realizate de ocupantul francez: Codul Civil a fost impus în numeroase state (Italia, Renania), a fost abolită starea de dependență a țăranilor, iar privilegiile - puse sub semnul întrebării.

Influențele Revoluției franceze se exercită, în istoria veacului al XIX-lea european, ca un model și, în orice fel s-ar fi scris istoria, evenimentele perioadei 1789-1815, chiar dacă se încearcă ocultarea lor, obsedează întreaga Europă. Ele oferă elemente de referință, exemple moderne care nu mai sunt funizate de Antichitatea greco-romană. Ridicarea popoarelor nu mai constituie revolta-sacrilegiu împotriva unei ordini veșnice; romantismul va contribui la exaltarea tuturor aspectelor insurecției săvârșite în numele libertății popoarelor reunite în națiuni.

Revoluția oferă și un alt model: edificarea unui stat care să reprezinte națiunea (sau ceea ce se numește așa) permite utilizarea și controlarea forțelor eliberate ale popoarelor. Această organizare a statului este cu atât mai necesară, cu cât Revoluția franceză a determinat apariția, alături de dragostea pentru libertate, a dorinței vii și uneori antagoniste de egalitate. Astfel, Revoluția descătușează istoria Europei: memoria furtunii devine atunci instrument al unui destin.

IV. În loc de concluzii și alte aprecieri calificate despre Revoluția franceză

Revoluția franceză care, în 1789, a surprins prin spontaneitatea și prin forța sa, a fost, deci, pregătită de transformarea economică și de progresul intelectual al unui secol întreg. Vechiul regim a intrat în descompunere înainte ca termenul de revoluție să fi fost pronunțat. Spirite perspicace, ca d'Argenson, au simțit încă de la mijlocul secolului că, statul se năruie din temelie și că totul se desface în bucăți. La 1788, ruina regimului era completă. Evocând în fața Adunării naționale, la 13 iulie 1789, evenimentele anului precedent, Lally-Tollendal a făcut bilanțul definitiv al vechiului regim: regele „înșelat”, adică ostil avertismentelor și aspirațiilor supușilor săi, legile fără putere executorie, serviciile

publice dezorganizate, armata atinsă de spiritul de revoltă, douăzeci și cinci de milioane de francezi fără judecători (din cauza grevei declarate de parlamente), particularismul provincial redeșteptat și amenințând unitatea națională, tezaurul vid, falimentul iminent, autoritățile fără respect pentru libertățile particularilor și incapabile de a menține ordinea, poporul fără altă nădejde de salvare decât convocarea stărilor generale și fără mijloace legale de-a sili regele să le convoace!

Deopotrivă de incapabil de-a se reforma sau de-a se menține cu forța, Vechiul regim era condamnat. Epuizarea ultimelor expediente financiare și defectiunea trupelor a silit guvernul să convoace stările generale, și, de îndată ce opinia publică a găsit în ele mijlocul de-a se exprima liber, absolutismul monarhic și sistemul privilegiilor au fost răsturnate, sau, mai bine zis, se prăbușiră din cauza propriei lor decrepitudini.

Prăbușirea Vechiului regim s-a produs paralel cu dispariția bazei lui economice. Dezvoltarea comerțului și a industriei au ruinat proprietatea feudală, regimul corporațiilor și monopolurile comerciale în care s-a încadrat viața economică a vechiului regim. Pentru a desface produsele unei activități industriale din ce în ce mai intense, burghezia a căutat să extindă debușeele interne și să mărească puterea de consumație a țărănimii, reclamând suprimarea barierelor interne, remanierea sistemului fiscal și abolirea redevențelor feudale care nu lăsau majorității țărănimii decât ceea ce-i trebuia pentru a nu muri de foame. Emanciparea și împrăștierea țăranilor, libertatea muncii și a concurenței deveniseră condiții esențiale pentru dezvoltarea comerțului și a industriei. Din aceste necesități a izvorât nu numai întregul program al liberalismului francez, dar și forța irezistibilă care l-a impus. Dacă Adunarea constituantă a reușit, în doi ani, să suprimă feudalitatea, absolutismul și privilegiile milenare, să decreteze egalitatea tuturor înaintea impozitelor, să întemeieze libertatea și egalitatea civilă, să desăvârșească unitatea țării, să transfere proprietatea clerului și a Coroanei unui mare număr de orașeni și de săteni, să asigure triumful proprietății burgheze contra proprietății feudale, al muncii contra trândăviei „eroice”, al toleranței contra fanatismului - dacă, într-un cuvânt, Revoluția a izbutit în doi ani să suprimă aproape întreg Vechiul regim, e că reformele acestea au fost determinate de adânci necesități economice și pregătite de efortul intelectual al unui secol întreg.

Europa în prima parte a perioadei moderne

SUMARE RECOMANDĂRI BIBLIOGRAFICE (în cele ce urmează, sunt cuprinse, în primul rând, lucrările ce se găsesc în bibliotecile centrului universitar Iași!):

1. Enciclopedii, atlase, culegeri de documente, cronologii, culegeri bibliografice:

- *** *Encyclopaedia Britannica*, edițiile recente, sub dif. voce;
- *** *Columbia Encyclopedia*, 5-th ed, Princeton, 1993;
- W.L.Langer, *An Encyclopedia of World History: Ancient, Medieval, and Modern*, 1995
- Barraclough G.(ed.), *The Times Atlas of the World History*, London, 2000;
- Hammond (ed.), *Historical Atlas of the World*, ediția din 2000;
- Enciclopedia Universalis et Albin Michel (eds), *Le Grand Atlas de l'Histoire mondiale*, Paris, 1991

- Steinberg, S.H., *Historical Tables, 58 B.C. – A.D.1995*, Washington, London, 1996;
- Imanuel Geiss, *Istoria lumii din preistorie până în anul 2000*, Ed.All, București, 2003;
- Mureșanu Camil (coord.), *Culegere de texte pentru istoria universală. Epoca modernă*, vol.I-II, București, 1973;
- American Historical Association (ed.), *The Guide to Historical Literature*, 3d ed., Washington, 1995;
- Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan (editori), *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*, Polirom, Iași, 2005;
- Stéphane Rials, *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, Polirom, Iași, 2002;
- Ștefan Ștefănescu (coord.), *Reflectarea istoriei universale în istoriografia românească. Bibliografie selectivă*, Ed. Academiei, București, 1986;

2. Serii speciale de istorie

- *** *The New Cambridge Modern History*, 14 vol., 1957-1979 (autorii sunt specialiști, recunoscuți în domeniu, din toată lumea);
- Jean Carpentier, François Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Ed.Humanitas, București, 2006;
- W.L.Langer (gen. edit.), *The Rise of Modern Europe*, 20 vol., 1936-1985;
- LAROUSSE. *Istoria universală*, vol.2, *De la Evul Mediu la Secolul luminilor*, Ed. Univers enciclopedic, București, 2006;
- LAROUSSE, *Istorie universală*, vol.3, *Evoluția lumii contemporane*, Ed. Univers enciclopedic, București, 2006;
- Ch.D.Hazen, *Modern European History*, în Ch. H.Haskins (gen. edit), *American Historical Series*, 2-nd ed., New York, 2000;
- R.N.Stromberg, *An Intellectual History of Modern Europe*, 2nd ed., 2 vol., 1994;
- Q. Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, 2 vol., 1978;
- R.R.Palmer, Joel Colton, *A History of Modern World to 1815*, 8-th ed., McGraw-Hill, Inc., (apărută în 18 locații simultan), 1995;
- F.M.L.Thompson, *The Cambridge Social History of Britain, 1750-1950*, 2-nd ed., 1993;

3. Lucrări generale și speciale

- I.Anderson, *L'histoire de la Suède*, Stockholm, 1965;
- T.S.Asthan, *La révolution industrielle (1760-1830)*, Paris, 1955;
- Raymond Aron, *Istoria și dialectica violenței*, Ed. Babel, București, 1995;
- Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor*, București, 2000;
- F Braudel; *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, vol.I-III, A.Collin, Paris, 1979;
- Idem, *Structurile cotidianului*, Ed. Meridiane, București, 1983;
- Idem, *Jocurile schimbului*, vol.I-II, Ed. Meridiane, București, 1985;
- Idem, *Timpul lumii*, vol.I-II, Ed. Meridiane, București, 1989;
- Nikolai Berdiaev, *Sensul istoriei*, Ed.Polirom, Iași, 1996;
- Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol.3, Institutul European, Iași, 1998;
- Gh. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle. Des origines à 1945*, București, 1997;
- Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, București, 2000;
- Franco Cardini, *Europa și Islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Polirom, 2002;

- P. Chaunu, *Histoire-science sociale: la durée, l'espace et l'homme à l'époque moderne*, Paris, 1974;
- Idem, *Civilizația Europei în epoca luminilor*, vol.I-II, Ed.Meridiane, București, 1986;
- Idem, *Civilizația Europei clasice*, vol.I-III, Ed. Meridiane, București, 1989;
- Idem, *L'axe du temps*, Paris, 1994;
- N.Ciachir, *Istoria universală modernă*, vol.I-II, Ed. Oscar Print, București, 1998;
- N.Ciachir, Gh.Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984;
- J.C.D. Clark, *English Society, 1688-1823*, 1985;
- Idem, *Revolution and Rebellion*, 1986;
- G. Corm, *Europa și Orientul. De la balcanizare la libanizare. Istoria unei modernități neîmplinite*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999;
- **V.Cristian, Considerații privind începuturile epocii moderne în istoria universală, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol”, XV, Iași, 1985;**
- Idem, *Istoriografie generală*, București, 1979;
- Idem, *Prelegeri de istorie modernă universală*, vol.I-II, Iași, 1973-1976;
- **Idem, Prelegeri de istorie modernă universală, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1998;**
- M.Deaconu, *Ascensiunea și decăderea lui Napoleon Bonaparte*, Ed.Athena, București, 2000;
- Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident, Țările române la începutul epocii moderne*, Ed. Humanitas, București, 1995;
- Idem, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Humanitas, 1999;
- J.Droz, *Histoire diplomatique de la 1648 à 1919*, 2-e éd., Paris, 1959;
- Mehmet Ali Ekrem, *Civilizația turcă*, București, 1981;
- A. Fraser, *Cromwell*, vol.I-II, București, 1982;
- **Francis Fukuyama, Sfârșitul istoriei și ultimul om, Ed.Paideia, București, 1992;**
- **Fr. Furet, Reflecții asupra Revoluției franceze, București, 1993;**
- J.A.Garraty, *The American Nation. A History of the United States*, 7-th ed., New York, 1991;
- I.Grămadă, *Franța lui Richelieu și Mazarin*, Ed.Junimea, 1971;
- A.R.Hall, *The Revolution in Science, 1500-1750: The Formation of the Modern Scientific Attitude*, 2-nd ed., 1983;
- P.Hazard, *Criza conștiinței europene 1680-1715*, București, 1973;
- **Idem, Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing, București, 1981;**
- *Histoire des relations internationales*, (sur red. P. Renouvin), vol.II-IV, Paris, 1953-1958;
- E.J.Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe, 1789-1848*, 1962;
- Geoffrey Hosking, *Rusia-popor și imperiu 1552-1917*, Institutul European, Iași, 2001;
- Michael Howard, *Războiul în istoria Europei*, Ed. Sedona, Timișoara, 1997;
- S.P.Huntington, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Ed.Antet, Oradea, 1998;
- I.Hurdubețiu, *Istoria Suediei*, București, 1985;
- **Charles și Barbara Jelavich, Formarea statelor naționale balcanice 1804-1920 (cu extinse trimiteri la realități istorice anterioare), Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1999;**
- D.E.Kennedy, *The English Revolution*, London, 2000;
- J.P. Kenyon, *Revolution Principles: The Politics of Party, 1689-1720*, 2-nd ed., 1990;
- Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, Institutul European, Iași, 1993;
- **J.M. Kilsby, Spania: mărire și decădere, București, 1998;**
- H. Kissinger, *Diplomația*, Ed.All, București, 1998 (vezi și ediția din 2002);

- T.S.Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, București, 1976;
- George F. Jewsbury, *Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828*, Polirom, 2003;
- V.H.Loos, *Istoria navigației*, Ed.Tars, București, 1993;
- Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol.I-II, București, 1973;
- P. Manent, *Originile politicii moderne: Machiavelli, Hobbes, Rousseau*, București, 2000;
- P. Mathias, *The First Industrial Nation: An Economic History of Britain, 1700-1914*, 1983;
- Jules Michelet, *Scrieri alese. Istoria Franței. Istoria Revoluției*, București, 1973;
- P.Mantoux, *La révolution industrielle au XVIII-ème siècle*, Paris, 1959;
- R. Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, Ed.All, București, 2001;
- A.H.de Oliveira Marques, *Istoria Portugaliei*, Ed.Enciclopedică, București, 1996;
- F.Mauro, *L'expansion européenne (1600-1870)*, Paris, 1964;
- A.Maurois, *Istoria Angliei*, vol.I-II, Ed.Orizonturi, București, 1996;
- Roland Mousnier, *Monarhia absolută în Europa, din secolul al V-lea până în zilele noastre*, Ed. Corint, București, 2000;
- C.Mureșanu, *Revoluția burgheză din Anglia*, Ed., Științifică, București, 1964;
- Idem, *Imperiul britanic. Scurtă istorie*, Ed. Științifică, București, 1967;
- **Idem, Europa modernă, Ed.Dacia, Cluj-Napoca, 1997;**
- W.Openheim, *Habsburgii și Hohenzollernii 1713-1786*, Ed. All, București, 2001;
- G. Oprescu, *Manual de istoria artei. Secolul al XVIII-lea*, Ed. Meridiane, București, 1985;
- Jean Orieux, *Talleyrand*, Ed. Politică, București, 1974;
- Stevan K.Pavlowitch, *Istoria Balcanilor 1804-1945*, Polirom, Iași, 2002;
- Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor*, Ed. All, 1997;
- Jaroslav Pelikan, *Tradiția creștină*, vol.I-III, (în special, vol.II), Polirom, 2005-2006;
- **Martyn Rady, De la REVOLTA la INDEPENDENȚĂ: Țările de Jos, 1550-1650, Ed.All, 2001;**
- Rémond René, *Introduction à l'histoire de notre temps. I. L'Ancienne Régime et la Révolution, 1750-1815*, Paris, 1974;
- ****Revoluția industrială. Studii*, București, 1963;
- **N.V.Riasanovsky, O istorie a Rusiei, Institutul European, 2001;**
- Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Ed.Polirom. Iași, 1997;
- Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, Ed.Politică, București, 1982;
- **Jean Sevillia, Corectitudinea istorică, Ed.Humanitas, București, 2005;**
- A. Soboul, *Revoluția franceză 1789-1799*, București, 1962;
- V. Soloviov, *Trei dialoguri despre sfârșitul istoriei universale*, Ed.Humanitas, București, 1992;
- MacDonald Steward, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței.1500-1558*, București, 1998;
- Andrina Stiles, *Imperiul Otoman 1450-1700*, București, 1995;
- Idem, *Rusia, Polonia și Imperiul Otoman*, București, 2001;
- E.Tarle, *La Guerre du Nord*, vol.I-II, Moscou, 1966;
- A.J.Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1808-1918, O istorie a Imperiului Habsburgic și Austro-Ungariei*, Ed. Allfa, București, 2000;
- **Ch. Tilly, Revoluțiile europene (1492-1992), Polirom, 2002;**
- Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, vol.I, Ed.Humanitas, 1992; vol.II, 1995;
- Idem, *Vechiul regim și Revoluția*, Ed. Nemira, București, 2000;
- Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, Ed.Humanitas, București, 2000;

- J.Touchard (sur la direction...), *Histoires des idées politiques*, vol.I-II, Paris, 1975;
- A.J.Toynbee, *Studiu asupra istoriei*, vol.I-II, Ed.Humanitas, 1997;
- Duncan Townson, *FRANȚA în REVOLUȚIE*, Ed.All, București, 2000;
- C.M.Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Ed.Științifică, București, 1975;
- Raymond Trousson, *Istoria gândirii libere. De la origini până în 1789*, Polirom, 1997;
- Henri Troyat, *Ecaterina cea Mare*, Ed. Humanitas, București, 1992;
- Idem, *Petru cel Mare*, Ed.Humanitas, București, 1994;
- Michel Vovelle (coord.), *Omul Luminilor*, Polirom, 2000;
- **I.Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, vol-I-IV, Ed.Meridiane, București, 1992-1994;**
- J.Warren, *Elisabeta I: religia și politica externă*, București, 1997;
- **Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Ed.Humanitas, București, 1993;**
- Karl Ferdinand Werner, *Istoria Franței*, vol.2, Teora, s.a.;
- Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, Humanitas, București, 2000;
- E. Zollner, *Istoria Austriei*, vol.I-II, București, 1997;
- Al. Zub (publiée par...), *La Révolution française et les Roumains. (Etudes à l'occasion du bicentenaire)*, Universitatea „Al.I.Cuza”, Iași, 1989;
- Idem, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Institutul European, Iași, 1994;

PARTEA A II-A

(Conf.univ.dr. Aurel Filimon)

C U P R I N S

Probleme introductive / 97
Situația Europei în primele decenii ale secolului al XIX-lea / 99
Întrebări / 103
Social și național în prima jumătate a secolului al XIX-lea / 103
Europa / 103
America Latină / 105
Întrebări / 107
Problema orientală în prima jumătate a secolului al XIX-lea / 107
Întrebări / 108
Particularitățile dezvoltării Americii de Nord: S.U.A. și Canada / 109
Întrebări / 112
Situația Africii în secolul al XIX-lea / 112
Întrebări / 114
Revoluțiile de la 1848, particularități și consecințe / 114
Întrebări / 118
Caracteristicile economiei mondiale după 1850. Schimbarea raporturilor de forțe / 118
Întrebări / 120
Marea expansiune colonială. Doctrină și metode de abordare / 121
Întrebări / 124
Relațiile internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX / 124
Întrebări / 127
Primul război mondial / 127
Întrebări / 130
Bibliografie / 130
Tema de control / 131

PROBLEME INTRODUCTIVE

Lumea la începutul secolului al XIX-lea. Probleme generale. Secolul al XIX-lea a început, calendaristic, cu anul 1801 și se va încheia în anul 1900. Din punct de vedere istoric situația a fost puțin modificată datorită continuității și relațiilor stabilite de mari evenimente din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Este vorba de Războiul de independență al fostelor colonii engleze din America de Nord și de Revoluția franceză din anul 1789. Influența acestora asupra restului lumii a fost evidentă. Declarația de independență a celor 13 colonii și Declarația drepturilor omului și cetățeanului, prin ideile lor, s-au impus, ideologic, pe firmamentul istoriei lumii, atât în secolul lansării lor, cât și în secolul următor. Modul de organizare a lumii, păstrarea încă a monarho-feudalismului în Europa, supunerea colonială în America de Sud, Africa și Asia, sînt în contradicție cu ceea ce s-a făcut în America de Nord și în Franța. Este firesc, deci, ca libertatea să fie receptată și dorită în aceste părți.

Din punct de vedere economic, secolul al XIX-lea a debutat sub semnul revoluției industriale. Începută în Anglia revoluția industrială “trece” pe continent, mai ales în partea sa apuseană, prima beneficiară fiind Franța, deschizînd toate căile pentru o reorganizare economică. În funcție de schimbarea structurii economice Europa va fi împărțită în trei zone; apuseană, centrală și răsăriteană. Un clasament economic, la începutul secolului al XIX-lea, situează Anglia pe primul loc, urmată de Franța și, la mare distanță, de celelalte state. În structura economică industria tinde să ocupe primul loc, urmată de sistemul financiar (organizat pe baze moderne), comerț și transporturi. La începutul secolului ponderea industriei nu a fost prea departe de agricultură, rolul acesteia, de aprovizionare agro-alimentară, s-a mai păstrat mult timp. Tocmai de aceea, a avut loc și un proces de modernizare a ei, de reorganizare în funcție de necesitatea asigurării alimentației și de rolul ei de aprovizionare a unor ramuri industriale cu materii prime.

Geografia economică a lumii păstrează, la începutul secolului, aceleași coordonate. Economia Europei își păstra primul loc, din punct de vedere valoric. În procesul de modernizare a intrat America de Nord, Statele Unite în mod special, urmare firească a cuceririi independenței și a revoluției tehnice. Chiar de la începutul secolului al XIX-lea avea să se contureze o împărțire a Statelor Unite în două zone; nordul industrial și sudul tributar sistemului fermelor bazate pe munca sclavilor. Situația aceasta s-a menținut pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a fost una din cauzele războiului de secesiune. O situație specială avea America de Sud. Aflată sub regimul dominației coloniale, al Spaniei și Portugaliei, economia Americii Latine se baza mai mult pe agricultură. Prima schimbare care a apărut a fost producția pentru piață și angajarea agriculturii în procesul schimbului.

O situație economică mai deosebită au avut Africa și Asia. Începutul secolului al XIX-lea a “găsit” o economie prea puțin schimbată. Agricultură, principala ramură economică, era tributară formelor de organizare și tehnologice vechi, primitive, în cea mai mare parte. Aceleași caracteristici le aveau activitățile de prelucrare a produselor agricole și de comercializare a lor. Situația a fost deosebită și datorită faptului că, la începutul secolului, dependența față de Europa s-a accentuat. Valorificarea economică a potențialului Africii și Asiei va fi una din caracteristicile colonialismului modern. Din punct de vedere economic acestea trebuiau să răspundă celor două solicitări; surse de materii prime, pentru metropole, și piețe de desfacere.

Vechea structură socială, feudală, în țările dezvoltate, s-a modificat treptat. Au apărut grupările sociale specifice industrializării și urbanizării, burghezie și proletariat.

Proprietarii de terenuri și marea masă a țăranilor se mențin în regiunile centrale și estice ale Europei. Modernizarea socială, europeană sau nord americană, merge în paralel cu formele vechi de organizare socială, la care se adaugă coloniștii și colonizatorii. Africa, Asia și America Latină au intrat în secolul al XIX-lea cu sistemele vechi de organizare socială la care se adaugă ceea ce aduceau coloniștii. În general, cu câteva excepții, metropolele au menținut organizarea autohtonilor. Au făcut excepție America Latină, unde, de la începutul secolului, s-a desfășurat lupta de eliberare. În aceste condiții organizarea socială a urmat alte reguli. În Africa, societatea etiopiană, care a reușit să-și păstreze independența mai mult timp, a păstrat regulile proprii de organizare. De asemenea, India, China și Japonia, la începutul secolului, aveau vechile norme de organizare.

Situația socială a generat noi contradicții și a impus alte rezolvări. Mișcărilor țăărănești li se alătură mișcările de la orașe, greve, manifestații, care sunt determinate de condițiile de viață. Fondul acesta este propice unor noi experiențe politice, apariției noilor ideologii, impunerii legislațiilor protecționiste, noilor forme de manifestare a gândirii social-politice.

Harta politico-administrativă a lumii a fost, la începutul secolului, modificată. Formele de organizare moderne, monarhia parlamentară (Anglia), sistemul nord american, republica franceză, chiar și imperiul napoleonian, erau exemplele moștenite din secolul trecut. În primul deceniu al secolului al XIX-lea geografia politică a Europei s-a schimbat prin acțiunile lui Napoleon. Harta Europei a fost schimbată. Imperiul habsburgic a fost obligat să accepte calitatea de putere de mîna a doua. Drumul Rusiei spre centrul Europei a fost barat. Imperiul otoman a fost în retragere. Pierderea controlului asupra Egiptului a fost semnalul retragerii din nordul Africii. Au apărut, pe harta Europei, Confederația Rinului, Regatul Westfaliei, Regatul Romei, Marele ducat al Varșoviei, toate create de Napoleon. Au devenit dependente de Franța, Spania și Portugalia. În urma înfrîngerii lui Napoleon a fost făcută o nouă modificare a hărții. Marile puteri au încercat, prin restaurație, să revină la trecut. A fost imposibil.

În emisfera americană lupta de eliberare din sud a continuat, se mergea spre războiul de independență declanșat în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Prin contribuția proprie, cu sprijin moral și material din afară, latino-americii au făcut ca Spania și Portugalia să-și piardă calitatea de mari puteri coloniale. Cu excepția Braziliei, forma de organizare statală acceptată de răsculați a fost republica. (În final și Brazilia va deveni republică).

La începutul secolului al XIX-lea continentul african avea o situație specifică. Este vorba de o moștenire din secolele trecute, dispariția marilor imperii și înlocuirea lor cu unități administrative mai “sudate” din punct de vedere etno-lingvistic. Dintre marile state, cu tradiție, a rezistat doar Etiopia. La începutul secolului va avea loc începutul formării statului Malgaș. Din deceniul al treilea se va vorbi și despre Liberia, creație a Statelor Unite ale Americii. Din acest tablou nu poate lipsi colonialismul, pentru că Africa a fost teatrul unor dispute coloniale din perioada modernă. Treptat, în secolul al XIX-lea, sistemul colonial feudal, aplicat de portughezi și spanioli, a fost înlocuit de cel aplicat de olandezi (buri din Africa de Sud) și apoi de către englezi.

Imensul teritoriu al Asiei, cu aproximație, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, și-a păstrat organizarea. Cele mai cunoscute state, din toate punctele de vedere, au fost India, China și Japonia.

Secolul al XIX-lea a fost numit “secolul naționalităților” datorită faptului că sentimentele naționale au generat mișcările de eliberare. Încă din primii ani istoria lumii a întregit multe astfel de acțiuni pe toate continentele. Încercarea marilor puteri de a opri, prin instituirea Restaurăției și formarea Sfintei Alianțe, aceste mișcări nu a reușit. Între conservatorismul Sf. Alianțe și liberalismul național a fost o permanentă dispută.

Mișcările din Europa, America Latină și Africa (aici mai puține) au contribuit la eșecul Sfintei Alianțe și la dispariția ei. Rezultatele deosebite s-au concretizat prin apariția statelor independente și continuarea luptei pentru unitate națională.

Un alt aspect al vieții politice a fost dat de evoluția curentului liberalismului. Traducerea politică a acestuia a fost o acțiune complexă, materializată prin începutul și dezvoltarea mișcărilor care vizau schimbarea sistemului de conducere și înlăturarea dogmelor impuse de biserică. Ținta cea mai vizată era absolutismul monarhic. În schimbul acestuia erau preconizate formule instituționale noi, separarea puterilor în stat, descentralizarea, obținerea de drepturi politice. În parametrii specifici liberalismul se făcea simțit și în celelalte continente. Specificitatea era dată de relațiile acestora cu Europa, de vigoarea și forța colonialismului, de forța de unitate a grupărilor etnice, de gradul de pregătire. Colonialismul, care va cunoaște “modernizarea” la începutul secolului, s-a lovit de rezistența autohtonilor. Nu este o simplă întâmplare faptul că unități administrative locale, care aveau la bază unitate etno-lingvistică, au rezistat mai mult. Una din explicațiile rezistenței provine tocmai din sentimentele și conștiința acestei unități.

În același timp relațiile internaționale au fost într-o continuă schimbare. Dacă Franța a dominat Europa pînă în anul 1815, ca urmare a războaielor purtate de Napoleon, schimbarea care va avea loc după această dată relevă o mulțime de alte contradicții. Încă din primii ani ai secolului sunt de notoritate contradicțiile dintre Rusia și Poarta Otomană, care au dus la declanșarea războiului din 1806-1812, între altele, rezolvate în favoarea primei puteri. Dealtfel, problema orientală va angaja toate puterile. Mai interesante, Rusia și Anglia au pus în discuție cele două ipoteze; dezmembrarea Imperiului otoman, ceea ce susținea Rusia, și păstrarea integrității acestuia, ceea ce susținea Anglia. Divergențele din cadrul Sf. Alianțe au completat tabloul relațiilor între marile puteri. Interesele economice și politice ale statelor dezvoltate n-au mai coincis cu ale puterilor monarho-absolutiste. Se conturau principii noi în relațiile internaționale, la baza cărora era interesul economic. Un exemplu a fost atitudinea Angliei față de mișcările de eliberare din America Latină. Pe de altă parte, nu trebuie neglijată intrarea Statelor Unite în circuitul relațiilor internaționale. Pacea de la Gand (1814), care a pus capăt celui de al doilea război cu Anglia (1812-1814), prin evitarea unor anexiuni teritoriale, a fost un început. Un pas mai important a fost făcut cu ocazia declanșării războiului de independență din America de Sud. Doctrina Monroe a impus Statele Unite ca pe o forță de care Europa a trebuit să țină cont.

În concluzie, la începutul secolului al XIX-lea lumea a pătruns într-o nouă etapă a istoriei sale, o etapă superioară din punct de vedere economic, social și politic. În același timp, inegalitatea de dezvoltare a determinat o accentuare a diferențierii între statele Europei, între continentul european și restul lumii, ceea ce a dus la subordonarea zonelor, regiunilor și continentelor mai slab dezvoltate. În planul relațiilor internaționale contradicțiile între marile puteri sunt generate de goana după surse de materii prime și piețe de desfacere. În politica externă a statelor dezvoltate economicul tinde să ocupe un loc prioritar.

SITUAȚIA EUROPEI ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

Războaiele napoleoniene. Una din consecințele externe ale Revoluției franceze, din 1789, a fost ruptura dintre Franța și suveranii Europei. Războiul declanșat, în anul 1792, a fost evenimentul care a ilustrat acest fapt, care, pe lângă partea sa militară, are

aspectul unui război ideologic, un război dintre două concepții social-politice. Victoria de la Valmy avea să fie primul succes militar al Franței, primul succes al Revoluției. Deși pericolul coaliției antifranceze nu dispărea este certă o schimbare de echilibru în favoarea Franței și în favoarea Revoluției. Austria, Prusia și Rusia au fost determinate să se retragă și să nu accepte o altă confruntare directă. Societatea europeană este împărțită, în aceste momente, în două; revoluționarii și contrarevoluționarii. Privind situația dintr-un alt unghi, aceasta înseamnă Franța noului regim în fața vechiului regim monarho-absolutist din Europa centrală și de est. Confruntările militare nu au încetat. Teama de influența Revoluției i-a determinat, în primul rând, pe monarhii Europei să revină la ideea coaliției. Convenția de la Petersburg, între Rusia, Anglia și Austria, va pune bazele unei noi colaborări. Intenția era ca Franța să fie atacată din mai multe direcții. Planurile au fost dejucate. Intrat în istoria Franței prin bătălia contra Angliei, din portul Toulon, Napoleon Bonaparte, prin campania din Italia, 1796, a dat o lovitură serioasă coaliției. De fapt acesta a fost sfârșitul coaliției, marcat de înfrângerea Austriei, la Arcole, Lodi și Rivoli, și impunerea tratatului de la Campo Formio (1797). Acesta era noul echilibru teritorial stabilit de Napoleon. Austria a recunoscut toate modificările făcute de el. În principal, este vorba de crearea celor două republici, Ligurică și Cisalpină, trecute sub protecția lui Napoleon, ocuparea Venetiei, a Modenei, Ferrarei și Bologna. Pacea ne oferă posibilitatea să spunem că avem în față primul caz de schimbare a caracterului războaielor Franței, din războaie de apărare în războaie de cucerire. Totuși, despre influența Revoluției franceze se mai poate vorbi. Este vizibil că Napoleon va lărgi aria teritorială a acestei influențe. Pacea încheiată de Napoleon nu avea aspectul unei păci generale. Au rămas nerezolvate alte contradicții. Primul loc a fost deținut de contradicțiile anglo-franceze, mai exact spus contradicțiile dintre două burghezii. La prima vedere se pare că au primat cele de ordin economic, reliefate de măsurile protecționiste luate de guvernul englez și de Directoratul Francez. Expediția lui Napoleon în Egipt (1798-1799) avea să amplifice aceste contradicții. Anul 1799 aducea, în Franța, o schimbare de mod de conducere. Instaurarea Consulatului (1799-1804), în fruntea căruia se afla Napoleon Bonaparte, marca începutul celei de a treia etape a confruntării cu marile puteri europene. Coaliția a doua, formată din inițiativa și cu sprijinul Angliei, a fost destrămată datorită, în primul rând, acțiunii militare (cîștigarea bătăliei de la Marongo) și, în al doilea rând, activității diplomatice. Prin tratatul de la Luneville (1801), încheiat cu Austria, Napoleon dispunea de nordul Italiei și de controlul asupra mai multor state germane. La acestea se adaugă controlul asupra Belgiei și a Olandei (aceasta a devenit Republica Batavă) avînd și o influență asupra Elveției. Prin această expansiune, Franța a devenit o forță în rîndul marilor puteri. Datorită acestei situații, atît Rusia, cît și Anglia au acceptat ideea încheierii păcii. Tratatul de la Amiens (1802) încheiat cu Anglia, a pus capăt disputelor militare. Din nou trebuie observat că el nu elimina divergențele de fond. Pe de altă parte, Napoleon a avut nevoie de pace pentru a proclama Imperiul francez. Prin încoronarea sa ca împărat, decembrie 1804, dădea Franței o nouă formă de organizare. Aceasta însemna, însă, și necesitatea unei recunoașteri internaționale, o politică externă adecvată. Marile puteri nu au primit vestea cu prea mare plăcere. Diplomații nu puteau afirma că pacea va fi de lungă durată, fie și nu mai pentru faptul că lupta economică dintre Anglia și Franța, normală în cazul lor, nu a fost oprită. Pe lîngă o serie de importante evenimente interne, Imperiul francez va avea și multe altele externe. Cea mai mare parte a acestei activități este marcată de războaiele din perioada 1804-1815. Începutul a fost făcut de lupta împotriva celei de a treia coaliții, care era formată din Anglia, Rusia și Austria. Dorința lui Napoleon de a întreprinde o confruntare directă cu Anglia n-a reușit. Bătălia navală de la Trafalgar (1805) a demonstrat că Franța nu putea face față flotei engleze. Planul de debarcare în Anglia a fost părăsit. De la Boulogne, unde și-a cantonat armata, Napoleon

s-a îndreptat înspre Viena. La 2 decembrie 1805 a dat marea bătălie de la Austerlitz, împotriva Austriei și Rusiei. Victoria renumită i-a permis lui Napoleon să impună pacea de la Pressburg prin care Austria ceda toate teritoriile italiene. Din acestea se va forma Regatul Romei. Împăratul Francisc al II-lea renunța la calitatea de Împărat al Imperiului romano-german. Se poate spune că Austria a fost umilită. Victoria aceasta i-a permis lui Napoleon să facă și alte modificări pe harta Europei. A creat Confederația Rinului, la care va adăuga Regatul Westfaliei (condus de fratele său Jerôme), a desființat Republica Batavă din care a format Regatul Olandei (condus de fratele său Louis). În Neapole, în locul Bourbonilor, l-a numit pe fratele său Joseph. Urmare a războiului cu coaliția a patra, în fapt Prusia, și a câștigării bătăliilor de la Jena și Auerstadt, 1806, Napoleon a dat Blocada Continentală prin care insulele britanice erau declarate în stare de blocadă și erau interzise relațiile comerciale cu ele. Prin aceasta războiul economic împotriva Angliei se dorea a fi unul al întregului continent, căruia Napoleon îi impunea acceptarea legilor votate la Paris. După victoriile împotriva rușilor, la Eylau și Friedland, 1807, s-a încheiat pacea de la Tilsit, între Franța și Rusia. Prin aceasta Rusia se obliga să accepte Blocada și să rupă relațiile cu Anglia. Se accepta crearea Marelui Ducat al Varșoviei și toate modificările teritoriale făcute de către Napoleon. Anul 1807 a fost un an de vîrf pentru Imperiul francez, care și-a extins granițele pînă în răsăritul Europei. Fapt curios, Peninsula Iberică nu făcea parte din Imperiu și nici nu a reținut atenția lui Napoleon. Se va dovedi, însă, că aplicarea Blocadei nu se putea face fără iberici. Aceasta cu atît mai mult cu cît Anglia a găsit aici terenul propice pentru comerțul ei. Folosindu-se de tratatul încheiat cu Portugalia, în anul 1807 trupele franceze au pătruns în Spania, cu intenția de a trece în Portugalia, unde nu a întâmpinat nici o rezistență din partea curții regale. Spania a fost invadată de un alt corp de armată, ceea ce i-a revoltat pe spanioli. Bătălia de la Baylen, dintre divizia franceză, comandată de generalul Dupont, și spanioli, a fost cîștigată de cei din urmă. Capitulara generalului francez a fost o rușine pentru Napoleon. Se spune despre Baylen că a fost începutul decăderii imperiului napoleonic. A fost însă și începutul unei confruntări deschise cu trupe engleze. Corpul expediționar englez, comandat de Arthur Wellesley, viitorul duce de Wellington, a sprijinit “revolta” ibericilor. Refacerea situației, urmare a intervenției directe a lui Napoleon, prin așezarea pe tronul Spaniei a fratelui său Joseph și a măsurilor drastice luate, a fost relativă. Peninsula Iberică a fost locul dezvoltării unei opoziții antifranceze (antinapoleonice). Deși a cîștigat bătălia de Wagram, împotriva Austriei, în fond tot împotriva coaliției, a V-a în ordine, Napoleon nu a putut evita evoluția unei opoziții europene. Au avut loc evenimente pe care Napoleon nu le-a putut controla. În urma războiului cu Turcia, Rusia a anexat teritorii europene, care nu-i aparțineau, Basarabia (cele trei județe) și Finlanda. Ducele de Wellington acționa în Portugalia.

Campania din Rusia. După înfrîngerea Austriei, la Wagram, Imperiul francez crea impresia unei consolidări a puterii. Prin căsătoria cu Maria Luiza, fiica împăratului Austriei, și nașterea lui Napoleon al II-lea, se întărea dinastia Bonaparte. În realitate erau destule semne care dovedeau că situația nu era prea bună. Criza comercială din 1810 dovedea că economia franceză era în declin. Pe plan extern menținerea blocadei continentale a creat o situație mai complicată. Cele mai nemulțumite au fost Anglia și Rusia. Datorită acestei stări diplomația engleză a știut să profite, atrăgînd de partea ei pe toți nemulțumiții. Conflictul militar a fost de data aceasta franco-rus. Marea armată a cuprins oameni din toate părțile imperiului, fidelitatea ei fiind pusă sub semnul întrebării. Comandamentul, pe care-l avea Napoleon, n-a mai fost la nivelul celui din trecut. În plus, nu avea o pregătire diplomatică adecvată care să-i asigure aliați.

Campania a început în iunie 1812 și poate fi împărțită în două etape. În prima parte armata franceză a reușit să înainteze pe teritoriul Rusiei și să dea marea bătălie de la Borodino (7 septembrie 1812). Deși a fost un succes, el nu poate fi considerat

deplin. După patru zile de ședere în Moscova, Napoleon a început retragerea armatei, decizie determinată de condițiile din Rusia, de manifestarea opoziției europene și chiar a celei franceze și de perspectivele formării celei de a șasea coaliții. La începutul anului 1813 coaliția era formată din Anglia, Rusia, Prusia, Suedia, Spania și Portugalia. Acestora li se alătură Austria. Armatele aliate au participat la bătălia de la Leipzig (octombrie 1813) când Napoleon a fost înfrânt. Franța era amenințată cu invazia străină, ceea ce a devenit realitate în anul 1814.

Aliații au impus abdicarea lui Napoleon și revenirea pe tronul Franței a lui Ludovic al XVIII-lea, urmaș al Bourbonilor înlăturați de Revoluția franceză. Prin deciziile care au avut în vedere Europa, harta ei politico-administrativă, raportul de forțe se modifica. Franța era redusă la granițele din 1792. Belgia era unită cu Olanda sub numele de Regatul Țărilor de Jos. Austria primea teritoriile pierdute. Anglia primea Malta, Capul Buneisperanțe, Ceylon și Mauriciu. Revenit la conducere în martie 1815, când aliații dezbăteau viitorul Europei în cadrul Congresului de la Viena, Napoleon a încercat să refacă situația dar a pierdut bătălia de la Waterloo (localitate aflată în Belgia) din iunie 1815.

Congresul de la Viena. Consecințe politice. Pentru rezolvarea problemelor care să pună capăt perioadei de conflicte militare, s-a decis convocarea unui congres al aliaților. Congresul s-a ținut la Viena, din toamna anului 1814 și pînă în vara anului 1815. Au participat, în primul rînd, diplomați ai statelor ultimei coaliții antinapoleoniene. Franța a fost și ea reprezentată de fostul ministru de externe al lui Napoleon, marele diplomat Talleyrand. Așa cum era de prevăzut aliații nu se înțelegeau datorită pretențiilor de a obține cît mai multe avantaje. Au fost evidente disensiunile dintre Austria și Prusia, dintre Rusia și Prusia, dintre Anglia și Rusia. Problemele cele mai spinoase au fost determinate de rezolvarea situației Saxoniei și a Poloniei. Au fost antrenate în discuții Prusia, Austria și Rusia. Profitînd de disputele dintre aliați, Talleyrand a reușit să pună în discuție două importante principii, al legitimității și al echilibrului. Conform primului principiu orice schimbare a hotarelor urma să se facă fără a atinge ceea ce a existat înainte de începutul războaielor, ceea ce însemna anul 1792. Al doilea principiu avea în vedere realizarea unui echilibru între marile puteri. După dezbateri îndelungate Congresul s-a încheiat la 9 iunie 1815 cu adoptarea Tratatului. În esență, acesta prevedea: Franța era redusă la granițele din 1792; Prusia primea Pomerania, Poznan, Danzig, parte din Saxonia, parte din Westfalia și regiunea renană; Austria relua teritoriile pierdute, era formată Confederația germană; Belgia era dată Olandei; Norvegia era dată Suediei; Rusia primea o parte din Polonia și îi erau recunoscute cuceririle Finlandei și a sudului Basarabiei; Anglia primea toate coloniile olandeze și spaniole cucerite în timpul războaielor și protectoratul asupra insulelor Ionice. Se poate spune că aliații au avut două obiective: 1) să realizeze un nou echilibru de forțe prin trasarea noilor frontiere și 2) să anuleze influența Revoluției franceze prin restaurație, apărută de Sfînta Alianță, din care au făcut parte, la început, Rusia, Austria și Prusia. Au rămas nerezolvate o serie de alte probleme cum ar fi: soluționarea crizei interne a Imperiului otoman, soluționarea crizei Imperiului colonial spaniol, evoluția sentimentului național, relațiile dintre continentul european și celelalte continente. Anul 1815 a fost deci un sfîrșit, dar în același timp și un început, al unei perioade în istoria Europei și a celorlalte continente. Complexitatea etapei care începea era dată de problemele care au apărut imediat după Congres, de profunzimea transformărilor care au dat naștere unui liberalism politic, opus conservatorismului monarho-feudal apărut de Sf. Alianță. Între restaurație, ca formă de organizare impusă de Congresul de la Viena, și tendința de a avea libertăți individuale sau naționale nu se poate găsi numitor comun. Termenul de națiune își face loc în istoria imperiilor care asupreau alte popoare și în relațiile internaționale. Grupurile care au aceleași sentimente formează națiuni care își

cer drepturile. Manifestarea conștiinței naționale este o reacție de opoziție față de străini. Pe aceste baze se formează o doctrină care este contrară hărții politice a Europei. Pe de altă parte, încă din perioada confruntărilor cu Revoluția franceză și apoi cu Napoleon, este evident faptul că în relațiile internaționale determinante au fost transformările care au loc în cadrul structurilor marilor puteri, în economia acestora.

În concluzie, se poate spune că Revoluția franceză a bulversat întreaga Europă. Prin războaiele lui Napoleon această bulversare a continuat. Raportul de forțe pe plan european și universal s-a schimbat în favoarea Angliei și a altor state dezvoltate. Deschiderea care a fost dată, liberalismul care a apărut și a evoluat, nu pot fi oprite prin decizii ale marilor puteri. Că este așa o dovedesc toate mișcările sociale și naționale care au avut loc după 1815.

Întrebări

1. Care au fost obiectivele primelor campanii militare conduse de Napoleon ?
2. Ce organizare a dat Napoleon statelor italiene ?
3. Cum arată harta Europei în momentul definitivării Imperiului francez ?
4. Ce s-a urmărit prin Blocada Continentală ?
5. Care au fost principalele hotărâri ale Congresului de la Viena ?

SOCIAL ȘI NAȚIONAL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

EUROPA

La începutul secolului al XIX-lea Europa va cunoaște acțiuni sociale și naționale îndreptate împotriva vechiului regim și a deciziilor luate de către marile puteri în cadrul Congresului de la Viena. Germanii, italienii, belgienii, spaniolii, francezii, polonezii, popoarele din Peninsula Balcanică și cele din estul continentului, desfășoară astfel de acțiuni. Păstrînd o ordine cronologică vom aminti mișcările din Statele germane, Statele italiene, Spania, Grecia și revoluțiile din Franța, Belgia și Varșovia. Relația social-națională, cu excepția revoluției din Franța, este prezentă în toate aceste mișcări. Lupta împotriva Sf. Alianțe, organizație creată de monarhii feudalo-absoluțiști ai timpului, a fost lăntul care putea da o unitate acestor mișcări.

Statele germane. Începutul a fost făcut de mișcările din Statele germane. În anul 1817 studenții de la universitățile germane, Jena în mod special, conduși de asociația "BURSCHENSCHAFT" și de elementele liberal și intelectuale, au început seria de manifestații împotriva situației create de Congresul de la Viena. Principala problemă era unificarea statelor germane și acordarea de reforme liberale. În urma intervenției ordonate de către cancelarul Austriei, Metternich, mișcările au fost înfrînte iar participanții au fost pedepsiți. Cea mai importantă consecință a acestei intervenții a fost amînarea, pentru un timp nedefinit, a unificării Germaniei. Metternich avea să recunoască însă că anul 1820 este vestitor de dezastră. A fost o recunoaștere a faptului că mișcările germane vor fi reluate.

Statele italiene. Dezmembrarea Italiei, hotărîită la Viena, a fost un pas înapoi în comparație cu perioada napoleoniană. Aceasta va fi principala cauză a stagnării economice și sociale. Prin aceasta s-a revenit și la regulile vechiului regim, care s-a bazat pe conservatorismul intern și extern. Opoziția liberală italiană, formată din negustori, militari și intelectuali, și-a început activitatea politică imediat după 1815. Între anii 1817 și 1821 au avut loc mai multe mișcări. Vom remarca mai întîi insurecția

de la Macerata (1817). Ea a fost urmată de mișcarea din Sicilia (1819) și de marea mișcare, numită a Carbonarilor, din anul 1820. Societatea “Carboneria” a avut o contribuție în desfășurarea celor mai importante acțiuni numite mișcări pentru constituții și cele orientate împotriva dominației străine. Mișcarea a început în garnizoana de la Nola, sub comanda generalului Guglielmo Pepe. Primele succese au fost elaborarea unor noi constituții și acceptarea unor reforme. Carbonarii n-au depășit anumite limite. Tocmai de aceea la 17 iulie 1820 a început o revoltă populară care viza reforme sociale mai radicale. Un alt moment important l-a constituit insurecția din Sicilia. Între altele, aici se pune și problema autonomiei. În octombrie s-a reușit stabilirea aici a unui regim constituțional. Deși a durat puțin regimul introdus în Sicilia a avut darul de a fi marcat un punct important în programul politic al societății italiene.

Seria acțiunilor revoluționare va fi încheiată de mișcarea din Piemont. Situația specială a acestui stat italian a impus două obiective; obținerea unei constituții și lupta împotriva Austriei. Prin acest din urmă obiectiv, Piemontul își asuma, pentru prima dată, sarcina privind eliberarea teritoriilor italiene. Acțiunea deschisă a început, la 9 martie 1821, din garnizoana de la Alessandria. Peste două zile fortăreața a fost ocupată de insurgenți. În fața acestei situații regele Victor Emanuel I a adoptat noua constituție. Deși dorea să joace un rol important în viața politică italiană, monarhia piemonteză (sardă) a preferat să participe la reprimarea revoltei. Cu sprijinul Austriei, care a primit mandat din partea Sf. Alianțe, Piemontul a contribuit la reinstaurarea vechilor reguli. Până în vara anului 1821 întreaga Peninsulă italică a fost pacificată.

Spania. Revenit din exilul impus de Napoleon, în anul 1814, regele Ferdinand a restaurat vechiul regim. Aceasta a însemnat, între altele, renunțarea la constituția din 1812, dizolvarea parlamentului, repunerea bisericii în vechile drepturi, etc. Mișcarea liberală spaniolă va opta pentru constituția anulată și acordarea de reforme. Sub influența directă a mișcărilor din Europa și a celor din America Latină, la 1 ianuarie 1820, a început mișcarea liberală. Trupele cantonate în portul Cadix, sub comanda colonelului Rafael de Riego, au început revolta “pentru constituție”. Aici s-a format primul guvern (juntă) revoluționar. Au urmat revoltele altor garnizoane ceea ce l-a determinat pe rege să accepte constituția și o serie de revendicări liberale. Disputele între grupările politice, gruparea tinerilor (Exaltados) și a moderaților (Moderados), au dus Spania în pragul unui război civil. La 15 august 1822 regele a fost demis. Afla în Congresul Sf. Alianțe, la Verona, marile puteri au dat mandat Franței să intervină în Spania. În primăvara anului 1823 armata franceză, comandată de ducele d’Angoulême, l-a repus în drepturi pe regele Ferdinand. Odată cu aceasta a început o nouă restaurație în Spania.

Peninsula Balcanică. Cea mai mare mișcare social-națională a fost cea a grecilor. Ea s-a desfășurat în două perioade: a) acțiunea Eteriei și b) războiul de independență. La începutul secolului al XIX-lea idealul național era tot mai evident în societatea greacă. Eteria, fondată de Rigas de Velesino, a preluat programul național. Sub conducerea lui Al. Ipsilanti, sprijinit pînă la un punct de către țară, a fost organizată armata eteristă. În ianuarie 1821 a început mișcarea propriu-zisă (vezi și relațiile cu T. Vladimirescu). Dezavurarea mișcării de către țară a făcut ca totul să se încheie cu un eșec. A doua etapă a fost un adevărat război, cu durată în timp și desfășurat pe teritoriul Greciei. La 12 ianuarie 1822 Congresul național elen, de la Epidaur, a proclamat independența Greciei. Acesta a fost semnalul începerii războiului. Desfășurarea operațiunilor militare în defavoarea grecilor a determinat o reacție internațională. Pe de o parte, marile puteri, în virtutea intereselor lor, au avansat soluții pentru încheierea conflictului. Pe de altă parte, opinia publică europeană susținea mișcarea grecilor. Intervenția mai energică a armatei turco-egiptene a făcut ca Anglia, Franța și Rusia să intervină direct. La 20 octombrie 1827, în rada portului Navarin, flota turco-egipteană a

fost distrusă de flotele aliate. După mai multe dispute diplomatice și eșecurile militare ale Porții, în anul 1830, a fost adoptat tratatul de la Londra în care se menționa independența Greciei sub forma unei monarhii constituționale.

Revoluția franceză (1830). După a doua abdicare a lui Napoleon (1815) în Franța a început a doua Restaurație. Aceasta a cuprins domniile lui Ludovic al XVIII-lea (1815-1824) și a lui Carol al X-lea (1824-1830). Perioada se caracterizează prin disputa politică dintre susținătorii Restaurației și opoziția liberală. Cei doi monarhi au încercat să introducă regulile vechiului regim, ceea ce însemna anularea tuturor reformelor date de Revoluție. Politica lor a creat o stare de nemulțumire generală. Opoziția liberală, care în anul 1817 va crea un adevărat partid liberal, se va manifesta, din ce în ce mai puternic, începând cu anul 1820. Pe lângă activitatea de propagandă au fost și acțiuni deschise – insurecțiile de la Belfort, La Rochelle și Calmar. Venirea la conducere a lui Carol al X-lea, preocupat și mai mult de revenirea la vechiul regim, a făcut ca nemulțumirile din societatea franceză să crească. Încălcarea constituției și decretarea celor 4 ordonanțe au adâncit criza politică. La 26 iulie 1830 a început revoluția de la Paris. Carol al X-lea a fost obligat să abdice, în locul lui a fost adus Ludovic Filip de Orleans. Cu domnia acestuia începea perioada monarhiei constituționale denumită “monarhia din iulie”.

Revoluția din Belgia. Prin tratatul de la Viena, din 1815, Belgia și Olanda au format Regatul Țărilor de Jos, condus de către Wilhelm de Orania. Această unire a fost cauza tuturor nemulțumirilor belgienilor, nemulțumiri amplificate de politica monarhiei de susținere a intereselor olandezilor. Datorită acestei politici opoziția belgiană a dezvoltat programul național de eliberare de sub dominația olandeză. Influențată de revoluția franceză din iulie, revoluția belgiană a început prin manifestația de la Bruxelles din 25 august 1830. Rezistența armată a belgienilor a avut ca prin rezultat formarea, la 4 octombrie 1830, a primului guvern național și proclamarea, la 22 noiembrie, a independenței. În ziua de 7 februarie 1831 a fost votată constituția, cea mai liberală constituție europeană a timpului respectiv.

Revoluția belgiană a beneficiat de o situație internațională favorabilă. Marile puteri erau împărțite în două tabere, una favorabilă Belgiei și una ostilă. Datorită diplomației engleze și franceze, tratatele încheiate la Londra, urmare a conferințelor care au avut loc, au menționat recunoașterea independenței și a neutralității Belgiei. La 26 iunie 1831 Leopold de Saxa-Coburg a fost recunoscut ca rege al Belgiei.

Insurecția poloneză. În anul 1795 Rusia, Austria și Prusia au făcut cea de a treia împărțire a Poloniei. Formînd Marele Ducat al Varșoviei, Napoleon a reunificat teritoriile poloneze. Congresul de la Viena a decis dezmembrarea și reîmpărțirea teritoriilor poloneze. Datorită acestei situații obiectivul politic principal al polonezilor era refacerea statului. Imediat după 1815 a început acțiunea politică orientată în acest sens. Manifestațiile studențești, de la Varșovia și Cracovia, conjurația din anul 1819 denumită “Francmasoneria națională”, crearea, în anul 1821, a primei organizații secrete “Societatea Patriotică Națională”, sunt formele de manifestare ale patrioților polonezi. Profitînd de revoluțiile din Franța și Belgia, la 29 noiembrie 1830, a fost declanșată insurecția la Varșovia. S-a format primul guvern provizoriu. Lipsa de unitate între organizațiile politice, trădarea unor cercuri aristocratice, au facilitat intervenția. La 6 septembrie 1831 armata rusă a început asediul Varșoviei. La 8 septembrie revoluționarii au capitulat. Începînd de acum, pentru mulți ani, teritoriile poloneze vor rămîne sub ocupație străină.

AMERICA LATINĂ

Războiul de eliberare. Încă din evul mediu, America de Sud a fost ocupată de către Spania și Portugalia. Cea mai mare parte aparținea Spaniei, Portugalia deținea doar

Brazilia. Jefuirea sistematică a coloniilor, transformarea populației autohtone (amerindieni) în sclavi, au fost cauzele nemulțumirilor. După o serie de mișcări din secolul al XVIII-lea, încă de la începutul secolului următor se contura un program al luptei pentru independență. Profitând de situația din Europa și mai ales de situația Spaniei, în primul deceniu al secolului al XIX-lea, în marile orașe și regiuni sud americane (Caracas, Santa Fe de Bogota, Quito, Santiago de Chile, Buenos Aires, etc.) au avut loc manifestații sub lozinca independenței. În anul 1811 au fost obținute primele succese; la 25 mai 1811 a fost proclamată independența Argentinei iar la 27 martie, același an, a fost proclamată independența provinciei Chile. Insurecția mexicană, condusă de triumviratul Allende, Hidalgo, Iturriaga, a reușit parțial. În anul 1813, la 6 noiembrie, a fost proclamată independența Mexicului.

Revenirea pe tronul Spaniei a lui Ferdinand al VII-lea a marcat și începutul unei restaurații în coloniile sud-americane. Intervenția armatei spaniole, comandată de Pablo Morillo, sprijinită de grupările regaliste, prin cucerirea Venezuelei, a Mexicului și a Americii Centrale, în anul 1816, a refăcut, parțial, pozițiile deținute de Spania. În anul 1817 avea să înceapă adevăratul război pentru independența Americii Latine. Sub comanda lui Simion Bolivar armata latino-americană a eliberat, pînă la începutul anului 1818, cea mai mare parte a teritoriului controlat de spanioli. Congresul de Angostura a aprobat constituția și organizarea primei republici, denumită Marea Columbie, și numirea ca președinte a lui Simion Bolivar. Profitând de revolta spaniolilor, din anul 1820, de faptul că Ferdinand al VII-lea nu a mai putut trimite trupe în America de Sud, Simon Bolivar a continuat acțiunea de eliberare a altor teritorii. Impresionantă a fost trecerea Anzilor, comparată cu trecerea Alpilor de către Hanibal, și succesele militare obținute. În paralel se desfășura lupta Argentinei sub comanda lui Jose de San Martin. După eliberarea Argentinei, San Martin a ajutat la eliberarea regiunilor Chile și Peru. Între cei doi conducători nu a existat o colaborare, atît de necesară unei asemenea acțiuni. După întrevvedere de la Guyaquil, cu Simon Bolivar, Jose Martin s-a retras și s-a autoexilat în Franța unde a trăit pînă în anul 1850.

Profitînd și de neînțelegerile dintre principalii conducători, Spania a reluat, în anul 1823, acțiunile militare, reușind să reocupe Peru. Rezistența spaniolă a fost înfrîntă în anul următor. Drept urmare, la 8 decembrie 1824, au fost eliberate Marea Columbie și Peru, iar la 16 mai 1825 a fost formată Republica Peru Superior. Aceasta și-a proclamat independența la 6 august 1825.

Eroică și dramatică a fost lupta de eliberare a Mexicului. Sub conducerea lui Miguel Hidalgo și Jose Maria Morelos, s-a reușit, după mai multe lupte, să fie proclamată, în anul 1821, independența. Datorită neînțelegerilor dintre grupările politice, Spania a reușit să refacă situația prin proclamarea lui Augustin Iturbide ca împărat al Mexicului. În urma unei noi insurecții armate în anul 1824 a fost proclamată Republica Mexic și deplina independență de Spania.

În același timp s-a desfășurat și mișcarea de eliberare a Braziliei. Armata portugheză, trimisă pentru a-l apăra pe don Pedro, fiul regelui Juan al VI-lea, nu a putut face față atacurilor localnicilor. Constituanta, convocată la 3 mai 1823, a votat constituția prin care Brazilia devenea monarhie constituțională și reprezentativă, independentă de Portugalia. În anul 1825 Lisabona a recunoscut independența Braziliei și forma nouă de organizare.

Mișcările de eliberare din America Latină au evidențiat, de la început, lipsa de unitate. Eforturile făcute de către Simon Bolivar, care a preconizat formarea unei Federații a Anzilor, nu au dus la rezultatul scontat. Congresul de la Panama, convocat de către Bolivar în anul 1826, s-a încheiat cu un eșec datorită rivalităților dintre Columbia și Mexic și politiciii marilor puteri (SUA și Anglia) interesate direct în America Latină. În felul acesta, principala realizare a rămas renunțarea, de către Spania

și Portugalia, la dominația în această parte a lumii. Din fostele colonii s-au format statele: Argentina, Bolivia, Chile, Columbia, Ecuador, Mexic, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela și Brazilia.

Concluzii. Toate mișcările și revoluțiile de la începutul secolului al XIX-lea au fost sociale, politice și naționale. Eliberarea socială și națională a devenit o necesitate pentru cei care doreau să elimine absolutismul regal. Eliberarea socială și națională a fost obiectivul tuturor celor care se aflau sub dominația habsburgică, otomană, rusă și prusacă, pentru cei care, deși aparțineau aceluiași grupări etnice, trăiau dispersați. La toate aceste popoare s-a format și dezvoltat conștiința și cultura națională, arme importante de luptă împotriva conservatorismului impus de marile puteri fondatoare ale Sf. Alianțe.

Întrebări

1. Care au fost obiectivele liberalilor germani ?
2. Ce a urmărit Carboneria italiană ?
3. Care au fost cauzele revoltei spaniole ?
4. De ce a avut loc o nouă revoluție în Franța ?
5. Prin ce se caracterizează a doua etapă a luptei grecilor ?
6. Ce rol a jucat Simon Bolivar în mișcarea de eliberare din America de Sud ?
7. Ce urmări a avut lupta de eliberare din America Latină ?

PROBLEMA ORIENTALĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Încă de la începutul secolului al XIX-lea în cadrul Problemei orientale au apărut elemente noi. În primul rând este vorba de mișcările de eliberare națională. În al doilea rând, se conturează cu mai mare precizie cele două grupări, cea care susținea păstrarea integrității Imperiului otoman și gruparea (Rusia în mod special) care susținea ideea dezmembrării acestuia. Prin Tratatul de la Viena, Anglia a reușit să impună păstrarea integrității Imperiului otoman. Această prevedere a fost contrară intereselor popoarelor aflate sub dominația otomană. Revolta sârbilor, condusă de Kara Gheorgheviți, mișcarea lui Mehemet Ali, din Egipt, și insurecția greacă, au reliefat aspectele nerezolvate ale problemei.

Față de aceste schimbări reacția marilor puteri a fost diferită. Dacă revoltei lui Mehemet Ali nu i s-a acordat prea mare atenție, insurecția greacă a devenit o problemă de mare importanță pentru cei care controlau diplomația. Era firesc să fie așa pentru că apăreau două elemente importante; o sporire a interesului pentru Balcani și faptul că grecii erau creștini, ceea ce atrăgea o simpatie din partea opiniei publice internaționale.

Păstrând vechiul deziderat, dezmembrarea Imperiului otoman, Rusia a elaborat "Proiectul grec", un act prin care Grecia trebuia să fie împărțită în trei principate. Opoziția Angliei a determinat renunțarea la acest proiect. Tratatul de la Londra (6 iulie 1827) și apoi bătălia de la Navarin (20 oct. 1827) nu au permis Rusiei să rezolve, în maniera dorită, problemele balcanice. Mai mult decât atât, deși a impus tratatul de la Adrianopol (1829), Rusia s-a aflat și în fața opoziției Franței. Prin proiectul ministrului La Ferronay și apoi prin cel care poartă numele lui Bois le Comte, diplomația franceză a făcut alte propuneri pentru rezolvarea problemei. Conform acestuia, Grecia va lua un teritoriu care cuprindea și Constantinopolul și va avea ca suveran pe regele Țărilor de Jos; Rusia primea Moldova și Țara Românească și parte din Asia Mică; Austria primea

Serbia și Bosnia; Regatul Țărilor de Jos era împărțit între Franța și Prusia; Marea Britanie primea coloniile olandeze. Prima care s-a opus a fost Rusia, urmată de Anglia. Diplomația engleză a reușit să impună Tratatul de la Londra (1830) prin care Grecia primea consacrarea internațională a independenței, ceea ce nu însemna că Problema orientală era rezolvată.

O nouă etapă apărea prin ocuparea de către Franța a Algeriei, dar mai ales prin criza din cadrul relațiilor dintre Mehemet Ali, conducătorul Egiptului, și Imperiul otoman. Având poziții divergente în nordul Africii, Anglia și Franța s-au trezit nepregătite în fața războiului turco-egiptean. Profitând de situația internațională, de neînțelegerile dintre Anglia, Franța și Rusia, Mehemet Ali și-a deschis drum spre Constantinopol. Salvarea Imperiului otoman a venit din partea Rusiei. Prin tratatul de la Unkiar-Iskelessi (1833) Rusia devenea apărătoarea și protectora Porții.

Succesele Rusiei, care nu erau favorabile și popoarelor aflate sub dominație otomană, au iritat, în primul rând, diplomația engleză. Guvernul englez, condus de către Palmerston, a început un program special de eliminare a protectoratului rus. În primul rând, a oferit Porții un sprijin pentru reorganizarea armatei. În august 1838 a încheiat cu Poarta un acord economic prin care produsele engleze beneficiau de condiții deosebite pe piața otomană. În anul următor a încheiat un acord militar prin care Anglia participa la reorganizarea flotei turce. Aceste succese trebuie coroborate cu schimbarea atitudinii Austriei față de politica Rusiei. Dacă în anul 1833 Viena a susținut Rusia, prin atitudinea de neutralitate, din anul 1835 Metternich a refuzat să o mai sprijine.

Criza din relațiile Porții cu Egiptul, din anul 1839, a favorizat și mai mult activitatea Angliei. De data aceasta, singura care s-a opus pretențiilor lui Mehemet Ali a fost diplomația engleză. Cu abilitate Palmerston și-a asociat Austria, Prusia și Rusia și a reușit astfel să oprească crearea unui imperiu egiptean. S-a obținut, de asemenea, renunțarea la tratatul de la Unkiar-Iskelessi. Conferința de la Londra, din anul 1841, prin adoptarea Statutului strîmtorilor, evidențiază un alt aspect al problemei orientale. Prin acesta se interzicea trecerea vaselor de război străine, în timp de pace, prin strîmtori.

Soluția respectivă, deși păstra integritatea Imperiului otoman, era tot un compromis. Drept urmare primele semne ale unei noi crize au apărut în chiar anul 1841. Aceasta va evidenția, din nou, o dispută diplomatică anglo-rusă. Dacă în anul 1833 Rusia a părăsit ideea dezmembrării Imperiului otoman, în anul 1843 revine la aceasta. Țarul a căutat să atragă Austria și Prusia la o împărțire colectivă. În timpul vizitei de la Londra, mai 1844, intențiile Rusiei au fost și mai bine precizate. Anglia a refuzat toate proiectele care vizau împărțirea Imperiului otoman. Aceasta însemna nu doar menținerea integrității teritoriale ci și asuprirea popoarelor creștine și necreștine aflate sub dominația acestuia.

La încheierea primei jumătăți a secolului al XIX-lea un bilanț succint al Problemei orientale cuprinde următoarele: un număr mai mare de mișcări și revolte ale popoarelor asuprite de turci; detașarea de dominația Porții a Greciei și a Egiptului; ruperea din Imperiu a Algeriei, prin ocuparea ei de către Franța; disputa diplomatică dintre Anglia și Rusia; rezolvările date de acestea nu au fost în favoarea celor mai nemulțumiți; Anglia a reușit să-și impună punctul de vedere, dar Imperiul otoman s-a dovedit a fi din ce în ce mai slab.

Întrebări

1. Care au fost cauzele mișcărilor antiotomane ?
2. De ce au susținut marile puteri mișcarea de eliberare a grecilor ?
3. Cine a câștigat, din punct de vedere diplomatic, în urma bătăliei de la Navarin ?
4. Care au fost rezultatele luptelor de eliberare ale popoarelor subjugate de Poartă ?

5. Cum se explică impunerea, de către Anglia, a principiului păstrării integrității teritoriale a Imperiului otoman ?

PARTICULARITĂȚILE DEZVOLTĂRII AMERICII DE NORD, S.U.A. ȘI CANADA

Statele Unite ale Americii. Proclamarea independenței fostelor colonii engleze a fost punctul de plecare pentru evoluția Statelor Unite. Progresul tehnic a asigurat dezvoltarea economiei americane într-un ritm rapid. În prima jumătate a secolului al XIX-lea economia și societatea americană erau divizate; nordul a fost dominat de industrie pe când sudul rămânea tributار agriculturii bazată pe munca sclavilor. Aceste două sisteme economice vor pune în evidență contradicțiile dintre cele două zone. Adoptarea unei politici economice protecționiste a avatajat economia nordului. Economia statelor din sud, bazată pe cultura bumbacului, dependentă foarte mult pe piața externă, înclina spre menținerea liberului schimb. Se înțelege că din aceste cerințe au izvorât neînțelegerile și disputele politice. În anul 1832 a avut loc prima criză politică, prin decizia Carolinei de Sud s-a profilat prima ruptură în cadrul Uniunii. Datorită priceperii președintelui Jackson situația a fost salvată. Această criză va scoate în evidență și o altă latură a societății americane, sclavajul. Deși, în anul 1807, Congresul a adoptat actul de abolire a comerțului cu sclavi, Statele din sud au continuat să dezvolte sclavajul. Incompatibil cu economia și dezvoltarea Nordului, sclavajul este atacat de grupări politice, oameni de afaceri, ziariști și scriitori. Mișcarea antisclavagistă (aboliționismul) devine un principiu politic, legat organic de sistemul economic și social al Nordului. Între cele două provincii se va angaja o dispută politică. Controversele au luat proporțiile unei crize naționale. În acest cadru își desfășoară activitatea cele două partide; Partidul democrat, reprezentând sudul, și Partidul republican, reprezentând nordul. Criza s-a amplificat în momentul reușitei în alegeri a lui Abraham Lincoln, reprezentant al Partidului republican. Statul Carolina de Sud s-a retras din Uniune fiind urmat, la scurt timp, de Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Luisiana, Arkansas, Texas, Virginia, Carolina de Nord și Tennessee. Cu toate eforturile depuse de președintele Lincoln, la 12 aprilie 1861, a început războiul între nord și sud. Timp de patru ani între cele două provincii s-a purtat un război în adevăratul înțeles al cuvântului.

Raportul de forțe, demografic și economic, era favorabil Nordului. Cu toate acestea Uniunea, termen care desemnează cele douăzeci și trei de state din nord, a suportat un handicap de organizare militară. Deși cuprindea doar unsprezece state, Confederația sudistă a avut, în prima etapă, o armată mai bine organizată cu care a obținut primele victorii. La începutul anului 1862 armata nordului a fost mai bine organizată din toate punctele de vedere. Noul comandat, generalul Grant, a obținut victoria de Vicksburg prin care și-a deschis drumul spre sud. Campaniile din anii 1863, 1864 au însemnat tot atâtea victorii ale nordiștilor. La 9 aprilie 1865, generalul Lee, comandantul armatei sudului, a capitulat la Appomattox.

Bilanțul războiului este tragic. Au murit 538.000 de oameni și au fost răniți 375.000. La acestea se adaugă cheltuielile de peste trei miliarde de dolari. În mod firesc, după război, au ieșit în evidență multiplele sale consecințe. Victoria Nordului a însemnat, în primul rând, salvarea Uniunii și impunerea, pentru o perioadă de timp, a Partidului republican. Dacă pentru Nord a apărut posibilitatea accelerării dezvoltării industriei și a altor ramuri moderne, pentru statele din sud starea de înapoiere (față de nord) a durat mai mult. Și în această parte s-a trecut la o nouă organizare economică. Din punct de vedere social încadrarea negrilor în societate nu s-a făcut foarte repede.

Perioada care a urmat războiului este denumită a reconstrucției. Ea se caracterizează prin refacerea economiei și a unității statului. Refacerea economică a avut în vedere, pe lângă dezvoltarea industriei, construcțiile de căi ferate, punerea în valoare a regiunilor vestice. În acest sens, trebuie menționată încurajarea emigrației și organizarea în vest a unor ferme de tip nou. Dacă pînă la jumătatea secolului al XIX-lea Statele Unite nu au avut o pondere prea mare în economia mondială, pe baza dotărilor moderne încep să se impună pe plan mondial. În comparație cu alte țări dezvoltate ritmul de dezvoltare al economiei americane a fost mai rapid. Într-o serie de sectoare economice vor deține prioritate absolută. Este cazul industriei petroliere, al cărui început datează din anul 1862 în Penssylvania. Se remarcă, de asemenea, o trecere mai rapidă la formarea uniunilor și grupărilor monopoliste. Acestea vor da și o notă specifică structurii societății americane și noi orientări politice.

Perioada reconstrucției s-a caracterizat și prin noutățile apărute în viața politică ca și prin noile măsuri sociale și administrative. Începutul noii perioade politice este marcat de asasinarea, la 14 aprilie 1865, a președintelui Lincoln. Președinția a fost preluată de vicepreședintele Andrew Johnson (pînă nu de mult el aparținea partidului democrat). Între acesta și Congres vor avea loc multe dispute. Folosindu-se de dreptul de veto, Johnson a oprit aplicarea unor legi adoptate de Congres.

Mandatul lui Johnson a expirat în 1868. Alegerile au fost cîștigate de eroul războiului, generalul Ulyse Grant, candidat din partea Partidului republican. Succesul acestuia a însemnat, în primul rînd, continuarea reconstrucției. În anul 1870 s-a încheiat reconstrucția administrativă prin revenirea tuturor statelor din sud în cadrul Uniunii. Situația generală a societății americane nu era limpede. Situația socială era tot mai complexă. Pentru majoritatea albilor rasismul a devenit regulă de viață. Organizația secretă Ku Klux Klan, înființată în anul 1866, în statul Tennessee, își face simțită prezența prin acțiuni rasiale.

Refacerea Uniunii a continuat și după 1870, pînă la începutul secolului al XX-lea Federația americană a fost definitivată prin cele 45 de state (ulterior vor fi 50). Pînă în anul 1885 republicanii au deținut puterea dar, nici Grant, nici Hayes și nici Garfield, n-au reușit să creeze stabilitate și echilibru între partide. De aici a rezultat o alternanță la conducere, punctată uneori și cu asasinate (în anul 1881 a fost asasinat Garfield). În anul 1885, prin președintele Cleveland, democrații au revenit la conducere pentru o perioadă de patru ani. Republicanii au revenit la conducere în urma alegerilor din 1889, prin președintele Harrison. Incertitudinile politice, momente de criză economică, agitațiile sociale, sînt principalele caracteristici ale ultimilor ani ai secolului al XIX-lea. Un fapt deosebit a fost și formarea celui de al treilea partid "Partidul Populist", al cărui program, numit "Programul de la Omaha", este mai radical. Criza financiară din anul 1893 a fost decisivă pentru victoria Partidului democrat. Președintele Cleveland (1893-1897) a avut parte de patru ani agitați, cu multe evenimente sociale, marile manifestații ale săracilor, ceea ce a și dus la revenirea la putere a Republicanilor. Din 1897 și pînă în anul 1914 s-a desfășurat o nouă etapă a dominației republicane.

Imediat după încetarea războiului dintre nord și sud a început o activitate diplomatică pentru impunerea SUA în plan internațional și o expansiune teritorială. Președinții, care au condus după 1865, au urmărit cu insistență aceste obiective. În primul rînd, a fost cucerit Mexicul. În anul 1868 SUA au cumpărat de la Rusia Alaska (7.200.000 de dolari). În același an au fost anexate insulele Midway și au fost stabilite noi baze pentru relațiile cu China. Convenția Johnson-Clarendon, din ianuarie 1869, reglementa relațiile cu Anglia. După terminarea reconstrucției se acordă o și mai mare atenție "ieșirii în lume". Sub forma patronajului asupra unității generale americane (panamericanismul) SUA au intervenit în toate disputele din America de Sud. Izbucnirea insurecției cubaneze, împotriva Spaniei, le-a oferit prilejul pentru a se

proclama proteoarea Cubei. Războiul cu Spania, 1898, a însemnat în fapt ocuparea Cubei. În sfera de interese au intrat Porto-Rico, Antilele, Haiti, Nicaragua și Filipine. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea participarea SUA la reîmpărțirea sferelor de influență este mai accentuată. Exemple în acest sens sînt Samoa, China și Japonia.

În concluzie, bilanțul istoriei SUA în secolul al XIX-lea poate fi concretizat prin: depășirea momentelor de mari crize politice, o evoluție economică modernă și rapidă, stabilirea unei influențe în emisfera americană, extinderea teritorială în dauna statelor mici, participarea la reîmpărțirea lumii, impunerea ca mare putere în relațiile cu marile state europene.

Canada. Europeanii au cunoscut Canada din secolul al XV-lea. În anul 1497 francezul Jean Cabot a ajuns în regiunea Labrador. Colonizarea avea să înceapă în secolul al XVII-lea odată cu așezarea, în regiunea Acadia, a primilor coloniști francezi, sub conducerea lui Pierre Chauvin. Colonizarea franceză a fost urmată, în scurt timp, de colonizarea engleză. Dacă francezii s-au așezat în trei puncte, Quebec, Cele trei râuri și Montreal, englezii au colonizat regiunile de litoral ale celor două golfuri Sf. James și Hudson. Între cele două comunități, ca și între cele două metropole, a existat o stare conflictuală permanentă. Prin tratatul din 1632 cele două își recunoșteau reciproc sferele de influență. În secolul al XVIII-lea conflictele au fost reluate. Prin pacea de la Paris (1763), care încheia războiul de șapte ani, Franța a abandonat posesiunile sale din Canada. Cei 60.000 de coloniști francezi au devenit supuși ai Angliei. Administrația britanică a fost obligată să țină cont de existența celor două comunități etno-lingvistice. Prin "Quebec Act" erau recunoscute comunitățile și cele două limbi, engleza și franceza. În timpul războiului pentru independență al coloniilor din America de Nord, administrația colonială engleză a părăsit Canada. Prin tratatul de la Paris (1783) aceasta revenea sub dominația engleză. Revoluția americană și Revoluția franceză au determinat Parlamentul britanic să accepte instituirea, în Canada, a unui regim reprezentativ. Prin "Constitutional Act" erau create două provincii, avînd fiecare cîte un guvern și cîte o adunare reprezentativă. Canada Superioară era locuită de majoritatea engleză iar Canada Inferioară aparținea comunității franceze.

Canada a intrat în secolul al XIX-lea cu o situație cît se poate de complexă. Din ce în ce mai mult se dovedea că organizarea ei era un compromis care duce la naționalism și la multe dispute între cele două grupări etnice.

Încheierea păcii din 1815, urmare a luptelor împotriva lui Napoleon, a fost un bun prilej pentru Anglia de a-și spori autoritatea în Canada. A urmat o perioadă cînd privilegiile grupării engleze au sporit. S-a mers pînă acolo încît se intenționa recunoașterea doar a limbii engleze. Aceasta a făcut ca gruparea franceză să acționeze imediat. În anul 1834 deputații francezi au prezentat un program care prevedea cîteva soluții de compromis. Trei ani mai tîrziu Canada s-a aflat în pragul unui război civil. El a fost evitat în ultimul moment prin formarea, de către Londra, a unei comisii cu misiunea de a analiza situația. Soluția nu a fost decît un nou compromis. Disputele politice vor continua cu mai mare intensitate și pe baza unei noi organizări. În deceniul al patrulea au apărut primele partide politice, organizate în funcție de criteriile etnice și în conformitate cu ideologia timpului. Astfel, partidul liberal a fost format de către francezi iar partidul conservator aparținea englezilor. Partidul liberal s-a impus printr-un program care prevedea: o reformă electorală, responsabilitatea miniștrilor, reformă agrară, promovarea liberului schimb, etc. Pe această bază liberalii au cîștigat alegerile din anul 1847. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea partidele politice n-au mai fost organizate pe criterii etnice. Au apărut însă mai multe grupări: liberalii moderați, conservatorii intransigenți, democrații (roșii). Din anul 1854 s-a revenit la sistemul bipartid, reapărînd conservatorii și liberalii. Anul respectiv poate fi considerat și un an al reformelor. Parlamentul ales a decretat secularizarea terenurilor bisericii și

suprimarea tuturor obligațiilor de tip feudal, reforma electorală, legea organizării miliției, legea administrației autonome, crearea consiliilor municipale, organizarea învățământului.

Una dintre problemele care va domina Canada, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost Federalizarea. Între propunătorii și susținătorii acestui proiect s-au dat adevărate lupte politice, în cadrul parlamentului și în presă. Reluate în anul 1863, discuțiile au continuat până în anul 1866. În conformitate cu actul adoptat (acceptat de Anglia în anul 1867), numit “British North America Act”, se forma dominionul Canada, care cuprindea patru provincii. După modelul SUA, fiecare provincie avea guvernul său, guvernul federal se ocupa de afacerile comune, iar parlamentul era format din două camere, camera inferioară (House of commons) sau Camera reprezentanților, și Camera superioară (Senatul). Cele patru provincii aveau și ele parlamentele lor, formate tot din două camere.

Fără îndoială, crearea dominionului Canada a însemnat un act deosebit, din punct de vedere politic și administrativ. Scena politică păstra multe din elementele trecutului. La acestea se adaugă problema colonizării vestului. Aceasta va determina reacția indienilor și metișilor. În două reprize, 1869 și 1885, antagonismele au ajuns până aproape de declanșarea unui război civil. Intervenția dură a autorităților i-a obligat pe indieni să accepte soluția guvernului.

Din punct de vedere economic evoluția Canadei a fost rapidă. Condițiile geografice au permis dezvoltarea agriculturii, comerțului și meșteșugurilor. Sporul demografic, rezultat din colonizare, a fost un alt factor favorizant. Încă de la începutul secolului al XIX-lea a fost definită noua politică economică. Canada a devenit stăpână pe regimul său vamal. În anul 1849 a fost decretată libertatea comerțului. Prin construcția de căi ferate, a canalelor navigabile și modernizarea flotei (vapoare cu aburi) Canada avea legături permanente cu SUA și cu Anglia. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea relațiile comerciale cu alte state au evoluat foarte mult. Spre sfârșitul secolului se spunea despre Canada că era cel mai bogat stat din zonă. Un argument, în acest sens, până în anul 1870 a depășit economic Statele Unite.

Întrebări

1. Care au fost cauzele războiului de secesiune?
2. În ce constă importanța victoriei nordiștilor?
3. Care au fost obiectivele reconstrucției?
4. Care au fost elementele favorizante ale impunerii Angliei în Canada?
5. Cum apreciați valoarea de ansamblu a acceptării Dominionului?

SITUAȚIA AFRICII ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

La începutul secolului al XIX-lea Africa se afla într-o situație deosebit de complexă. Vechile state au dispărut, din motive care nu au depins doar de ele, cu excepția Etiopiei, Madagascarului și a Liberiei. Aceasta s-a datorat dezvoltării colonialismului, ocupării a tot mai multor teritorii ale continentului de către marile metropole europene. Alături de formele de organizare colonială s-au mai păstrat câteva federații de triburi, cunoscute mai ales pentru rezistența lor la cucerirea colonială. Mai cunoscute sînt: Wanyamwezi, Massai, Togo, Zanzibar, Xosa, Zulu, Dahomey și Matabele. Istoria acestora este dominată de eforturile pentru păstrarea independenței, acțiune în care s-au remarcat cîțiva conducători autohtoni. Datorită acestei situații istoria

Africii, secolului al XIX-lea, trebuie privită sub două aspecte; evoluția statelor independente și eforturile pentru păstrarea independenței și penetrația europeană.

Etiopia. A fost unul din cele mai vechi state africane, cunoscut încă din secolul al IV-lea d.H. La începutul secolului al XIX-lea se afla într-o situație de anarhie politică, care va dura pînă în anul 1856. În anul respectiv negusul (împărat), Theodoros, a reușit să înlăture sistemul feudal de organizare și să dea o organizare modernă. În a doua jumătate a secolului au mai fost momente de criză politică. Această situație s-a datorat aristocrației locale și intervenției marilor puteri. La sfîrșitul secolului al XIX-lea s-a revenit la situația de liniște internă și mare prosperitate. Domnia lui Menelik al II-lea (1889-1913), considerat unul din marii reformatori, s-a desfășurat fără sincope. Prin reformele date, Etiopia a depășit sistemul feudal de organizare. În politica externă, Menelik a reușit să se impună în fața statelor europene. Victoria de la Adua (1896) și tratatul care s-a încheiat, au consfințit independența față de Italia. Etiopia a intrat în secolul al XX-lea ca un stat independent, unitar, cu o economie stabilă și dezvoltată față de trecut.

Madagascar. Marea insulă a Africii are o istorie bogată și foarte interesantă. După mai multe încercări de unificare a formațiunilor administrative existente, la începutul secolului al XIX-lea, s-au pus bazele unui regat, care va purta numele Hova (termenul desemnează casta negustorilor și întreprinzătorilor malgași). Încă de la început este evident faptul că acest regat se deosebește de ceea ce a fost înainte. De altfel, secolul al XIX-lea a marcat atingerea unei culmi a dezvoltării. Aceasta s-a datorat regilor RADAMA (1810-1828), RANAVALONA I (1828-1861), RADAMA AL II-LEA (1861-1863), dar mai ales marelui om de stat RAINILAIARIVONY, care va conduce guvernul între 1864 și 1896. Reformele sale, economice și administrative, au avut un final fericit; Madagascarul a devenit un stat unitar, dezvoltat economic și puternic militar. Politica externă a fost orientată spre apărarea intereselor majore, atît sub aspect economic (schimburile comerciale), cît și sub raport politic. Presiunea marilor puteri, mai ales a Franței, a fost un obstacol serios în calea evoluției independente. În anul 1895 Franța a declanșat un război de cucerire care a pus capăt existenței statului malgaș. Pînă în anul 1958 Madagascarul a fost colonie franceză.

Maghrebul și Egiptul. În secolul al XIX-lea Maghrebul (Algeria, Maroc și Tunisia) și Egiptul au avut o situație mai deosebită. În istoria lor au apărut două elemente fundamentale, schimbarea situației interne și intrarea, fără voia lor, în sfera colonialismului modern. Totodată, trebuie remarcate modificările structurii sociale. Situația politică s-a caracterizat prin anarhie, întreținută, pe de o parte, de Poarta otomană, și, pe de altă parte, de Spania și Portugalia. Unii dintre conducătorii locali au făcut eforturi deosebite pentru menținerea unității statale și a independenței. De această situație au profitat noii veniți. În anul 1830 Franța a ocupat Algeria. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea nordul Africii a fost unul din teatrele disputelor dintre Franța și Anglia.

Egiptul s-a aflat, din anul 1517, sub dominația otomană. Urmare a revoltei lui Mehemet Ali, Poarta a recunoscut autonomia Egiptului. Reformele aplicate de acesta au făcut din Egipt o forță în lumea africană. Urmașii lui Mehemet Ali au reușit să mențină autonomia. În timpul lui Ismail (1863-1879) a fost construit Canalul de Suez. Odată cu aceasta penetrația capitalului străin se va intensifica. Disputa dintre Anglia și Franța va fi câștigată de prima. Din anul 1882 începe, în istoria Egiptului, perioada colonială, caracterizată prin politica specială a Angliei și lupta de eliberare națională a egiptenilor.

Africa de Sud. Partea de sud a continentului, locuită de triburile care fac parte din marea grupare Bantu, a fost cunoscută de către europeni, în secolul al XV-lea, prin descoperirile făcute de portughezi. În secolul al XVII-lea a început colonizarea. Primii au fost burii (populație de origine olandeză) care au întemeiat o colonie de fermieri

agricoli. De altfel, termenul “boer” în limba neerlandeză înseamnă fermier. Relațiile cu Olanda au luat un alt aspect, în secolele următoare, datorită evoluției coloniei. Cu timpul, termenul de boer (bur) a fost înlocuit cu Afrikaner, nume pe care îl purtau urmașii coloniștilor, cei care considera Africa de Sud ca patria lor natală, ceea ce corespundea realității. Desprinderea de Olanda va fi efectivă în momentul când afrikanerii (burii) au cerut recunoașterea suveranității lor. Cum în anul 1795 Regatul Țărilor de Jos a dispărut independența acestora nu mai era o problemă. A apărut, destul de repede, un alt pretendent. Este vorba de Anglia. În anul 1807 aceasta a întemeiat Colonia Cap, de unde au început “mersul” spre interiorul zonei. Politica de anglicizare, între altele limba engleză devenea obligatorie, i-a nemulțumit pe afrikaneri. Rezistența acestora a luat forme diferite și s-a manifestat pe tot parcursul secolului al XIX-lea. După ce au întemeiat “Biserica Olandeză Reformată”, o formă de rezistență spirituală, burii au început “Marele trek” (marea plecare) spre zonele din interior. Aici au întemeiat mai multe republici bure, iar în anul 1857, sub conducerea lui Marthius Wessel Pretorius, au întemeiat “Republica Africa de Sud”. Este pentru prima dată când s-a folosit acest termen în mod oficial. În acel moment Africa de Sud era împărțită, din punct de vedere etnic, în trei: africanii (negri), burii și englezii. Aceasta a făcut ca situația să fie deosebit de complexă. Confruntarea dintre aceste grupări a dat “culoare” istoriei politice. Atât negrii, cât și burii au lupta pentru apărarea independenței. Ei nu au făcut-o împreună ceea ce a fost un avantaj pentru Anglia. În a doua jumătate a secolului sînt foarte multe astfel de acțiuni. Rezistența burilor a fost cea mai puternică. Războiul anglo-bur a durat din anul 1880, cu întreruperi, pînă în anul 1902. Efectiv, este vorba de 32 de luni de lupte între două armate. La 31 mai 1902 s-a încheiat pacea prin care Anglia prelua controlul asupra întregii Africi meridionale.

Întrebări

1. Caracterizați situația politică a Africii în secolul al XIX-lea.
2. Care au fost rezultatele reformelor lui Menelik al II-lea?
3. Ce situație avea Egiptul după revolta condusă de Mehemet Ali?
4. Care au fost obiectivele politicii externe a Madagascarului?
5. Care au fost formele de rezistență ale burilor?
6. Cum s-a încheiat războiul anglo-bur?

REVOLUȚIILE DE LA 1848, PARTICULARITĂȚI ȘI CONSECINȚE

Revoluția din Franța. Instaurarea monarhiei din iulie, urmare a revoluției din 1830, a creat impresia că problemele societății franceze vor fi rezolvate pentru mult timp. Perioada care începea n-a putut atenua contradicțiile existente. Manifestațiile împotriva regimului au început imediat după 1830, fiind determinate atât de cauze sociale, cât și de cele politice. În anul 1834 au avut loc revoltele muncitorești, de la Lyon și Paris, determinate de nemulțumirile sociale. Prin politica sa, Ludovic Filip a creat un sistem politic care favoriza doar o parte a burgheziei franceze. Accesul spre putere era barat de sistemul censitar, ceea ce face ca o parte importantă a claselor mici și mijlocii să nu participe la viața politică. Votul universal va deveni, în acest sens, un deziderat și o lozincă politică a opoziției franceze. La toate acestea s-a adăugat o situație economică necorespunzătoare. În Franța monarhiei din iulie se vorbea tot mai mult despre crizele alimentare. Acestea au pus în evidență cerința schimbării politice.

Mișcările de la Marsilia, Lyon și Paris, din anii 1846, 1847, au depășit stadiul unor mișcări economice, în programul lor figurând revendicări politice. Opoziția franceză, organizată în asociații și grupări politice, adepte ale schimbării, avea deci un suport social important.

Semnalul declanșării revoluției a fost dat în ziua de 22 februarie 1848. Intervenția militară împotriva manifestației pașnice de la Paris a contribuit la transformarea acesteia în revoluție. Au fost ridicate baricade, iar palatul regal a fost luat cu asalt. Acțiunea s-a încheiat, în primul moment, cu impunerea abdicării regelui. La 24 februarie a fost proclamată a doua Republică franceză, pusă sub conducerea unui guvern provizoriu format din republicani moderați și socialiști. Primele reforme date de guvern au vizat: votul universal, dreptul la muncă, libertatea presei și a întrunirilor, înființarea Atelierelor Naționale, cu scopul eradicării șomajului. Evenimentele care au avut loc, în lunile aprilie, mai și iunie, au fost decisive pentru soarta revoluției. Alegerile pentru Adunarea Constituantă au fost câștigate de republicanii moderați. Politica acestora a determinat noi momente de criză care au culminat cu insurecția din iunie a proletariatului parisiian. De teama acestei ridicări Adunarea constituantă a dat deplină putere generalului Cavaignac. Timp de trei zile Franța a trăit momente asemănătoare cu cele din 1789. Insurecția a fost înfrântă la 26 iunie, urmînd o adevărată teroare albă, soldată cu execuții, deportări și închiderea sediilor cluburilor și asociațiilor muncitorești. Sprijiniți de armata generalului Cavaignac, moderații și-au asumat sarcina organizării Franței. Noua Adunare Constituantă a votat, la 4 noiembrie, Constituția. În general ea poate fi cotate ca o Constituție liberală. A nemulțumit, însă, prin înlocuirea votului universal cu formula seacă “libertatea de a alege”, ceea ce va constitui un motiv de mare nemulțumire. Constituția răspundea cerințelor reclamate de vîrfurile societății franceze și tocmai de aceea este cotate ca un act conservator. Faptul este și mai evident dacă avem în vedere prerogativele care erau acordate președintelui republicii. Alegerile din decembrie 1848 au fost câștigate de către prințul Ludovic Napoleon Bonaparte, nepotul lui Napoleon I. Profitînd de prerogativele avute, dar mai ales de teama unor noi mișcări, Ludovic Napoleon s-a proclamat, la 2 decembrie 1852, împărat. Republica a II-a, proclamată în februarie 1848, a fost înlocuită cu al II-lea Imperiu francez.

Revoluția din statele germane. Congresul de la Viena a hotărît dezmembrarea statelor germane. Pentru mult timp problema politică principală a germanilor a fost unitatea națională. Situația Statelor germane, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a fost marcată de o serie de probleme noi. Esențială este disputa dintre cele două sisteme, liberal și conservator, care au determinat accentuarea diferențierii între statele germane. Pentru a oferi un exemplu este suficient să facem, succint, o paralelă între dezvoltarea Prusiei, determinată de reformele liberale, și situația Austriei, rămasă tributară vechiului regim. Dezvoltarea economică inegală a determinat multe probleme politice. Se desprinde mai întîi decizia de a lupta împotriva prevederilor Congresului de la Viena prin prisma interesului economic și a celui național. În strînsă legătură cu acestea se formează și se dezvoltă o ideologie specifică. Pe de altă parte, situația existentă a determinat mișcări și manifestații care au cerut revendicări de ordin social. În principalele orașe germane s-au desfășurat așa numitele răscoale ale cartofilor, iar la sate țărani cereau desființarea obligațiilor feudale, limitarea puterii feudalilor, etc.

Sub influența directă a revoluției franceze, în statele germane din sud au început primele revolte. Cel mai important teatru al revoluției a fost Prusia. La 6 martie 1848 au avut loc primele manifestații la Berlin. Cu prilejul manifestației din 13 martie se înregistrează o radicalizare programatică, solicitîndu-se: îndepărtarea armatei, libertatea presei, convocarea parlamentului, trecerea la un regim constituțional. Insurecția berlineză, declanșată la 15 martie, l-a obligat pe regele Frederik Wilhelm să accepte formarea unui nou guvern, în care au intrat și reprezentanți ai burgheziei, și să promită

noi reforme. Foarte repede s-a dovedit că noul guvern a fost un compromis între liberali și conservatori. Faptul a fost evident prin Constituția dată. Aceasta a urmărit întărirea monarhiei, deși teoretic era vorba de monarhie constituțională. Manifestația din 14 iunie, determinată de puținele revendicări obținute de revoluționari, s-a transformat în insurecție. A intervenit armata iar la 20 iunie a fost format un alt guvern care a anulat Constituția, a introdus starea de asediu și a pregătit elaborarea unei noi constituții (numită Charta Mateufel).

În timpul revoluției s-a pus și problema realizării unificării statelor germane. Modul cel mai concret de rezolvare a fost dat de convocarea Parlamentului de la Frankfurt. În componența acestuia au intrat reprezentanți ai statelor, de culori politice diferite, care aveau opinii diferite. S-au remarcat două grupări: partizanii “Germaniei mici” și partizanii “Germaniei mari”. Pe parcurs a apărut și a treia grupare care susținea crearea unui stat, care să-i cuprindă pe toți cei care vorbesc germana. Liberalii au obținut un câștig prin oferirea coroanei lui Frederik Wilhelm. Acesta a refuzat, datorită faptului că nu intenționa să se supună noii constituții adoptată de acest parlament. Mai mult decât atât, regele Prusiei a trimis armata împotriva mișcărilor care aveau loc. În aceste condiții Parlamentul nu-și mai avea rost. Urmare a intervenției armatei prusace Parlamentul de la Frankfurt și-a încetat activitatea. Problema unificării Germaniei va fi amânată ceea ce, practic, a însemnat o continuare a luptei dintre Prusia și Austria, pe această temă, și noi eforturi politice ale grupărilor care o susțineau.

Revoluțiile din imperiul habsburgic. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Imperiul habsburgic s-a definit ca stat multinațional și apărător al monarho-absolutismului. Cu toate eforturile lui Metternich, Imperiul nu a putut stabili un echilibru. Schimbarea structurilor economice, determinată de dezvoltarea industriei, în unele părți ale imperiului, a fost motorul schimbărilor sociale. Deși mai redus, fenomenul acesta este cunoscut și de Austria; burghezia austriacă era purtătoarea unor idei liberale în opoziție cu absolutismul imperial. Burgheziile naționalităților au impus, prin programele lor, revendicări care rezultau din situația lor mai deosebită.

Revoluția din Austria. În preajma anului 1848, Austria era în pragul unei grave crize. Vestea despre revoluția din Franța s-a aflat la Viena în ziua de 28 februarie. Aceasta a impulsionat cercurile politice să înceapă seria unor manifestații și elaborarea unui program care prevedea: desființarea cenzurii, convocarea unei adunări legislative, instaurarea unui regim liberal. Manifestațiile din 11, 12 și 13 martie au susținut acest program. De teama acestora Metternich a trebuit să fugă. Revoluțiile din Imperiu au făcut ca situația să fie deosebit de complexă. În ziua de 15 martie, la Viena, se vorbea despre “o mare spaimă”. Cercurile liberale moderate, speriate de revoluție, au limitat acțiunile. Această indecizie a permis împăratului să formeze un guvern militar, condus de generalul Windischgraetz, și să tergiverseze adoptarea unor reforme. Constituția din 25 martie accentua acest compromis liberalo-conservator. Prin dreptul de veto împăratul se putea opune parlamentului, iar în calitate de comandant suprem putea dispune de forțele armate. Agitațiile care au urmat, în aprilie și mai, au determinat fuga împăratului, cu întreaga curte, la Insbruk. De aici a ordonat intervenția împotriva revoluțiilor din imperiu. Trădarea moderaților a devenit mai evidentă în momentul izbucnirii celei de a doua insurecții de la Viena. În ziua de 25 octombrie a început bombardarea Vienei. Cu aprobarea liberalilor moderați și a conservatorilor, guvernul a introdus teroarea albă. Constituția din martie 1849 va legifera unele schimbări dar ea nu răspundea cerinței înlăturării absolutismului monarhic.

Revoluția din Cehia. Cehia făcea parte din Imperiu încă din secolul al XVII-lea. O dezvoltare economică mai rapidă, în secolul al XIX-lea, a făcut din burghezia cehă purtătoarea ideilor naționale și făuritoarea unor programe adecvate. Opoziția politică a cehilor a sporit în intensitate și în forme de organizare. Prin activitatea depusă se detașa

organizația “Ripil”. Lipsa de unitate în cadrul cercurilor politice a determinat apariția mai multor grupări. O grupare susținea menținerea și apărarea Imperiului habsburgic și obținerea autonomiei Cehiei. Susținătorul acestei idei a fost Palacky, care a lansat celebra “lozincă” “dacă nu ar fi existat, Austria ar fi trebuit inventată”. A doua grupare propunea obținerea independenței și convocarea unui congres slav la Praga. Congresul a rămas doar un episod al opoziției, pentru că, în ziua de 12 iunie 1848, manifestația de la Praga a cerut retragerea administrației austriece. A doua zi manifestația a devenit o adevărată insurecție. La 14 iunie a început bombardarea Pragăi. După trei zile de lupte situația a fost sub controlul armatei austriece. Întărirea reacțiunii la Viena a făcut ca Cehia să aibă prea puține avantaje de pe urma insurecției. Ea a continuat să facă parte din Imperiul habsburgic pînă la terminarea primului război mondial.

Revoluția din Ungaria. În secolul al XIX-lea nobilimea liberală maghiară a deținut pîrghiile activității politice. Ea era promotoarea ideilor naționale și a formării statului maghiar independent. Preluînd conducerea revoluției, nobilimea liberală a orientat-o în direcția care-i convenea, impunînd mai mult un caracter de legalitate. Cel mai mult se dorea rezolvarea problemei naționale, ceea ce este de apreciat, fiind ocolite problemele sociale. La 17 martie s-a format un guvern provizoriu și a fost aleasă o Dietă (Parlament). Din acest moment, compromisul dintre liberali și conservatori era tot mai evident. Atît guvernul, cît și Dieta, au ezitat să decreteze, de exemplu, desființarea feudalismului. De asemenea, n-au avut în vedere problema naționalităților. Prin deciziile adoptate de guvernul maghiar revoluția lor a fost lipsită de relațiile cu celelalte revoluții din Imperiu. În ziua de 31 august 1848 a început lupta împotriva revoluției maghiare. Armata austriacă, comandată de generalul Jelacic, a atacat Ungaria. Făcînd apel la populație s-a reușit, ca pînă în primăvara anului 1849, Ungaria să fie eliberată. Momentul a fost deosebit de important și putea fi exploatat politic dacă guvernul, în frunte cu Ludovic Kossuth, ar fi abandonat ideile privind refacerea vechiului regat maghiar și decretarea limbii maghiare ca limbă unică și pentru teritoriile locuite de alte naționalități. Abia în ziua de 14 iunie 1849 a fost acceptat de către Kossuth “Proiectul de pacificare” pe care l-a încheiat cu N.Bălcescu. A fost tîrziu. Conform înțelegerii dintre Rusia și Austria cele două armate au atacat. La 13 august 1849 armata maghiară a capitulat la Siria, lîngă Arad. Aceasta însemna, în primul rînd, revenirea Ungariei la situație de dependență. În al doilea rînd, au fost amînate reformele care erau cerute de societatea maghiară.

Revoluția din Statele italiene. După cum am văzut situația Statelor italiene, după 1815, a determinat o serie de mișcări cu caracter social și național. Deși au fost înfrînte, ca urmare a intervenției Sf. Alianțe, italienii au continuat, în alte forme, acțiunea începută. Exemple în acest sens avem în mișcarea numită “Risorgimento” și dese mișcări sociale. Pe bună dreptate se spune că “italienii au venit la întîlnirea cu revoluția”. În deceniul premergător revoluției au avut loc cîteva schimbări economice, sociale și politice. Din punct de vedere economic, cu toate greutățile impuse de diferențele dintre regiuni, are loc un adevărat salt economic. Se pun bazele unei industrii, sînt construite primele căi ferate, este modernizat sistemul bancar. Evoluția acestora se lovește de lipsa de unitate între statele italiene, de inexistența unei politici economice adecvate. La acestea se adaugă problemele de ordin social, condițiile grele ale țărănimii ca și a celor care trăiau și munceau în mediul urban. Se impuneau deci reforme care să schimbe situația, să creeze un cadru intern favorabil dezvoltării.

Revoluția italiană a început la 12 ianuarie 1848 cu mișcarea insurecțională de la Palermo. Aceasta a fost o adevărată spaimă pentru mulți dintre conducătorii statelor italiene. La 11 februarie a fost promulgată constituția Regatului celor două Sicilii. Carol Albert, regele Piemontului, a promulgat o constituție. La Roma, Papa Pius al IX-lea a dat “Statutul fundamental pentru guvernarea Statelor Sfîntului Scaun”. La 18 martie

1848 avea să înceapă revoluția de la Milano, urmată, la câteva zile, de cea de la Veneția. Cele două revoluții au pus problema eliberării statelor italiene de sub dominația străină. Cadrul deosebit de favorabil l-a determinat pe Carol Albert să declare război împotriva Austriei. Rămasă singură, armata piemonteză a pierdut bătălia de la Custoza. Aceasta însemna compromiterea celor care susțineau ideea unirii în jurul monarhiei piemonteze.

La 13 august 1848 a început a doua etapă a revoluției italiene. Sub conducerea lui Daniello Manin, la Veneția, a fost proclamată a doua republică. La intervale scurte de timp, au izbucnit revoluțiile la Toscana, Florența și Roma. A fost un nou prilej pentru ca regele Carol Albert să declare un nou război. La 23 martie 1849 armata piemonteză a fost învinsă la Novara. Carol Albert a abdicat în favoarea lui Victor Emanuel al II-lea. Sub patronajul armatei austriece au fost înfrînte revoluțiile din celelalte state. Au rezistat mai mult Roma și Veneția. În august 1849, odată cu capitularea Veneției, s-a încheiat ultimul act al revoluțiilor italiene. Înfrîngerea echivala cu amînarea unificării și a obținerii independenței. Cu toată insistența Austriei nu s-a putut reveni la restaurarea deplină a absolutismului. Păstrarea de către Victor Emanuel al II-lea a constituției date în anul 1848 a permis transformarea Piemontului în cel mai important centru al pregătirii unificării.

Întrebări

1. Ce reforme a făcut guvernul provizoriu din Franța?
2. Cum se explică reușita în alegeri a lui Ludovic Napoleon Bonaparte?
3. Care au fost obiectivele revoluției germane?
4. De ce nu s-a realizat unificarea Germaniei?
5. Care sunt obiectivele revoluțiilor din Imperiul habsburgic?
6. Care sunt cauzele generale ale înfrîngerii revoluției vieneze?
7. Cum se explică insuccesele revoluțiilor din Italia și Ungaria?

CARACTERISTICELE ECONOMIEI MONDIALE DUPĂ 1850. SCHIMBAREA RAPORTURILOR DE FORȚE

A doua jumătate a secolului al XIX-lea, din punct de vedere economic, se caracterizează prin câteva elemente speciale. În primul rînd, este vorba de o maturizare și o puternică dezvoltare industrială, datorate introducerii și dezvoltării mașinismului, noilor invenții și inovații, legăturii mai strînse dintre știință și producție. În al doilea rînd, din această evoluție au rezultat consecințe deosebite din punct de vedere social, demografic și politic. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, progresul economic a fost dat de electrificare și chimizare, de folosirea pe scară largă a motorului cu explozie internă. Acestea sînt elementele specifice celei de a doua revoluții industriale.

Ritmul mai accelerat al utilării cu mașini a schimbat structura economică. Rolul industriei grele a crescut, se definitivează mai exact ce înseamnă industrie grea, cu ramurile ei cele mai importante. Productivitatea mai crescută s-a realizat prin progrese tehnice deosebite, prin invenții și inovații. Astfel, în anul 1858 a fost lansat sistemul Bessemer (folosit pentru transformarea fontei în oțel) care a impulsionat evoluția industriei siderurgice și metalurgice. În anul 1864 frații Emil și Pierre Martin au introdus sistemul care le poartă numele. Consecințele economice ale acestei evoluții au fost: dezvoltarea altor ramuri industriale, posibilitatea evoluției mașinismului și apariția noilor centre economice. Frederick Simens spunea "Cărbunele este măsura tuturor lucrurilor". El avea în vedere relația dintre industria grea și industria extractivă, a

cărbunelui în mod special. Pe baza raționalizărilor, noul sistem de săpare a galeriilor, folosirea perforatoarelor cu aer comprimat, mijloace moderne de evacuare, etc., producția de cărbune a Europei a crescut de la 9 milioane de tone la 90 milioane, în 1850, și la 300 milioane tone în 1880. Au fost puse în valoare marile bazine carbonifere ale Europei. În același mod a evoluat extracția minereului de fier. Industria grea deține o pondere din ce în ce mai mare în procesul de schimb. Industria textilă își păstra, primul loc, dar evoluția ei era legată direct de industria grea, de posibilitățile pe care i le oferea acesta pentru dezvoltarea mașinismului. Și în acest domeniu au apărut noutăți. S-a trecut la folosirea pe scară largă a bumbacului. Au fost utilizați coloranții. Invențiile perioadei au fost: mașina de filat, mașina de brodat, mașina de cusut, etc. Procesul chimizării a revoluționat industria. Rezultatele cercetării în chimie au fost folosite în industrie și agricultură, în industria alimentară și textilă, în combaterea bolilor plantelor și în sporirea productivității prin folosirea îngrășămintelor chimice. Se poate vorbi, în acest interval de timp, despre o industrie chimică care producea acid sulfuric, sodă, parfumuri, materiale explozibile, acid azotic, amidon, ș.a. La mai vechile ramuri industriale se adaugă: industria aluminului, o industrie a prelucrării cuprului, industria petrolului, industria electrotehnică. Rezultatele s-au văzut prin creșterea productivității, prin apariția marilor trusturi și societăți care dirijau industria, prin realizarea unei ierarhii economice care avea în frunte statul cel mai dezvoltat economic (industrial).

Agricultura. Modul de practicare a agriculturii diferea de la țară la țară, de la o zonă geografică la alta. Dacă în Europa Occidentală era o agricultură intensivă, în SUA, Canada, Argentina era extensivă, iar în Rusia, China, India era arhaică. În zonele tropicale și subtropicale se practica monocultura. Despre locul agriculturii în economia statelor dezvoltate se spune că era unul secundar. Totuși, principala caracteristică a agriculturii era revoluția tehnică, care consta în introducerea mașinilor și uneltelor perfecționate, folosirea îngrășămintelor, naturale și artificiale, combaterea dăunătorilor și a bolilor plantelor. Rolul agriculturii, de asigurare a aprovizionării cu produse agro-alimentare, a rămas același. Ponderea produselor agricole, în comerțul exterior, a diferit de la țară la țară. Statele mai dezvoltate industrial s-au aflat în situația de a găsi alte piețe pentru aprovizionare. De obicei acestea au fost coloniile.

Finanțele. Caracteristica principală a acestui domeniu este dată de rolul tot mai mare în toate domeniile de activitate, dependența capitalului industrial de bănci. O altă caracteristică este dată de concentrarea capitalurilor în marile bănci. În a doua parte a secolului al XIX-lea a crescut exportul de capital, spre colonii și spre țările, chiar cele mai mari (cazul Rusiei), mai puțin bogate. Exportul de capital s-a făcut pentru construcțiile de căi ferate, în ramuri industriale de mare importanță (industria extractivă) și pentru înarmare. Nu au fost puține cazurile când marea finanță a contribuit la stabilirea unor acorduri politice (vezi acordul franco-rus) și la exercitarea unor presiuni pentru a determina orientările dorite în politica externă. De asemenea, marea finanță a jucat un rol important în politica de formare a marilor imperii coloniale. Pentru a oferi doar un exemplu ne oprim la exportul de capital al Franței. Din cele 50,2 miliarde franci aur aproape jumătate se găseau în colonii.

Transporturile. În mod evident, progresului din industrie i s-a alăturat cel al mijloacelor de transport. Începută în prima jumătate a secolului construcția de căi ferate a cunoscut o adevărată explozie în perioada după 1850. Până la începutul secolului al XX-lea rețeaua de căi ferate, în lume, a sporit de patru ori. Europa occidentală deținea cea mai mare rețea (în anul 1870 Anglia a încheiat construcția de căi ferate pe teritoriul ei) dar “fenomenul” a fost cunoscut tot mai mult și în alte părți. Între 1875 și 1910 patru linii internaționale au fost construite în America de Nord, în America de Sud și în Asia. Modernizarea transporturilor a fost o condiție pentru buna funcționare a relațiilor între metropole și colonii ca și pentru schimburile intercontinentale.

Transportul maritim a fost în plină transformare. Începând cu anul 1875 navele cu vapori au înlocuit progresiv navele cu pânză. În egală măsură a evoluat tehnologia construcțiilor navale, era preferat oțelul în locul lemnului. Rezultatele s-au văzut prin sporirea tonajului vaselor și viteza de deplasare. Un vas de câteva mii de tone traversa Atlanticul în șase zile ceea ce însemna, între altele, reducerea prețului transportului. În strânsă relație cu progresul în navigație au fost construcțiile navale, modernizarea porturilor, pentru a putea primi vase de mare tonaj, și construirea canalelor de navigație. În anul 1869 a fost inaugurat canalul Suez, iar în anul 1890 a început construcția Canalului Panama. A fost construită o rețea importantă de canale interne, de către foarte multe state.

În legătură directă cu transporturile a fost sistemul de comunicații. Folosirea telefonului și a telegrafului au contribuit la buna funcționare a transporturilor, la bunul mers al afacerilor comerciale și nu numai. Cablurile submarine au facilitat relațiile între continente.

Comerțul. Sectorul comercial a fost beneficiarul tuturor acestor transformări. Prin sporirea productivității a crescut volumul de produse. Ramurile noi industriale au determinat modificări în dinamica comerțului: produsele industriale au câștigat teren în dauna celor manufacturiere. Au apărut produse noi, un exemplu automobilul. Între 1865 și 1913 valoarea comerțului mondial a crescut de la 1.742.000 lire sterline la 7.840.000 de lire sterline. Modul de organizare a comerțului a înregistrat modificări. De remarcat, în primul rând, crearea marilor societăți, a marilor magazine. În al doilea rând, politica economică a perioadei a înregistrat trecerea tot mai evidentă de la liberul schimb la protecționism vamal.

Consecințele economice și politice ale dezvoltării economiei mondiale. Transformările rapide ale sistemului de producție și al schimburilor de mărfuri au avut consecințe economice. În primul rând, dezvoltarea industrială, acolo unde a existat, a adus o creștere a veniturilor, fenomen întâlnit în toate statele dezvoltate. Producția industrială, care este o sursă mai rapidă decât agricultura, a determinat schimbări de structură economică. Caracteristică a fost concentrarea întreprinderilor. Începând cu anul 1880 asemenea societăți au devenit principalele organizatoare a producțiilor naționale. Această concentrare a fost mai rapidă în Statele Unite și Germania. Prin puterea lor economică, prin controlul pe care-l exercitau asupra unei mari părți a economiei naționale, trusturile și cartelurile au putut interveni și în activitățile parlamentare și a guvernelor, acestea fiind obligate să acorde sprijinul lor, mai ales în exterior. Relația între marile trusturi și companii și instituțiile statului se reflectă, atât în politica de protejare a economiei, cât și în politica de asigurare a piețelor de desfacere și a surselor de materii prime. Unul dintre doctrinarii colonialismului, francezul Jules Ferry spunea: “Expansiunea colonială este fiica politicii industriale”. Din aceasta au rezultat rivalitățile coloniale. Pentru a pune stăpânire pe rezervele de materii prime și pe piețele de desfacere a început o adevărată competiție pentru ocuparea de noi teritorii, pe continentele mai puțin dezvoltate. Au intrat în luptă, în egală măsură, “armele” economice, dirijate de oamenii de afaceri, și armele propriu-zise, guvernele fiind obligate să apere expansiunile. În relațiile internaționale și-au făcut loc, de asemenea, rivalitățile comerciale. Protecționismul a generat “războaie vamale” între Franța și Italia (1887-1898), între Germania și Rusia (1893), între Franța și Elveția (1893-1895), între Austro-Ungari și Serbia (1905-1911). Rivalitățile economice au stat la baza crizelor politice, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor.

Întrebări

1. Cum se explică dezvoltarea economiei mondiale în secolul al XIX-lea?

2. Care au fost ramurile industriale noi care au apărut?
3. Ce rol “joacă” finanțele în economia și politica marilor puteri?
4. Care au fost consecințele progresului tehnic?

MAREA EXPANSIUNE COLONIALĂ. DOCTRINE ȘI METODE DE ABORDARE

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează și prin intensificarea politicii coloniale, crearea marilor imperii coloniale și lupta dintre vechile și noile posesoare de colonii. În lucrările de istoria colonialismului apare frecvent termenul de colonialism modern. Termenul este justificat datorită necesității definirii acestei politici în comparație cu ceea ce a fost în evul mediu. Prima deosebire este dată de faptul că, în această perioadă, s-a urmărit punerea în valoare a teritoriului (teritoriilor) cu tot ceea ce avea, bogății, surse de materii prime, posibilități demografice. Altfel spus, teritoriile cucerite trebuiau să “răspundă” celor două cerințe; sursă (surse) de materii prime și piețe de desfacere. Din punct de vedere cronologic, colonialismul a fost “divizat”, de către specialiști, în mai multe etape. Pentru secolul al XIX-lea au fost stabilite două perioade; prima între începutul secolului și anul 1871; a doua după 1871. Aceasta din urmă este denumită și “Marea expansiune colonială”, datorită câtorva elemente cum ar fi: crearea marilor imperii coloniale, cuprinderea în sfera colonialismului a tuturor continentelor slab dezvoltate (Africa, Asia, în mod special), angajarea tuturor marilor puteri în această competiție ceea ce duce la reîmpărțirea sferelor de influență. Nu poate fi omis faptul că această politică ocupă primul loc în preocupările externe ale marilor puteri, iar metodele folosite de ele diferă foarte mult. Colonialismul a fost “terenul” de pregătire a primului război mondial.

Marea expansiune. Africa. Continentul african este teritoriul care a reținut atenția marilor puteri într-un mod cu totul special, în toată perioada secolului al XIX-lea. Anglia și Franța au fost principalele concurente. Deși Franța a fost înfrântă, în anul 1870, ea nu a părăsit terenul colonialismului, aceasta se poate vedea din acțiunile care urmează, care au pornit de la ceea ce deținea înainte de această dată. Fiecare din pretendenți avea proiectele sale. Anglia a fost preocupată, după 1870, de două regiuni, Africa de Sus și zona Canalului de Suez. Sub conducerea “Companiei engleze a Africii de Sud” s-a început înaintarea spre interior. Rezistența triburilor Xosa, Zulu, Basuto și a burilor a fost înfrântă. A fost creată Colonia Cap, bază de plecare spre alte zone. În zona Suezului, Anglia a profitat de evenimentele din 1875 și a preluat acțiunile Canalului. Aceasta a însemnat începutul amestecului în treburile Egiptului, pe care-l va cuceri în anul 1882. Acesta a fost prilejul ca Londra să facă proiectul “Cap-Cairo”, ceea ce însemna unirea între nord și sud. În celelalte părți ale continentului s-a urmărit definitivarea mai vechilor cuceriri și completarea cu altele. În Africa occidentală atenția a fost îndreptată spre Nigeria. În anul 1885 s-a întărit monopolul comercial în zonă. A început cucerirea efectivă a Nigeriei, ceea ce s-a realizat în anul 1900. În Africa orientală, englezii au urmărit să ocupe Kenya, Tanganyika, Uganda și Zanzibar. În anul 1893, Uganda, Kenya și Zanzibarul au devenit colonii engleze. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea Anglia a pus stăpânire pe următoarele teritorii africane: Gambia, Sierra Leone, Coasta de Aur, Nigeria, Uganda, Zanzibar, Africa Orientală Engleză, Africa de Sud, Africa Centrală Engleză, Egiptul, Sudanul și Somalia engleză.

Prezentă mai de mult în Africa, Franța va acționa, în ultimele decenii ale secolului, pentru crearea unui întins imperiu. După înfrângerea din 1870, primul obiectiv urmărit a fost întărirea ocupației în Algeria. Faptul va fi mai evident după pierderea, în

1875, a Canalului de Suez. S-a urmărit, de asemenea, întărirea autorității în zona Senegalului și cucerirea unor puncte importante pe litoralul Madagascarului. Din anul 1880, când a venit la conducere guvernul lui Jules Ferry, un doctrinar al colonialismului, au fost făcute alte planuri coloniale. Au fost urmărite patru obiective: 1) sporirea teritorială a posesiunilor din Africa occidentală; 2) o mai susținută activitate de cercetare în zona centrală; 3) consolidarea puterii în Oceanul Indian, prin cucerirea Madagascarului; 4) consolidarea poziției în Africa orientală prin ocuparea portului Obok și a împrejurărilor. Planul a suferit o modificare prin cuprinderea și a Tunisiei. De altfel, guvernul menționat și-a început activitatea prin cucerirea Tunisiei. Tratatul de la Bardo (1881), care pune capăt conflictului militar, și Convenția de la Marsa (1883) au consacrat stăpânirea franceză în Tunisia. În ultimul deceniu al secolului presiunea franceză asupra Madagascarului s-a accentuat. Campania militară s-a încheiat, în anul 1896, printr-o reușită deplină, Madagascarul a devenit colonie franceză. În Africa occidentală preocuparea principală a fost pentru Senegal. Misiunea militară a generalului Gallieni a reușit să întărească granițele coloniei. Au urmat acțiunile din Guinea (1893), Coasta de Fildeș (1893), Dahomey (1895), Franța a reușit să formeze aici o unitate administrativă colonială, denumită Africa Occidentală Franceză, care cuprindea: Senegal, Sudanul francez, Guinea, Coasta de Fildeș, Dahomey. În paralel s-a desfășurat o activitate de cercetare a interiorului continentului. În anul 1875, misiunea condusă de Savorgnan de Brazza a pătruns în interiorul regiunii Congo. Rezultatul final a constat în înființarea Coloniei Congo-ului francez. Cercetarea zonei Ciad a fost punctul de plecare pentru întemeierea Coloniei Ciad. În această parte s-a putut organiza unitatea administrativă Africa Ecuatorială Franceză. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea Franța a format un întins imperiu colonial, format din: Algeria, Tunisia, Africa Occidentală Franceză, Africa Ecuatorială Franceză, Madagascarul și Somalia Franceză. Anglia și Franța dețineau cea mai mare suprafață a Africii. Aceasta a nemulțumit alte pretendente. Respectiv o anumită ordine cronologică, vom menționa, în primul rând, Italia. În anul 1875 aceasta a ocupat portul Sokotra, pe litoralul Mării Roșii. Cea mai mare nemulțumire a determinat-o ocuparea Tunisiei, ceea ce a dus la răcirea relațiilor cu Franța și orientarea politicii italiene spre Germania și Austro-Ungaria. Începând cu anul 1880 Germania a fost tot mai prezentă în politica colonială. Ea va fi cea care va pune problema reîmpărțirii Africii. Conferința Colonială de la Berlin, din 1884-1885, a fost teatrul disputelor diplomatice pe această temă. Tratatul care s-a încheiat, în care se prevedea libertatea de navigație pe Congo și Niger, nu a mulțumit Germania. Cercurile coloniale germane au acționat prin infuzia de capital german în Togo, Camerun și Zanzibar, teritorii aflate în sfera de interese a Angliei. Prin tratatul de la Helgoland (1890) Anglia și Germania și-au delimitat teritoriile din Africa. La începutul secolului al XX-lea Germania a provocat cele două crize marocane, 1905 și 1911, prin acțiunile îndreptate împotriva influenței franceze în Maroc.

Expansiunea colonială în Asia. Marile puteri s-au ocupat, în același timp, și de Asia. Punctele cele mai ferbinți, cu importanță strategică și economică, au fost Iranul, Afganistanul, Tibetul și Extremul Orient. După cum s-a spus, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Anglia și Rusia au avut în vedere Iranul. După războiul din 1877-1878 Rusia, care a luat Kars și Batum, și-a întărit pozițiile. Era reluată, pe alte planuri, concurența dintre cele două puteri, fapt evident prin noile achiziții teritoriale; Rusia a cucerit Turkestanul, iar Anglia a cucerit Afganistanul. În același timp, englezii au ocupat importante puncte pe coasta Arabiei; Bahreim, Kuweit, Katar, Mascat, Aden, Arhipelagul Kuryan, insula Merirah și Hadramaut. În această situație conflictele deschise ruso-engleze erau iminente. Situația internațională, din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele ale secolului al XX-lea, le-a obligat să ajungă la o înțelegere. Mai întâi, în anul 1885, au făcut o împărțire a zonelor de influență. În

schimbul teritoriilor Sarok, Merv și Pendjah, Rusia a renunțat la defileul Zulficar, care, în anul 1905, a trecut sub controlul englez. Cîteva ani mai tîrziu cele două se vor confrunta în Pamir și Tibet. Acordul din 1895 punea capăt acestei disensiuni prin împărțirea Pamirului. Punctul final al înțelegerilor ruso-engleze a fost tratatul din 1907. Prin el Iranul era împărțit în trei zone; nordul, sub controlul Rusiei, zona centrală, neutră, sudul, sub controlul Angliei.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Extremul Orient a fost în atenția mai multor pretendenți. Celor mai vechi, Franța, Anglia și Rusia, s-au adăugat Japonia, Germania și S.U.A. Începutul noilor acțiuni au aparținut Franței. Profitînd de faptul că Anglia a fost angajată în disputele menționate mai sus, Franța a reușit să se impună în Indochina, regatul Annam, iar în anul 1893 a cucerit Siam. Din Conchina Cambodgia, Tonkin, Annam și Laos, Franța a făcut o federație colonială. Succesele Franței au alarmat Anglia. În anul 1885 aceasta a atacat Birmania, pe care a anexat-o imperiului său. Nu s-a ajuns însă la un conflict deschis, cu Franța, pe tema acestei părți a Asiei. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primii ai secolului al XX-lea se va pune problema reîmpărțirii sferelor de influență și în Extremul Orient. Aceasta s-a datorat Japoniei. Conflictul japoно-chinez, 1894, s-a încheiat în favoarea Japoniei, care primea Coreea și Liao-Tung. Anglia, Franța, Rusia și Germania au acționat imediat impunînd o reîmpărțire teritorială. Prin intervenția S.U.A. situația s-a complicat. La începutul secolului al XX-lea divergențele din această parte au determinat războiul ruso-japonez în urma căruia Japonia, victorioasă, a obținut protectoratul asupra Coreei, Port-Arthur și jumătate din insula Sahalin. Nici acest tratat nu a putut opri concurența din Extremul Orient ceea ce explică angajarea în zonă a unui front militar în timpul primului război mondial.

Doctrină și metode de abordare. Termenul de colonialism a intrat în limbajul politico-diplomatic încă din momentul apariției lui. Pînă la primul război mondial colonialismul s-a plasat pe primele locuri în politica externă a marilor puteri. În această situație este firesc să fi apărut doctrinarii fenomenului, cei care au căutat să justifice fenomenul, să-i găsească explicații. Cei mai înfocați susținători au fost, în mod firesc, oamenii politici și toți cei angajați în expansiunea colonială. Bogata istoriografie a colonialismului oferă posibilitatea să deosebim mai multe grupări. Din prima fac parte susținătorii rolului factorului economic. Evoluția colonialismului, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost marcată și de evoluția cercetării lui. Au apărut lucrări care tratează fenomenul mai în profunzime. Fără să se abată de la susținerea factorului economic s-au căutat elemente care să permită realizarea unui bilanț cu părți pozitive și negative. Un loc important îl ocupă acele lucrări care descifrează toate consecințele colonialismului. Pe aceste baze s-a format o altă grupare, cea care consideră că explicația economică nu este mai importantă decît explicația politică. Cu alte cuvinte se încearcă realizarea unei simbioze la care concură mai mulți factori, economici și neeconomici. Evoluția colonialismului, marcată de cuceriri noi, de înmulțirea asociațiilor și societăților care le susțineau, a făcut ca în analiza fenomenului să se facă loc propagandei coloniale. Susținătorii acesteia au abandonat explicațiile economice în favoarea celor politice. În conformitate cu realitatea, este remarcant faptul că nici o acțiune expansionistă nu s-a întreprins fără aportul statului. Totodată, trebuie de remarcant interesul economic al statului, ceea ce înseamnă că dimensiunea economică a fenomenului nu trebuie abandonată dar nici nu trebuie supraevaluată. Pe aceeași linie, a nediscutării factorului economic, se plasează și susținătorii teoriilor psihologice. Pentru aceștia, colonialismul are o explicație prin prisma inegalităților dintre albi și negri. Inferioritatea acestora din urmă este tema preferată a creatorilor teoriei “atavismului evanghelic”. Ei pretind că împărțirea Africii a fost rezultatul elanului misionarilor și aceasta viza doar un scop umanitar. Pentru marea expansiune colonială

explicarea fenomenului prin activitatea diplomatică a devenit o altă metodă de abordare. Susținătorii “teoriilor diplomatice” se împart în trei categorii: a) prestigiu național, b) echilibrul de forțe, c) strategia globală. Susținătorii acestora au abandonat factorul economic, căutând explicații în alte domenii. Fără a elogia sau minimaliza aceste teorii, trebuie să subliniem complexitatea fenomenului. Fără evaluarea tuturor componentelor colonialismului orice prezentare va fi incompletă și subiectivă. În același mod trebuie privite și consecințele colonialismului.

Întrebări

1. Care au fost obiectivele politicii coloniale?
2. Care au fost zonele “fierbinți” de pe continentul african?
3. Care au fost forțele coloniale angajate în Asia?
4. Care au fost obiectivele doctrinelor coloniale?

RELAȚIILE INTERNAȚIONALE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Problema orientală. Înfrângerea Franței, în urma războiului din 1870-1871, a modificat echilibrul de forțe în Europa și a dat posibilitatea repunerii pe tapet a problemei orientale. Semnalul a fost dat de către Rusia prin anularea prevederilor Tratatului de la Paris (1856) privind Marea Neagră. Pe de altă parte, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost intensificată lupta națională. Insurecția din Bosnia și Herțegovina a provocat o nouă criză. Represaliile otomane au determinat Serbia și Muntenegru să declare război Porții. Foarte repede marile puteri, Rusia, Austro-Ungaria și Anglia, au reacționat, în funcție de planurile și proiectele pe care le aveau. Pericolul desființării Serbiei, urmare a înfrângerilor militare, a determinat acțiuni mai deosebite. Înțelegerea ruso-austro-ungară, din iulie 1876, de la Reichstadt, stabilea bazele unei colaborări pentru rezolvarea crizei. Obținând de la Rusia dreptul de a anexa Bosnia și Herțegovina, Austro-Ungaria promitea să nu se opună aplicării proiectului rus de rezolvare a crizei și de anexare a Basarabiei și Batumului. Intensificarea crizei, în a doua jumătate a anului 1876, a evidențiat, pe de o parte, divergențele dintre marile puteri și, pe de altă parte, susținerea de către Rusia a necesității unui război împotriva Porții. Sprijinul moral și material oferit insurgenților și apropierea de Germania, prin Alianța celor trei împărați, au încurajat Rusia să pregătească războiul. Conferința de la Constantinopol, decembrie 1876, inițiată de diplomația engleză, a fost o încercare de a se evita conflictul militar. Eșecul conferinței a oferit diplomației țariste prilejul de a pregăti războiul. Noua înțelegere semnată cu Austro-Ungaria, în ianuarie 1877, și atitudinea Angliei, au impulsivat pregătirea militară. Semnând tratatul cu România, la 12 aprilie 1877, Rusia putea să declare războiul.

Campania militară a fost dură și de lungă durată, mai mult decât s-a prevăzut. Cu sprijinul armatei române a fost cucerită Plevna. Înaintarea armatei ruse spre Constantinopol și succesele obținute în Caucaz au atras atenția Austro-Ungariei și Angliei. Guvernul vienez a cerut Rusiei “să nu pună Europa în fața unui fapt împlinit”. La 15 februarie 1878 Anglia și-a trimis flota în Mediterana orientală. Rusia a fost obligată să încheie tratatul de la San Stefano. Prin acest act Rusia primea unele teritorii în Caucaz și Dobrogea. Acesta din urmă a fost schimbat cu sud-vestul Basarabiei. Poarta a fost obligată să recunoască independența Serbiei, Muntenegrului și României.

Se prevedea, de asemenea, crearea Bulgariei mari, care intra în sfera de influență a Rusiei.

Tratatul de la San Stefano a determinat opoziția Angliei și a Austro-Ungariei. Rusia a fost obligată să accepte ideea unui congres al marilor puteri, care să stabilească condițiile păcii. Congresul de la Berlin, iunie-iulie 1878, sub președinția cancelarului Germaniei, Otto von Bismarck, a stabilit o nouă hartă a Peninsulei balcanice; Macedonia era restituită Porții, Bulgaria era redusă față de tratatul de la San Stefano, Bosnia și Herțegovina erau date spre administrare Austro-Ungariei. Prin aceasta se crea în Balcani o situație mai complexă prin care erau puse în evidență următoarele: concurența dintre marile puteri, raporturile dintre popoarele de aici și poarta otomană, relațiile bilaterale dintre statele balcanice.

Intervenția marilor puteri, în mod deosebit a Rusiei și a Austro-Ungariei, a provocat alte crize. Este cazul crizei bulgare, din anul 1886, când Alexandru de Battenberg a fost îndepărtat de la tron. Înlocuitorul acestuia, Ferdinand de Saxa-Coburg, susținut de către Viena, a reușit să înlăture influența rusă în schimbul celei austriece. Datorită acestor schimbări, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului următor, au apărut semnele altei crize. Ea va fi declanșată datorită deciziei Vienei de a anexa (ocupa) efectiv Bosnia și Herțegovina. Susținută de Rusia, Serbia a acționat imediat. Austro-Ungaria, în spatele căreia se afla Germania, și-a impus punctul de vedere.

Divergențele dintre statele balcanice și Poartă au fost cauzele conflictelor din anii 1912-1913. Cele două războaie balcanice (1912 – Bulgaria, Serbia și Grecia, au atacat Poarta) (1913 – Serbia, Grecia și România au atacat Bulgaria) au impus alte reglementări teritoriale. În criza aceasta au fost angajate și cele două grupări, Tripla Alianță și Tripla Antantă, în virtutea intereselor pe care le aveau. În aceste condiții, tratatul de la București, 1913, nu putea avea o valoare absolută.

Noul sistem de alianțe. Tripla alianță. Principala preocupare a lui Bismarck, după înfrângerea Franței, a fost să formeze un sistem de alianțe care să permită Germaniei să întărească izolarea acesteia și, pe de altă parte, să joace un alt rol în relațiile internaționale. Sistemul care-i poartă numele a constat din mai multe acorduri și tratate, încheiate în perioada 1871-1890. Primul a fost “Alianța celor Trei Împărați” (1873). Aceasta nu a răspuns obiectivului numărul unu, izolarea Franței, și s-a renunțat la ea. Au contribuit la aceasta și divergențele dintre Rusia și Austro-Ungaria pe tema Balcanilor. Pe de altă parte, relațiile ruso-germane s-au răcit foarte mult după Congresul de la Berlin. Nu același lucru se poate spune despre relațiile cu Austro-Ungaria. Aproximarea de aceasta se va materializa prin semnarea la 7 octombrie 1879 a unui tratat secret, care prevedea modalitățile de colaborare, în cazul unui atac din partea Rusiei, și o neutralitate binevoitoare în cazul unui atac al unei terțe puteri.

Tratatul, intrat în istorie sub numele de “Tratatul Puterilor Centrale”, răspundea parțial obiectivelor lui Bismarck. El nu a dorit orientarea vădită împotriva Rusiei. Tocmai de aceea, în anul 1881, va încheia un nou tratat al celor trei împărați, reușind să obțină promisiunea de neutralitate binevoitoare din partea aliaților. Înțelegerea nu era perfectă, din punctul de vedere al cancelarului Germaniei, pentru că nu se obținea un ajutor ferm în cazul unui război cu Franța. Se căuta o altă soluție, se dorea alianța cu un stat care avea contradicții cu Franța. Acesta a fost Italia. Nemulțumit de ocuparea de către Franța a Tunisiei, guvernul italian, condus de Crispi, era dispus să încheie un astfel de tratat. În urma tratatelor purtate la Viena, la 20 mai 1882, au fost puse bazele Triplei Alianțe, formată din Austro-Ungaria, Germania și Italia. Clauza esențială a tratatului este prinsă în articolul al II-lea și se referă la intervenția Germaniei și a Austro-Ungariei, în cazul când Italia era atacată de Franța, și la sprijinul pe care-l va da

Italia dacă Germania era atacată de Franța. Prin acesta tratatul este caracterizat ca defensiv.

Formarea Triplei Alianțe a fost o rezolvare de moment. Pusă în fața unor evenimente internaționale s-a dovedit că nu era atât de viabilă. Prelungirile și reînnoirile tratatului au scos în evidență foarte multe nepotriviri de interese. Cele mai multe pretenții au venit din partea Italiei. Guvernele care au urmat la conducerea acesteia nu au putut trece cu ușurință peste dorința opiniei publice italiene în legătură cu teritoriile, locuite de concetățenii lor, aflate sub dominație austro-ungară. Pe de altă parte, Italia nu s-a văzut obligată să susțină Austro-Ungaria cu ocazia declanșării crizei bulgare din 1886. Germania și Austro-Ungaria nu erau de acord să susțină pretențiile Italiei în Africa de Nord. În acest caz, prima prelungire a tratatului, 1887, a însemnat reluarea adlitteram a celui din 1882. După demiterea lui Bismarck, în anul 1890, Tripla Alianță devine o alianță ofensivă. Faptul acesta este dovedit, în primul rând, de politica agresivă a Germaniei și a Italiei, ambele avînd pretenții coloniale, pe care, însă, nu și le puteau garanta reciproc.

La începutul secolului al XX-lea, relațiile franco-italiene au încetat să mai fie inamicale. Războiul vama, care dura de mai mult timp, era pe punctul de a se încheia. În această situație reînnoirea tratatului Triplei Alianțe, în anul 1902, nu mai avea mare valoare pentru Roma. Mai mult decît atât, cu ocazia primei crize marocane, la conferința de la Algeiras, Italia a fost de partea Franței. Cu ocazia crizei balcanice din anul 1908 Italia nu a susținut Austro-Ungaria. Ultima reînnoire a tratatului s-a făcut în anul 1912. Acesta urma să intre în vigoare la 8 iulie 1914. Deși a fost un tratat mai darnic pentru Italia, la începerea primului război mondial, aceasta s-a declarat neutră. La 20 mai 1915, după exact 33 de ani de la semnarea primului tratat al Triplei Alianțe, Parlamentul italian, prin decizia de intrare în război alături de puterile Antantei, anula tratatul. Din Tripla Alianță a rămas gruparea Puterilor Centrale.

Tripla antantă. Și această grupare, care a fost compusă din Anglia, Franța și Rusia, a parcurs, pînă la definitivare, mai multe etape. Prima etapă a fost Acordul franco-rus. Se știe că între cele două au fost multe neînțelegeri, chiar și după 1870. O apropiere avea să fie remarcată după 1887, determinată, pe de o parte, de relațiile ruso-germane și, pe de altă parte, de împrumuturile financiare făcute de Rusia pe piața franceză. Aproximarea economică va evolua în ultimele decenii ale secolului. Demiterea lui Bismarck și reînnoirea tratatului Triplei Alianțe, 1891, au contribuit la strîngerea relațiilor politice franco-ruse. După o susținută activitate diplomatică, la 18 august 1892, a fost încheiat un acord militar în care se prevedea intervenția în cazul unui atac al Germaniei sau a unuia dintre aliații ei. Prin acest acord, Franța se putea considera ieșită din izolarea diplomatică impusă de Germania. A doua etapă a formării Antantei este marcată de tratativele franco-engleze. Trebuie de remarcat faptul că între cele două a fost o susținută concurență colonială (vezi cap. Marea expansiune colonială), care s-a accentuat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Pierderea Canalului de Suez, de către Franța, cucerirea, de către Anglia, a Egiptului au făcut ca relațiile dintre ele să fie la un pas de izbucnirea unui război. Momentul culminant a fost așa numita “afacere Fachoda”, 1898, cînd cele două armate s-au aflat față în față. Nu s-a ajuns la război datorită calculului făcute de ambele părți. Pe de altă parte, agresivitatea Germaniei, care n-a ezitat să “atace” teritorii și regiuni unde Anglia avea interese, a determinat Londra să aleagă între aceasta și Franța. După depășirea crizei din 1898 apropierea franco-engleză a fost tot mai vizibilă. În anul 1903 au început tratativele, iar la 8 aprilie 1904 a fost semnat acordul “Antanta Cordială”, care punea capăt disputelor coloniale. În fapt a fost vorba de trei convenții: 1) Convenția cu privire la Egipt și Maroc; 2) Convenția privind Terra Nova și Africa, și 3) Convenția privind Siamul, Madagascarul și Noile Hebride. Este vorba deci de recunoașterea sferelor de influență și a imperiilor coloniale.

A treia etapă a constat în stabilirea unui acord anglo-rus. Este evident faptul că și relațiile dintre cele două nu au fost bune. Mai vechile rivalități în problema orientală au fost completate cu cele din Asia Centrală și Extremul Orient. În politica sa expansionistă Rusia s-a lovit de rezistența Angliei. Înfrângerile suferite de Rusia în războiul cu Japonia (1905) au fost determinante pentru schimbarea politicii externe. Diplomații ruși nu și-au ascuns dorința de a trata cu Londra. Pe de altă parte, datorită crizei marocane, provocată de Germania, Anglia manifesta același interes. Prima apropiere s-a realizat în timpul conferinței de la Algesiras (1906), fiind urmată de acordarea unui împrumut Rusiei și de schimbul de delegații militare. În anul următor au început tratativele diplomatice în urma cărora a fost semnat tratatul între cele două puncte. Tratatul este, în fond, o reîmpărțire a sferelor de influență din Persia (Iran), Afganistan și Tibet. Persia era împărțită în trei zone: partea de nord intra sub controlul Rusiei, mijlocul era zona neutră iar zona de sud era controlată de Anglia. Afganistanul era recunoscut ca zonă de influență engleză. În privința Tibetului, cele două se angajau să nu intervină în treburile sale interne.

Prin cele trei tratate, franco-rus, anglo-francez și anglo-rus au fost puse bazele blocului “Tripla Antantă”.

Întrebări

1. Care au fost puterile angajate în rezolvarea problemei orientale?
2. De ce nu a fost acceptat tratatul de la San Stefano?
3. Care au fost deciziile luate la Congresul de la Berlin?
4. Care a fost scopul politicii externe a lui Bismarck?
5. De ce nu a fost viabilă Tripla Alianță?
6. Care au fost etapele formării Triplei Antante?
7. Ce relație există între formarea Triplei Antante și reîmpărțirea sferelor de influență?

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Cauze profunde și imediate. Eveniment cu profunde consecințe asupra evoluției ulterioare a lumii, primul război mondial a fost determinat de contradicțiile dintre marile puteri. Formele de manifestare a acestor contradicții au fost diverse. Cele care domină sunt determinate de expansiunea colonială. Devenit politică de stat, colonialismul aduce în prim plan lupta pentru împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență. Datorită acestora contradicțiile coloniale au determinat o serie de crize, declanșate datorită pretențiilor noilor veniți, Germania, Japonia și S.U.A. Situația din Europa completa tabloul contradicțiilor. Rivalitățile franco-germane, pentru Alsacia și Lorena, rivalitățile ruso-austro-ungare, ruso-turce, din Balcani, concurența, dominația și controlul pieței europene, sunt elementele care caracterizează situația la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Împărțirea Europei în două grupări, Tripla Alianță și Tripla Antantă, a amplificat contradicțiile dintre marile puteri. Pe de altă parte, situația internă a acestora a fost o cauză care nu trebuie neglijată, în strânsă legătură a fost și lupta de eliberare și unitate a popoarelor asuprite de Austro-Ungaria, Rusia, ș.a. În contextul acestei situații, cauza imediată a războiului a rămas atentatul de la Sarajevo. La 28 iunie 1914 aici a fost asasinat moștenitorul tronului austro-ungar, arhiducele Franz Ferdinand. O dovadă că a fost vorba de un pretext o oferă pregătirea militară pe care marile puteri au făcut-o. Au fost sporite efectivele militare, au crescut cheltuielile pentru dotarea armatelor, a fost perfecționată tehnica militară, au fost elaborate legi care introduceau serviciul militar obligatoriu, au fost stabilite planurile militare. Toate

acestea au fost susținute de o pregătire diplomatică. Tripla Alianță și Antanta au acționat pentru găsirea de aliați.

Declanșarea conflictului. Jalonarea fronturilor. Prin ultimatumul adresat Serbiei, după atentat, Austro-Ungaria lăsa să se înțeleagă că este gata să înceapă războiul. Încurajată de Germania, la 27 iulie 1914 a început operațiunile militare. Situația internațională a devenit deosebit de complexă datorită mobilizării forțelor militare aliante. La 3 august, Germania a declarat război Franței, iar la 4 august Anglia a declarat război Germaniei. În primele momente Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria) se aflau în fața forțelor Triplei Antante (Anglia, Franța și Rusia). Din punct de vedere militar Europa a fost împărțită în trei fronturi: frontul din Balcani, frontul de vest și frontul de est. Forțele combatante pe frontul din Balcani au fost trupele sârbe și austro-ungare. La sfârșitul anului 1914, prin intrarea Turciei alături de Puterile Centrale, frontul se va întinde pînă în Caucaz și Palestina. Pe frontul de vest s-au înfruntat armata germană cu Belgia, Franța și Anglia. Succesele armatei germane au pus probleme serioase aliaților. Parisul a fost salvat cu prețul a cîteva sute de mii de morți. Pe frontul de est, în prima etapă, confruntarea a fost cîștigată de armata rusă. Intervenția armatei germane a salvat Austro-Ungaria de la un dezastru.

Campania militară din anul 1914 s-a încheiat, în Europa, cu o răsturnare de planuri militare. S-a dovedit că războiul nu va fi unul scurt. Comandamentele militare au trecut la elaborarea de noi planuri. Aceasta și pentru faptul că, în afara Europei, au fost deschise alte fronturi. În Extremul Orient, din proprie inițiativă, Japonia a atacat teritoriile deținute de Germania. Pînă la sfârșitul anului 1914 Japonia a obținut succese. Germania a pierdut multe din bătăliile de pe fronturile africane. La începutul anului 1915, în Europa, s-a trecut la războiul de poziții. A fost un război de uzură, de măcinare a forțelor, în care un rol important a revenit aviației și artileriei. Perioada a fost marcată și de o activitate diplomatică deosebită, menită să atragă noi aliați. Astfel, Antanta a reușit să atragă Italia și România. Puterile Centrale au atras de partea lor Bulgaria și Turcia. Intrarea acestora în război a modificat mult situația de ansamblu. Dacă în vest se menținea un război de poziții, în răsărit a fost declanșată ofensiva germană pe un front între Vistula și Carpați. Datorită acestei acțiuni armata rusă a fost obligată să se retragă. Aliații din Antantă au deschis, în anul 1915 frontul din Mediterana. Acțiunea denumită “Dardanele” s-a încheiat însă cu un insucces. Singurul avantaj pentru Anglia și Franța a fost consolidarea poziției la Salonic. Anul 1915 s-a încheiat cu un ușor avantaj pentru Puterile Centrale. Anul 1916 a fost mai bogat în acțiuni ofensive. Antanta a rezolvat mai repede dificultățile tehnice. Anglia și-a trecut trupele pe continent în ajutorul Franței. Puterile Centrale au avut dificultăți în aprovizionarea tehnico-materială. De fapt doar industria germană era cea care trebuie să doteze armatele proprii și cele aliante. Aceasta ar putea explica situația mai puțin bună din anul respectiv. Germania n-a putut înfrînge rezistența anglo-franceză în marile bătălii de la Verdun. La jumătatea anului 1916 rușii au reluat ofensiva pe frontul de răsărit. Italia și România au intrat în război fără să poată exploata succesele obținute în prima etapă. În anul 1916 au avut loc multe operațiuni navale. Cea mai mare bătălie, “Bătălia Iutlandei”, a fost cîștigată de Anglia. Bilanțul anului 1916 a fost favorabil Antantei. Puterile Centrale au suferit înfrîngeri pe frontul de vest și au reușit o stabilizare parțială în est. În bilanțul anului respectiv sunt cuprinse și serioase dificultăți economice. Puterile Centrale au fost primele care au simțit aceste dificultăți. Atît Germania, cît și, mai ales, Austro-Ungaria s-au aflat în pragul unor crize alimentare. Țările Antantei nu au fost scutite de o scădere a nivelului de trai. Franța care a avut de suportat, pe o parte a teritoriului, prezența trupelor germane, a avut multe probleme alimentare. Datorită acestor fenomene au apărut multe probleme politice. Opoziția antirăzboinică era tot mai cuprinzătoare și mai activă.

Proiecte privind încheierea războiului. Proiectul german avea la bază principiul anexărilor teritoriale; de la Rusia erau luate Polonia, Lituania, Bielorusia și guberniile baltice, Belgia era anexată Germaniei, teritoriile franceze Longwy și Somme, erau anexate Germaniei, distrugerea supremației navale a Angliei și acapararea vastului ei imperiu colonial. Proiectul austro-ungar prevedea: instaurarea dominației în Balcani, rectificarea frontierelor cu România și Italia, constitutirea statului polonez sub controlul Austro-Ungariei.

Proiectul englez prevedea: menținerea echilibrului de forțe în Europa, asigurarea supremației maritime a Angliei, restituirea Alsaciei și Lorenei la Franța, destrămarea dublei monarhii austro-ungare, restaurarea Belgiei, Puterile Centrale erau obligate să plătească daune. Proiectul francez a avut în vedere, în primul rând, restituirea Alsaciei și Lorenei.

Proiectul rus se referea la întărirea autorității imperiului asupra Prusiei Orientale, Poznaniei, Galiției, Constantinopolului și strâmtoarelor Bosfor și Dardanele.

Datorită situației militare, Germania a fost prima care a solicitat președintelui american, Wilson să înceapă medierea pentru încheierea păcii.

Anul 1917. Evenimente politico-militare. Intrarea SUA în război. Anul 1917 a debutat, pentru mersul războiului, sub imperativele bilanțului anului precedent. În ianuarie 1917, Germania și-a prezentat oficial punctele de vedere privind încheierea păcii în care se propunea: Franța să-i restituie o porțiune din Alsacia și Saar, o frontieră care să garanteze securitatea Germaniei și a Poloniei din partea Rusiei, redarea coloniile germane ocupate de Antantă, restaurarea Belgiei, despăgubiri pentru întreprinderile și germanii care au avut de suferit. Conferința interaliată de la Roma, ianuarie 1917, a prezentat un alt proiect. Se cerea: restaurarea Belgiei, Serbiei, Muntenegrului și despăgubiri pentru ele, evacuarea teritoriilor franceze, ruse și române, respectarea drepturilor naționalităților. Mediația Statelor Unite, care nu a fost prea insistentă, nu a reușit să convingă. În aceste condiții, fără a mai avea sprijinul austro-ungar, Germania a decis să reia ofensiva. Nici războiul submarin, nici acțiunile terestre n-au reușit să îngenuncheze Antanta. Între evenimentele importante ale anului 1917 a fost și intrarea SUA în război. Dacă la începutul conflictului America s-a declarat neutră, ceea ce n-a împiedicat-o să facă comerț cu ambele tabere, datorită torpilării unor vase americane, a fost părăsită această poziție. La 2 aprilie 1917, președintele Wilson a anunțat intrarea în război alături de Antantă. Consecințele acestui act au fost multiple. În primul rând, a sporit forța militară a aliaților. În al doilea rând, Puterile Centrale (Germania întrucât Austro-Ungaria era tot la slăbită) aveau două alternative, să încheie o pace de compromis sau să continue lupta. Situația militară nu s-a schimbat foarte repede. Pe fronturile europene n-au fost obținute victorii decisive. Antanta nu a putut trece la o ofensivă generală. Pe frontul de est situația s-a schimbat și datorită revoluției ruse din februarie 1917. Mai deosebit a fost succesul Angliei pe frontul din Orientul Apropiat și Mijlociu. Armata turcă a capitulat dând posibilitate englezilor să ocupe Gaza, Jaffa și Ierusalim. Bilanțul militar al anului 1917 lasă să se înțeleagă că războiul va continua. Pe de altă parte bătăliile și agravarea situației interne a fiecărei mari puteri au adus în prim plan problema încheierii păcii. O primă încercare a făcut Austro-Ungaria. Se propunea încheierea păcii pe baza "statu quo ante". Papa Benedict al XV-lea a propus o pace de compromis, cu dorința de a salva Austro-Ungaria. Neînțelegerile dintre cele două tabere, ca și neînțelegerile din cadrul acestora, au făcut ca pacea să rămână doar un vis. "Oamenii care în 1914 – spunea istoricul Launay – au fost incapabili să împiedice declanșarea conflictului s-au dovedit, în 1917, tot atât de incapabili de a-i pune capăt...". Este firesc ca în aceste condiții operațiunile militare să fie reluate anul următor. După ieșirea din luptă a Rusiei, urmare a revoluției din octombrie, Germania a reluat ofensiva în vest. Armata germană a fost oprită. Între 25 iulie și 7 august 1918 s-a dat a doua

bătălie de pe Marna. Din 8 august Antanta a început ofensiva generală pe frontul de vest. Puterile Centrale și aliații lor au suferit înfrângeri după înfrângeri pe toate fronturile. La 29 septembrie a capitulat Bulgaria. La 3 noiembrie Austro-Ungaria a semnat capitularea necondiționată. La 30 octombrie Turcia a încheiat armistițiul. Comandamentul german a sperat să amâne capitularea. Prin nota trimisă președintelui american, guvernul german, condus de Max von Baden, a încercat să obțină condiții mai puțin severe. Președintele Wilson a cerut capitularea necondiționată. În dimineața zilei de 11 noiembrie 1918, la Compiègne, s-a semnat capitularea Germaniei și încheierea primului război mondial. Condițiile armistițiului au fost: evacuarea tuturor teritoriilor ocupate în decurs de 15 zile, cu excepția regiunii de răsărit; trupele germane din Austro-Ungaria și Turcia trebuie retrase imediat; armatele aliate vor ocupa malul stîng al Rinului; Germania renunță la prevederile tratatelor de la Brest-Litovsk (încheiat cu Rusia) și București; trupele germane din Africa vor capitula; Germania va elibera toți prizonierii; Germania va da învingătorilor 25.000 mitraliere, 1.700 avioane, 5.000 tunuri grele, 5.000 locomotive, 150.000 de vagoane, 5.000 autocamioane, toate submarinele, 8 crucișătoare, 10 cuirasate, restul flotei era dezarmată, se instituie o blocadă asupra Germaniei pînă la semnarea păcii.

Bilanțul războiului. Durata în timp – 52 de luni. State participante – 28. Forță demografică angajată – 75 milioane de oameni. Pierderi umane – 37.494.156 morți și răniți. Cheltuieli – 331,6 miliarde de dolari, pentru întreținerea armatelor și fabricarea armelor și muniției necesare. La acestea se adaugă pierderi materiale; flota comercială, fabrici și uzine distruse, căi ferate și șosele, terenuri agricole, șeptel bovin, imobile distruse, total sau parțial. Bilanțul politic al războiului cuprinde o serie de elemente. În primul rînd, au fost evidențiate cu claritate cauzele care l-au generat. În al doilea rînd, este menționată schimbarea raportului de forțe în politica colonială. Germania a fost exclusă din rîndul posesoarelor de colonii. Lupta de eliberare a popoarelor aflate sub dominația austro-ungară duce de dezmembrarea imperiului dualist și formarea statelor naționale. În urma revoluției din octombrie 1917 Rusia are o altă orientare politică. Prin participarea la război a Statelor Unite și a Japoniei are loc o schimbare a raportului de forțe pe plan mondial. Europa era subordonată economic SUA prin cele 9 miliarde de dolari împrumutați în timpul războiului.

Întrebări

1. Explicați cauzele războiului.
2. Ce evenimente au contribuit la declanșarea conflictului? De ce?
3. Cum au decurs operațiunile militare pe fronturile europene?
4. Care au fost propunerile pentru încheierea păcii?
5. În ce condiții au intrat Statele Unite în război?
6. Cum se poate explica colaborarea mai bună între aliații din Antantă?

BIBLIOGRAFIE

- John R.Barbes, *Istoria Europei Moderne*, Ed. Lider, București, 1993.
- S.Berstein, *Istoria Europei*, vol. IV, Ed. Institutului European, 1998.
- C.Bușe, *De la Bolivar la Cardenas*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- C.Bușe, *Între România și San Francisco. America Latină în lume*, Ed. Științifică, București, 1991.

- C.Bușe, Zamfir Zorin, *Japonia un secol de istorie (1835-1935)*, Ed. Humanitas, București, 1990.
- Jean Carpentier, François Lebrun, *Istoria Europei*, Ed. Humanitas, București, 1997.
- A.Filimon, *Istoria Africii*, I, II, Ed. Universității "Al.I.Cuza" Iași, 1999.
- Eduardo Goleano, *Venele deschise ale Americii Latine*, București, 1983.
- V.Isac, *Napoleon și problemele istoriei*, București, 1994.
- Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice 1804-1920*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- H.Kissinger, *Diplomația*, Ed. All, București, 1998.
- Gabriel Leahu, *Expansiunea europeană în Africa, 1880-1914*, Ed. Conexiuni, Bacău, 1999.
- Emil Ludwig, *Bismarck. Istoria unui luptător*, Ed. Cugetarea, București, 1927.
- Frank Mc.Donough, *Imperiul britanic 1815-1914*, Ed. All, București, 1998.
- D.Melnikov, *Lupta pentru o Germanie unită și independentă*, Ed. All, București, 1995.
- C.Mureșan, *Europa modernă*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1997.
- Aurel Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Ed. Albatros, București, 1997.
- A.Stiles, *Napoleon, Franța și Europa*, Ed. All, București, 1993.
- A.Stiles, *Unificarea Germaniei*, Ed. All, București, 1998.
- Z.Zorin, F.Baciu, *Primul război mondial*, Ed. Didactică, București, 1995.

Tema de control

Operațiunile militare pe fronturile europene (1914-1916)